[illegible]थः

क जागदीशी सिद्धान्तलक्षण

ख अवच्छेदकनिरुक्तिः

१४ ५८

नच ताद्दशावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वं न वह्नित्वस्येत्यदोषः ६

1 श्रीगणेशाय नमः ॥ वह्नित्वावच्छिन्नस्य सर्वस्यैव धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्तद्वह्नित्वाद्यवच्छिन्नत्वा तद्यक्तिता
दव्याप्तिरित्यन्यथाव्याप्तेः ॥ प्रतियोगितानवच्छेदको यो धर्मः इति ॥ तथा च प्रतियोगितावच्छेदकेत्यस्याभावप्रधाननिर्देश
ताद्दश तया स्वावच्छिन्नपदस्य स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभिन्नत्वं लभ्य
त इति नावच्छिन्नपदवैयर्थ्यमिति ध्येयं ॥ ईदृशस्थले प्रतियोगिता[redacted]वच्छेदकावच्छिन्नपदं प्रतियोगितावच्छेदकधर्मपरं ते
यद्यपि तेन वह्निमत्त्वावच्छिन्नेनेति पूरणीयमिति भावः ॥ पर्वतो महानसीयवह्निमान् इत्यादिप्रतीतिसिद्धस्य हेतुमन्निष्ठाभाव स्या
स्य प्रतियोगितावच्छेदकमेव वह्नित्वमित्यव्याप्तितादवस्थ्यं ॥ (साध्यतावच्छेदकतदितरोभयानवच्छिन्नायाः एव प्रति
योगितायाः अनवच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वात् · हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधि
कारणाभिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकस्य वाच्यमित्यपि कश्चित्) [redacted]
तत्प्रत्येकमुभयत्र पर्याप्तिसंबंधेनासतोऽवच्छेदकत्वस्योभयत्र पर्याप्तिसंबंधेन सत्त्वायोगात् तेन च प्रमेयाग्नि रा॥०
स्या पवान् धूमादित्यादावव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकेन[redacted]र्प्रसिद्धेरिति वाच्यं तदितरपदेन स्वानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकस्यावि १
तथापि साध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छेद्यभिन्नायाः एव प्रतियोगितायाः अनवच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वं इति दोषः २
=यो=

तानुसरणावैयर्थ्यापत्तेरितिध्येयं· अपि च प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादावव्याप्तिः· तथाहि· साध्यतावच्छेदकातिरिक्तं साध्यवृत्ति
यद्द्रव्यत्वादिकं तदनवच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य हेतुसमानाधिकरणाभावस्याप्रसिद्धेरिति तु न्यायः २

वच्छिन्नत्वात्॥ साध्यतावच्छेदकभिन्नो यः साध्यनिष्ठो धर्मस्तदनवच्छिन्नप्रतियोगितानिवेशनात्तथा सति तादृशप्रतियोगि तु
ताकत्वस्य साध्यसामानाधिकरण्यस्यैवाव्याप्तित्वसंभवात्। साध्यतावच्छेदकस्य तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविपर्ययेनानुधाव
नवैयर्थ्यापत्तेः· प्रमेयसाध्यकस्थले तादृशप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेश्च धर्ममात्रस्यैव प्रमेयवृत्तित्वात्· द्वितीयकल्पे तादृशप्र
तियोगिताकत्वनिवेशानसंभवति· साध्यतावच्छेदकतदितरोभयावच्छिन्नाया वह्नित्वद्रव्यत्वावच्छिन्नप्रतियो
गिताया वह्निसत्त्वे वह्नौ नास्तीति वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तेश्च वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्न्यादिनिष्ठतत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्न धूमा
सामान्य सामानाधिकरण्यस्यैव वह्नौ निरूपितव्याप्तित्वाभावादाह तद्धर्मावच्छिन्नेति। द्रव्यत्वादिरूपेण धूमवह्न्योर्व्याप्यत्वस्य धू ने
मसामान्ये वा तत्तद्वह्निव्याप्यत्वस्य वारणार्थं विशिष्य लक्षणं निर्दिशति तद्रूपविशिष्टस्येत्यादिना तद्धर्मावच्छिन्नहेतुका ष
दृशधर्मावच्छिन्नविधेयताकानुमितिप्रतिप्रकारविधयाज्ञानकतावच्छेदकमिति तदर्थः· तेन व्याप्तिपदेनापि तादृश
सामानाधिकरण्योक्त्या न पौनरुक्त्यं महानसीयधूमवह्निसामानाधिकरण्यस्यैव निखिलवह्न्यादिव्याप्यत्वस्थितिव्या
प्तेः सामान्यरूपतालाभाय यथा वादीति वृत्तित्रयेण केनापि रूपेणेत्यर्थः। ननु दंडिमान् दंडिसंयोगादित्यत्राव्याप्तिर्ज्वालनीत्या

ते र्जनकतायां विषयविधयावच्छेदिका ६३

त५

येनदंडमात्रस्यैव हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्· न च भूतत्वसाध्यतावच्छेदकस्थलेप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमित्यत्रा

२ वच्छेदकत्वं निरवच्छिन्नमिव विशिष्टसाध्यतावच्छेदकस्थलेपि साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकतदितरोभयानवच्छिन्नप्रतियोगिता

४ वच्छेदकत्वं स्यात्तच्च· अन्यथा पर्वते महानसीयवह्निवृत्तित्वविशिष्टजातिमान्नास्तीत्यादिप्रतीत्याविशिष्टवह्नित्वस्य तादृशाभा स्या

वप्रतियोगितावच्छेदकतया वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात्· घटे पटसमवेतत्ववि

स्या शिष्टजातिमान्नास्तीतिप्रतीत्याविशिष्टजातेस्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्· तथा च दंडवान्नास्तीतिप्रतीत्यात स्या

त्वाविशिष्टदंडव्यक्तेरेवस्यावच्छेदकत्वावगाहनात्· भूतदंडव्यक्तीनां दंडत्वं तदितरोभयानवच्छिन्नं यद्धेतुमन्निष्ठाभावप्रति

योगितावच्छेदकत्वं तदभावसत्वान्नाव्याप्तिरिति वाच्यं॥ प्रमेयदंडवान्नास्तीत्यादौ प्रमेयत्वोपलक्षितस्यैव तद्दंडवान्ना

मात्रस्यै स्तीत्यादावपि तत्वोपलक्षितदंडव्यक्तेरेवावच्छेदकत्वकल्पनात्· केवलस्यावच्छेदकत्वसंभवस्य वा विशिष्टस्य तथात्व

स्वीकारात् अन्यथा प्रमेयत्वविशिष्टदंडादेरपि तथात्वापत्तेरत आह॥ दंडत्यादाविति॥ हेतुमति दंडसामान्याभावसत्वा राम०

त् दंडत्वमपि तादृशावच्छेदकमेवेत्यत उक्तं परंपरासंबद्धमिति॥ तथा च स्वाश्रयसंयोगित्वरूपपरंपरासंबंधेन दंडत्ववतो व २

दंडिनः साधनवत्प्रभावविरहात्मा व्याप्तिः साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नायाः स्वहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकतायाः प्रविष्टत्वात्ः अन्यथा विषयितया रूपत्वादिमतो ज्ञानस्य समवायेनाभावस्य हेतुमति सत्वाद्रूपवान्
पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगादिति भावः। यदि च महाविशिष्टस्य दंडव्यक्तेरवच्छेदकत्वावगाहिप्रत्ययोऽन्त्रस
त्वात् तद्दंडी नास्तीति प्रतीत्या तत्ताविशिष्टदंडव्यक्तेरेवावच्छेदकत्वं युक्तं दंडी नास्तीति प्रतीत्यन्यथानुपपत्त्या दंडस्या
वच्छेदकत्वसिद्धौ प्रमेयदंडवान्नास्तीत्यादेरुपितत्वमात्रावच्छेदकत्वेनैव सामंजस्ये विशिष्टस्य तत्रावच्छेदकत्वा
कल्पनात्ः तथा च कथमुक्ता व्याप्तिरित्युच्यते तदा रूपत्वन्यूनवृत्तिजातिमत्वान्रूपादित्यादावव्याप्ति ४ सर्वो
सामेव नीलत्वपीतत्वादीनां रूपत्वन्यूनवृत्तिजातीनां साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां निरवच्छिन्नावच्छेदक
त्वात् रूपवति नीलो नास्तीत्यादिप्रत्ययात् इत्याशयेन दंडाद्याधिक्यादिपदमुपात्तं साध्यतावच्छेदकोऽपि तिरनु
मितिविधेयतावच्छेदकोऽपीत्यर्थः तथा च उक्तव्याप्तिज्ञानादंशे दंडत्वप्रकारिकादंडत्ववह्नानित्येवानुमितिः न
तु दंडिमान्दंडप्रकारिकापितस्य व्यापकतावच्छेदकत्वेनायहात् कारणबाधेन तदसंभवात् इति परं तु एतद् दंडि(दंड)
रवच्छिन्नविधेयताकानुमितेस्य १
३ तथा च तत्रापि स्वन्यूनवृत्तिजात्याश्रयत्वसंबंधेन रूपत्वमेव साध्यतावच्छेदकमिति भावः ३

वच्छिन्नत्ववत्ता ३ पा २ तत्त्व २ त्वेऽशोपीतिध्येयं ३

२ स्य ध्याद्दिहेतुके वदंडिमानितिस्यनुमितिरितिभाव ४ वस्तुतो दंडत्वस्य साध्यतावच्छेदकत्वे दंडिमान् इत्यनुमितेस्यात्तद्दंडज्ञानं व्या
पकतानवच्छेदकत्वादित्यस्वरसादेव दंडत्वादिकमित्रादिपदमुक्तं ॥ तेनैव दंडस्य कीनामे वसंबंधेन दंडत्वेन ज्ञातस्याश्रयाधिकरण
त्वलक्षणपरंपरासंबंधेन साध्यतावच्छेदकत्वलाभात् । दंडिमानित्यनुमिते[illegible]नोनुपपत्तिरिति वदंति । केचित्तु साध्यसा
भाव धनभेदेन व्याप्तिर्यथानुमितेः कार्यकारणभेदात् यत्र दंडत्वादिविशिष्टं साध्यतावच्छेदकं तत्र हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगि
तावच्छेदकतानवच्छेदको यो धर्मस्तद्विशिष्टावच्छिन्नसामानाधिकरण्यरूपैव व्याप्तिः । तादृशविशिष्टावच्छिन्नविधेयका
नुमितिप्रयोजिका । यत्र परंपरया दंडत्वादिकमेव अनुमितौ विधेयतावच्छेदकं तत्र हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानव
च्छेदको यो धर्मः परंपरया तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यरूपैव व्याप्ति ४ [illegible]नुमितिप्रयोजिकेति सामानाधिकरण्यं
एव शे दंडादे ४ प्रवेशाप्रवेशकृते दंडिमान् दंडत्ववतानित्यनुमित्योर्दंड[illegible]दिविषयताकृत्वनियम[illegible]इत्याहुः ॥ यत्तु दंडत्वध प्या
र्मिकनिरुक्तानवच्छेदकत्वज्ञानेस्यैव कार्यतावच्छेदकं दंडावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वमित्यनुमितेर्दंडप्रकारकत्वं राम०
नानुपपन्नमिति तन्नुच्छं ॥ परंपरया दंडत्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वस्यापि तादृशज्ञानकार्यतावच्छेदकत्वयास २

वेत्रैवदंडिमान्दंडत्ववद्वान्इत्यत्रपर्यवसानेऽत्रानुमित्यापत्तेः।उभयधर्मावच्छिन्नस्यैवसामग्रीसंभवादितिदिक्॥यत्तु
दोषक्रव्याप्तिज्ञानेदंडिमान्वह्निसंयोगवान्वाइत्याद्यनुमितिहेतुःअपितुवक्ष्यमाणान्योन्याभावघटितव्याप्तिज्ञानमेवस्वरू
घ प्रकारावच्छिन्नमित्याद्यग्रेपिसंगच्छतइत्याहुः।तन्नव्यासक्तेः।दंडिमान्इत्याद्यनुमितौसंयोगेनदंडादेःप्रकारत्वंचकिं हेन
तुस्वरूपेणपुरस्कृत्यावच्छिन्नाधिकरणत्वसंबंधेनःनचैवमनुभवापलापापत्तिरितिवाच्यं।दीधितिकृन्मतेपिदंडस्यसाध्य
च तावच्छेदकधर्मविषयासंयोगस्यैसाध्यतावच्छेदकताघटकसंसर्गविषयावपलापापत्तेःकिञ्चव्याप्त्याह।एवंचदंडत्वमित्य दि
स्याभावार्थोनविवक्षितःपरंपरासंबद्धंतादृशसंबंधावच्छिन्नमित्यर्थः।हेतुमन्निष्ठाभावीयतादृशपरंपरासंबंधावच्छिन्न
प्रतियोगितानवच्छेदकइतिप्रतियोगितायावक्ष्यमाणसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वविशेषणादेवनाव्याप्तिरिति प्रा ति
हुः॥यद्रूपविशिष्टेसंस्पर्शफलमाहुः॥इत्यत्रचेति॥चोऽवधारणेइत्यादौइत्यादिन्यायस्थलीपठितौतथाचन्यायःपक्षनिर्देशं
विनानुमेय[redacted]तइदंपदेनतन्निर्देशएवमग्रेपि।यत्तुइत्यंशेधर्मिगणतादात्म्येनगुणकर्मणोःसाध्यताभ्रमंनिरसितुमिद
मितिपक्षनिर्देशइतितन्नमंदं।एवमपिइदंत्वविशिष्टद्रव्यगुणकर्मणोःसाध्यताभ्रमस्यानिरासादिति॥गुणादावव्याप्तेरि

४ ति॰ गुणादावभावादित्यर्थः। तथाच हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वं न गुणस्येति॰ यद्यपि स्ववश्यपकृताभिः पर्वतत्वचत्वरत्वादि भा॰ क॰
५ तत्र धूमे विशिष्टधूमत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणताव्यक्तिभिरेव धूमवदिति प्रतीत्युपपत्तौ धूमत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणत्वमानाभा
वात् वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः हेतुतावच्छेदकीभूतधूमत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्धेस्तथापि हेतुतावच्छेदक
धर्मे स्वाश्रयाधिकरणाभिभूतेयत्त्रिष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः तथाविधहेतु
तावच्छेदकाश्रयस्याधिकरणमेव हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वेनेन विवक्षितं वह्निमान् धूमादित्यादौ च तादृशं हेत्व
धिकरणं धूमाधिकरणमात्रं द्रव्यविशिष्टसत्तादित्यादौ च तादृशं हेत्वधिकरणं द्रव्यमेव न तु गुणादिविशिष्टसत्तात्वतन्त्र
ष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोः सत्त्वादिति ध्येयं॰ साधनभेदेन व्याप्तिभेदात्तस्य च साधनताव
च्छेदकेनाधिकरणतावच्छेदकं तत्र तदाश्रयसामानाधिकरण्यमेव निवेश्यमित्यपि वदंति॰ ननु सामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वे
तस्य प्रतिधूमं भिन्नत्वात् केवह्निसाव्याप्तिरिति परामर्शीयस्य धूमसामान्ये वह्निसामान्यस्यैकाव्याप्तिरिति व्यवहारोऽप्य दाम॰
नुपपन्नः स्यादत आह॰ सामानाधिकरण्यमिति तथा च वह्नित्वधूमत्वादीनामैक्यात्॰ एकधर्मावच्छिन्ननिरूपितास्यैकधर्मीवच्छि ४

का (ऽ)धिकरणतां व्याप्तिरिति तद्धर्मस्यार्थः। अवह्नित्वधूमत्वाननुगमादेव तत्र व्याप्तेरैक्यव्यवहारः॥ ननु वस्तुगत्या व्याप्तेरैक्यमिति घ
भावः॥ नन्वेवं महानसीयवह्निसामानाधिकरण्यस्य स्वपक्षवृत्तिधूमादावसत्त्वात्। पर्वतीयवह्निसामानाधिकरण्यस्य
च प्रागननुभवात् कुतः परामर्श इत्याशंकायामेकैव वह्निसाध्याप्तिरिति परामर्शीयसिद्धान्तग्रन्थोऽसंगत इत्यतस्तत्राह॥ वस्तु
यसभाद्गीति तस्त्विति तथा च धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरणासंभवात् पर्वतइतिज्ञानादपि अनुमितिः स्यादिति भावः॥ न च धूमादि
व्यापकवह्न्यादिसमानाधिकरणधूमादिमत्तानिरूपत्वेनैव परामर्शस्य धूमादिलिंगकानुमितिहेतुत्वादुक्तव्याप्तेरसंभ
त दिसाधारणेऽपि न क्षतिरिति वाच्यं पक्षधर्मांशे विषयविशेषं याऽनुमिति जनकतावच्छेदकस्यैव व्याप्तिपदार्थतया धूमत्वा
देस्तत्र निवेशे तद्घटितस्यैव व्याप्तित्वादिति भावः॥ धूमत्वादिमतीति। तथा च तस्यातिप्रसक्तत्वं तत्पदं लक्ष्ये लक्षणे चोभ
यत्रैवाऽन्वितमिति भावः॥ ननु साधननिष्ठसामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वेऽपि एकैव वह्नीदिग्रन्थानुपपत्तिस्तदवस्थैव तथा किं स्या
चवि शिष्टसत्वव्यापकीभूततद्धर्मत्वसामानाधिकरण्यवतः सत्वस्य परामर्शात् गुणेऽपि द्रव्यत्वानुमितिः स्यादत आह तद्वती
ति॥ तादृशसामानाधिकरण्यवतीत्यर्थः तथा च तादृशसामानाधिकरण्यविशिष्टधूमत्वं व्याप्तिस्तत्प्रकारकैव पक्षधर्म

गुणादौ २ प्रमा २

र्थ इत्यपि कश्चित्‌ ६

विषयाविषया ६ परामर्शीयसिद्धांत ३ विषयविषया ५ किंतु व्यवहारोपयिकीति ५

५ च ताधीरनुमितिहेतुः तत्रैनीलघटत्वप्रकारकबुद्धौ घटत्वस्यैव स्वरूपत एव स्मृतत्वस्य भानं न तु स्मृतत्वेनेत्याशयो गौरवमिति भा यतो

वः४ स्वाद्येति॥ तथा च तामुपादायैव पर्वतीयवह्निधूमयोः सन्निकर्षाज्ञानेपि कथं व्याप्तिग्रह इति परामर्शोपपूर्वपक्ष इति भावः४ द्वि

तीयेति॥ तथा चैतामभिप्रेत्यैव एके वह्निसाध्याप्तिरिति ग्रंथ इति भावः४ यत्रैकमेव वह्निसाध्याधिकरणं तत्रैतद्रूपवानेकत्वादिसादि

त्यादावेकघाप्यभिन्ना· यत्र च द्रव्यत्वादौ साध्ये रूपत्वव्याप्यजातिमत्तो हेतुत्वं तत्र हेतुतावच्छेदकीभूतानां नीलत्वादिजाती

तु नां नानात्वेन द्वितीयापि क्वचिद्भिन्नैवेति मंतव्यं· केचित्तु॥ आद्याभिन्नानुमितिजनकतावच्छेदकरूपात् भिन्ना द्वितीया

त्वभिन्नैव वृक्षानुमितिजनकतावच्छेदकरूपाद्भिन्नैवेत्यत्रैव कपिसंयोगिन्येतत्पदार्थस्य साध्यताभ्रमस्य वारणायेति म

वक्ष्यमाणे निर्दिष्टः४ साम्प्रदायिकमते संयोगसामान्याभावस्य द्रव्ये भावात् कपीति· वृक्षमात्रे कपिसंयोगाभावात्

दिति। न चाभावे हेतुसमानाधिकरणस्यैव हेत्वधिकरणे निरवच्छिन्नवृत्तिमत्वरूपस्य निवेशादुक्ताव्याप्तिस्तु दासंभ म

वात्· प्रतियोगिवैयधिकरण्यविशेषणाप्रवेशो मूलकृतामनुचित इति वाच्यं। अन्यथैव समाधास्यमानत्वादिति भावः४। त राम॰

दन्य समानाधिकरणानंतं। ननु शाखावृक्षादिसर्वावच्छेदेन सर्वत्र गगनादिसंयोगस्य सत्वात् कुतस्तत्सामान्याभा ५

द्रव्ये १

(५ यस्यं कस्य चित्प्रतियोगिनः ५) योग्यमात्र ५

वस्य [redacted] दृष्टेसंभवइत्यतस्त्राह॥ संयोगस्येति वृक्षत्वेति शाखावच्छेदेन तत्र संयोगसत्वेपि वृक्षत्वावच्छेदेन कस्याश्चिदपि सं
योगव्यक्तेरसत्वादेतद्वच्छेदेनैव संयोगसामान्याभावसंभवो [redacted] ऽवच्छेदकभेदे नैकत्र भावाभावयोः समावेशो दितिभावः॥ नन्वे
वं वृक्षे संयोगसामान्याभावस्य कुतो नाध्यक्षमतस्त्राह॥ तत्र चेति॥ तत्र संयोगसामान्याभावे सत्वादेतस्य प्रतियोगितासं
बंधेनेत्यादिः तथा च संयोगसामान्याभा [redacted] स्व संयोगपेत्ता ग्रिमिनाध्यक्षमिति भावः॥ ननु प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसं
बंधेनेत्यादिः तत्र न तु प्रतियोगिक [redacted] तं स्वस्यान्यथा गुरोसंयोगसामान्याभावस्य नाहृशप्रत्यक्षेन स्यादतस्त्रा
ह॥ परित इति॥ परितः सर्वविषयावच्छेदेन प्रतियोगित्वग्राहात्मकोद्धृषादृस्पर्थः॥ नचैवमपि प्रतियोगियद्वेदर्शनाद्यभा
वतत्प्रत्यक्षं दुर्वारं प्रतियोग्युपलंभकसोमग्रीदोषत्वोपगमात् प्रतियोगिनउपलभ्यियतइति मुत्पत्पातस्य सर्वदाप्रसक्तन
त्वादिति भावः॥ प्रतियोग्युपलंभसहृपदोषाभावस्य संयोगसामान्याभावप्रत्यक्षेकार्यसहभावेन हेतुत्वोपगमान्नोक्तदोषइत्या
हुः॥ नचेति॥ र्मनमितिपरेणान्वयः॥ यो यदीयेति योफलाति समानाधिकरणो भयाव्याविशेषावच्छिन्नौ यासंबंधावच्छिन्न प्रतियो
गिताकयावद्भावान्सतत्ज्ञात्तवच्छिन्नतत्संबंधावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभाववानित्यर्थः॥ तेननस्वरूपासिद्धिर्नवासिद्धसाध

Margin notes (left): व; अपि; भाव

Margin notes (right): प्रतियोगिक; पि; पिवदंति; समवाय=

मा०ग्रं १

निसत्त्वसाध्यकानुमाने विशेषणगुणान्तरासमानाधिकरणीकरणस्मिन्गुणत्वे हेतौ व्याव्रेतरार्थकस्यान्तरपदस्य सार्थकत्वे
तैः समर्थितं· यद्वा यदीयानां यद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगितानां यावतां प्रत्येकावच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभा ३

६ वेजात्स्फयादीनां गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे मतद्वच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्यापि न व्यभिचारः अन्यत्व सत्त्वगुणत्वादव
च्छिन्नाभावानादाय स्वरूपासिद्धेर्वारकस्य उभयावृत्तिपदस्य वैयर्थ्यं व्यभिचारवारकस्य वासिद्धिवारकस्यापि विशेषणस्य सा पर
र्थकतायाः पक्षधर्मिग्रादि संमतत्वात् तस्य वैयर्थ्यम् इत्यतः सामान्यवत्वे सति विशेषणगुणान्तरासमानाधिकरणावृत्तिर्द्रव्यत्व
सार्थक रूपत्वादिति हेतावसिद्धिवारकस्य शेषस्य तेस्य विशेषणगुणान्तरपदस्य शब्दमरापालोकेन्तैः सार्थकत्वं समर्थितं· यद्वायद्विशेषण
वद्विशेषाभाववान् नित्यस्य यायदीयानां यद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगितानां यावतां विशेषाभाववान् प्रत्येकावच्छिन्नाभाववान् स
तद्धर्मावच्छिन्नाभाववानित्यर्थः तथा च संयोगत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताव्यक्तीनां प्रत्येकावच्छिन्नाभावकूटस्य स्वपक्षे सत्त्वान्ना
सिद्धिर्नवाव्यर्थविशेषणत्वमितिध्येयम्· योयद्धर्मन्यूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नयावदभाववान् स तद्धर्मावच्छिन्नाभाववानित्य
र्थस्तु संयोगत्वन्यूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य घटावृत्तिसंयोगत्वादि वृक्षान्यासमवेतत्वावच्छिन्नाभावस्य याव
पक्षे दन्तर्गतस्य वृक्षादौ स्वरूपासिद्धत्वादनुपादेय॥ संयोग यावद्विशेषाभाववृत्तिः न च सर्वावयवावच्छेदेन वृक्षादौ गगनादेरेक रान०
संयोग एव संयोगो लाघवादिति तत्सेवाभावविरहात्· यावद्विशेषाभावकत्वं पक्षे स्वरूपासिद्धमिति वाच्यं॥ अतिप्रसंगभंगाय प्रति ६
प्रतियोगिताका ५

यथा स्वावच्छिन्नदेशावच्छिन्नवृत्तिकसंयोगं प्रति तत्तदवयवत्वेन हेतुत्वस्यावश्यकतया वृक्षे व्याप्यवृत्तिगगनसंयोगस्यासत्त्वादि
यत्तदर्थः तिभावः प्राचां मते यत्तत्पदयोरनुगमादाह ॥ एकावच्छेदेनेति वृत्तौ यान्तभाष्यमुपाधेः साधनाव्यापकत्वरक्षायै। न चैवं तत्त हृद
त्संयोगाभावस्य गुरोर्व्याप्यवृत्तित्वादेकावच्छिन्नत्वेन साध्यव्यापकत्वं दुर्घटमिति वाच्यं ॥ एकावच्छेदेनेत्यनेन निरवच्छिन्नवृत्ति
कत्वविशिष्टस्य विवक्षितत्वात्। न च तथापि कपिसंयोगसामान्याभाववति वृक्षे निरवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टस्य तदीययावद्वि
व्या शेषाभाववत्त्वस्य सत्त्वादुपाधेः साध्यापकत्वमिति वाच्यं। जात्यवच्छिन्नाभावस्यैवोक्तव्याप्तौ साध्यविधया प्रवेशात्कपिसंयो
गाभावस्य च अतथात्वेन तं प्रति तदीययावद्विशेषाभाववत्त्वस्योक्तरूपेणाव्यापकत्वेऽपि क्षतिभावात्। न चाभिघातादिसामान्या
च भावस्य वृक्षे सत्त्वात्। तत्र निरवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टस्य तदीययावद्विशेषाभाववत्त्वस्य सत्त्वादेवोपाधेः साध्याव्यापकत्वमे मप्पु
वेति वाच्यं। गुणविभाजकजातेरेव हेतुसाध्ययोः प्रवेशात्। केचित्तु। एकावच्छेदेनेत्यस्य स्वावच्छेदकतासंबंधेन तदभावाधि
करणीभूतदेशस्य अवच्छेदकतासंबंधेन अभाववत्त्वेनेत्यर्थः। तथा च तद्विशिष्टयावद्विशेषाभाववत्त्वमुपाधिरित्याहुः। यत्तु तच्चिंत्यं
एकावच्छेदेनेत्यस्य परस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टेत्यर्थमाह। तद्भिन्नव्याप्यवृत्तिरूपादीनां विशेषाभावस्याव

साध्यतिताहि ३

८ घेदकाप्रसिद्ध्यातदनवच्छेदकस्याप्यसंभवेनतत्रैवसाध्याव्यापकत्वंतादवस्थ्यादितिदिक्॥ यत्तद्भ्यांविनाकृतमनुगतानु
7 मानमाशंक्यनिषेधति॥ एतेनेति॥ वक्ष्यमाणादोषेणेत्यर्थः॥ अर्थीति॥ संयोगसामान्याभावस्यतन्मतेकेवलान्वयित्वात्तस्मा
ध्यताघटकाभाववत्त्वादित्यत्रैवसम्यक्त्वमितिभावः॥ प्रमेयत्वस्याभाववत्त्वेऽपिमूलहेतुरतस्त्राह॥ अप्रयोजकत्वादिति॥ अनु
कूलतर्करहितत्वादित्यर्थः॥ ननुनिरुपाधित्वमेवप्रयोजकमतआह॥ निर्गुणत्वादेरिति॥ आदिनाद्रव्यभिन्नत्वादेरुपग्र
हः॥ अयमाशयः॥ निर्गुणत्वोपाधेर्नसर्वभावेनसाध्याभावोन्नायकतयादोषत्वंसंयोगस्यैवसाध्याभाववत्तयावृक्षादौतस्येष्ट
त्वात्॥ नापिव्यभिचारोन्नायकतयाअतएवतथापि [illegible] स्वव्याप्यत्वेनसाध्यस्यपक्षवृत्तित्वाभावोन्नायकतयादूषकत्वं
बोध्यं॥ संयोगसामान्याभावोनवृक्षवृत्तिः निर्गुणत्वादित्यव्याप्यत्वादित्यनुमानेनापिवृक्षः संयोगसामान्याभाववानित्यस्य
नुमितेः प्रतिरोधादितिध्येयं॥ ननुयोयद्धर्मस्यानवच्छेदकः सतदभावावच्छेदकइतिव्याप्तेरेववृक्षत्वादेः संयोगसामा स्या
न्याभावावच्छेदकत्वंसेत्स्यतीत्याशंक्यनिराचष्टे नचेतिगुणादीतितथाचव्यभिचाराज्ञानान्नव्याप्तिरितिभावः॥ ननुवृ ए.म.०
क्षत्वंसंयोगसामान्याभावावच्छेदकंसंयोगसामान्यानवच्छेदकत्वादित्यादिविशिष्यैवव्याप्तिर्वाच्या॥ प्रमेयत्वसत्वादेःपक्ष ८

समत्वादतः स्वरूपासिद्धिमाह।। यथा चेति प्रतिदंडमिति। भिन्नत्वेपीति परेणान्वयः। ननु स्वत्वग्रहितपूर्ववह्नित्वापाकत्ववच्छे
दकं न दंडत्वं अतिप्रसंगात्। किं तु स्वत्वग्रहितपूर्ववह्नित्वजातीयत्वायाः साचाभिन्नाइत्यतः संयोगस्यत्वानुरूपं दृष्टान्तमाह वह्नीति।
च तत्सामान्यस्येति।। घटपूर्ववह्निसामान्यस्य वह्निसामानाधिकरण्यसामान्यस्येत्यर्थः।। केचित्तु।। कथितत्वासावप्रयोज
कत्वमन्यथा तद्भावावच्छेदकत्वहेतुना तदवच्छेदकत्वमेव कुतो न ह्युक्षत्वादेः साध्यते वृक्षत्वावच्छेदेन तत्संयो
गव्यक्तीनां असत्वेपि संयोगसामान्यस्य संभवादित्यभिप्राय केऽयं ग्रंथ इत्याहु॥ गुणस्येति। सामान्याभाव इति परेणा
न्वयः॥ ननु स्वाघक्षरेण घटे गुणो नास्तीति प्रत्यक्षमसंभवि संनिकर्षाद्यभावात्। प्रथमक्षरेण घटे गुणो नास्तीत्यादिव्य
वहारादिकं च संदिग्धप्रामाण्यकमतः स्थानान्तरमाह।। प्रलयावच्छेदेनेति। तदानीं जन्यभावसत्वे प्रलयत्वव्याहन्येत इति
म भावः॥ ननु प्रलयेपि नित्याभावास्तदवच्छेदेन इत्यपुरुक्तमतेत्याह।। तथेति।। ननु उक्तप्रतीतिः पर्वतवृत्तिहुताशनावच्छेदक
त्वाभावे शिखरे शिखरावच्छिन्नपर्वतवृत्तित्वाभावं हुताशनेऽवगाहते न तु पर्वते हुताशनाभाव इति यदि ब्रूयात्तदाप्याह।
वृक्षेरितिवृत्तेः संबन्धस्य वृत्तिमतः संबंधवतः।। तथा चेयापदवच्छेदेन यद्दीपस्य संबंधाभावस्तदवच्छेदेनैव तत्तत्सं

८

वंधावच्छिन्नाभाववानुद्भूतिव्याप्याप्यपिशिखरावच्छेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नवद्द्व्याभावसिद्धिरित्ति भावः॥ एवं समवायसं
बंधेनापि द्रव्यस्य दैशिकाव्याप्यवृत्तित्वं दशामूले न पट इति प्रत्ययात् इति ध्येयं ननु तत्कालासाव प्रयोजकत्वमन्यथा तुल्यन्याय
नये घटीयपत्संबंधवान् सतत्संबंधेन तद्व्याप्तिव्याप्यापि कुंडादिसंयोगि नो बदरादेः संयोनेनैकुंडादिमत्त्वापत्तेरित्य
भेदो विशेषः काचाह॥ एवमितिगं॥ घटवत्यपि काले इदानीं तंतौ न घट इति प्रतीत्या तंत्ववच्छेदेन एतत्काले घटाभावः। तथा घटवत्यपि
कपाले घटनाशदशायामिदानीमिह कपाले न घट इत्यनुभवात् एतत्कालावच्छेदेन कपाले घटस्य सामान्याभावः सि
त्यादि द्ध इति॥ नचेदानीं तंतुषु न घट इति प्रतीतेरेतत्कालावच्छेदेन तंतुष्वेव घटाभावो विषयो न तु तंत्ववच्छेदेनैतत्काले तथेति
वाच्यं॥ तंतुषु घटाभावस्याव्याप्यवृत्तितयैतत्कालस्य तदवच्छेदकत्वावगाहनेन प्रतीतेर्भ्रमत्वापातात्। नच तथाप्येतत्का
लवृत्ति घटस्याभावस्य तंतुषु भासमानत्वे तत्रेति वाच्यं। कालस्य प्रतियोगिकुक्षावप्रवेशेऽपि तादृशप्रतीतेस्तंत्ववच्छेदेन सम
ये घटाभावावगाहित्वस्यानुभविकत्वादिति भावः॥ तथा चेति॥ गुणवत्संयोगवद्वा द्रव्यत्वात् वह्निमान् धूमात् समयो गम०
घटवान् एतत्कालत्वात् कपाले घटवत् घटध्वंसादित्यादावव्याप्तिवारणाय इत्यर्थः। तदिति॥ अयमानाधिकरणांतस् ८

संबंधेन यद्व्याप्यवृत्तितेन संबंधेन तस्य साध्यतायां नोपादेयमित्यर्थः तेन समवायेन व्याप्यवृत्ति द्रव्यत्वात्मत्वादेः १

देलमित्यर्थः तो नोपादेयं चेति येनेह विशेषणे न संबंधेन च यद्व्याप्यवृत्तितेन रूपेण तेन संबंधेन तस्य साध्यतायां नोपादेय
मित्यर्थः तेन संयोगत्वेनाव्याप्यवृत्तेरपि संयोगस्य समवेतत्वेन साध्यतायां कालिकतया व्याप्यवृत्तेरपि द्रव्यत्वस्य समवा
येन साध्यतायां च न प्रतियोगिव्यधिकरणायदमिति परंतु समवायेन व्याप्यवृत्तेरपि द्रव्यत्वस्य सत्त्वादेः कालिकेन साध्यतायां
तदुपादेयमेव। अव्याप्यवृत्तिसाध्यके संयोगाभाववान् निर्गुणत्वादित्यादौ कचिदेव न देयं व्याप्यवृत्तिसाध्यके तु प्रयो
जनविरहात्। सर्वत्रैव न देयमित्यावेदयितुं सर्वथैवेत्युक्तं। साध्यभेदेनेति साध्यताघटकसंबंधादेरप्युपलक्षणं। अत्र यद्य साधन
पि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले तद्वैशिष्ट्यसत्त्वाभावान् जातेरित्यादौ सवव्याप्तिस ४ साध्यवति स्पन्दादौ समवायेन सत्ताभावस्यापि कालि
कादिसंबंधेन वृत्तेः। न चाभावे हेत्वधिकरणे वृत्तित्वस्य विशेषणतया विवक्षणान्नोक्तदोष ४ तथा सत्यपि द्रव्यत्वस्यैव संस व
त्वादित्यत्राति व्याप्तेः। द्रव्यत्वस्वरूपसाध्याभावस्य विशेषणतया वृत्तिविरहात्। द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभा
वस्यापि द्रव्यत्वानतिरिक्तत्वात्। न चाभावत्वप्रतीतेः प्रमात्वरक्षार्थमभावाभावस्यातिरिक्ततया ज्ञातिव्याप्त्यादिवारण
मिति वाच्यम् ॥ ० अभावत्वं चेति अग्रिमग्रंथेन भावाभावसाधारणस्याभावत्वेऽनिर्वचनाविरोधापत्तेः। घटत्वाद्यभावस्य

९ कालिकवृत्तिसंबंधावच्छिन्नाभावे स्वरूपसंबंधेन साध्ये गगनत्वादिहेतावव्याप्तेस्तथाप्यनुद्धाराच्च विशेषणात्तथा गगनानिष्ठस्य घ
टत्वाभावस्यैव तादृशघटत्वाभावाभावाभाववत्त्वकल्पनान्नाववृत्तिकाभाववत्त्वप्रतीतेः प्रमात्वसंभवात्तत एव साध्यताघटकसंबंधेन
साध्यवत्त्वबुद्धेर्विषयविषयाप्रतिबंधकतावच्छेदको यः संबंधः तेन संबंधेन हेतुसामानाधिकरण्यमभावस्य ग्राह्यं इत्यफक्का
वपि न निस्तारः ४ । तथा विधसंबंधेन हेतुसामानाधिकरण्याप्रसिद्ध्या प्रागुक्तगगनत्वादिहेतौ द्रव्यत्वाद्यभाववत्त्वजाति
त्वादित्यादौ चाव्याप्तेः । तथापि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिमत्त्वबुद्धेर्विषयतया प्रतिबंधकतावच्छेदको यः संबंध
स्तेन हेत्वधिकरणवृत्तित्वमभावस्य विवक्षितमित्यदोषः । तथा च द्रव्यत्वाभाववत् जातित्वादित्यादौ विशेषणताविशे [redacted]
षणताज्ञातित्वाभावबुद्धेर्विषयाविषयाप्रतिबंधकतावच्छेदको यः संबंधस्तेन जातित्वरूपाभावस्य प्रसिद्धेरिति भावः ४ वस्तु
वत तो व्याप्यवृत्तित्वमत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्स्वाधिकरणांतद्वृत्त्यभावस्य तादृशसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगित्वाभाव स्वरूप
रूपं ग्रंथकृतोऽभिमतं । तादृशसाध्यकं च समवायेनात्मत्वादेः साध्यतायां ज्ञानवत्त्वादिकं समवायेनात्मत्ववति समवाया राम॰
वच्छिन्नात्मत्व [redacted] भावस्य केनापि संबंधेनावृत्तेः । तथा च तादृशसाध्यकस्यैवोपादेयं सत्तावान् जातेरित्यादौ ९

समवायेन पुनरूपादेयमेवं सत्त्ववृत्तित्वं दादौ समवायावच्छिन्नसत्ताभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन वर्तमानतया सत्तादेर्नरूक्ष
व्याप्यवृत्तित्वाभावात् व्याप्यवृत्तिता घटकस्य स्वाधिकरणवृत्तित्वस्य संबंधसामान्येन प्रविष्टत्वादेतद्धाभाव्यमेव सर्वथैव
व्याप्यवृत्तीत्यकं तस्य संबंधविशेषानियंत्रितत्वात् । व्यभिचारस्तु दिसंबंधेन वृत्तिनियामकत्वे नात्मत्वादेरपि व्याप्यवृ
त्तिताहानिरिति ध्येयं ॥ सर्वथैव व्याप्यवृत्तिसाध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्तानिश्चयो
ण त्तरानुमितौ नोपादेयं प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यांशे तु तन्नवच्छेदकेनोपादेयं साध्यसाधनभेदेन कार्यकारणभेदेन
व्याप्तेः कारणताघटकस्यो भेदात् भिन्नत्वादित्यपि वदंति ॥ एकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताका प्रतियोगिव्यक्तीनां भे
दप्यैक्यमिति नव्यमते वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्न्यादिसामान्याभावमादाय व्याप्त्यसंभवात् । भतिव्याभिवारणामे
व प्रयोजनमाहुः ॥ तेनेति ॥ न च विशिष्टसत्त्वस्य व्याप्यवृत्तित [redacted]

१० 10

यातत्साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशादिदमयुक्तमिति वाच्यम्॥ ज्ञातो विशिष्टसत्त्वव्यभिचारस्थानदशायामपि विशि-
ष्टसत्त्वधर्मिकज्ञातिमन्निष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगित्वज्ञानाद्विशिष्टसत्त्वसाध्यकानुमितिप्रसंगस्य वज्रलेपत्वा-
तिप्रसंगपदार्थत्वात्॥ विशिष्टसत्त्वस्यापि उक्तरीत्या व्याप्यवृत्तित्वविरहात्॥ केचित्तु॥ यथाश्रुते व्याप्यवृत्तित्वविवक्षितत्वे
घटान्यत्वविशिष्टसंयोगवान् द्रव्यत्वात्॥ घटपटसंयोगपटभूतलसंयोगोभयवान् घटपटान्यतरत्वात् इत्यादावतिव्या-
प्तिर्बोध्या॥ विशिष्टस्यातिरिक्तत्वमते तत्रातिव्याप्त्यसंभवादाह॥ भूतलत्वेति॥ प्राञ्चस्तु विशिष्टसत्त्वस्याव्याप्यवृत्तित्वं यात-
त्साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशात् भूतलत्वे त्वादिसाधारणान्तरं तत्र च भूतलत्वस्यात्मान्यत्वे सति विशेषगुणवत्त्वभू-
र्तत्वमवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वं तदुभयं चाव्याप्यवृत्त्येव घटादावुत्पत्तिकालावच्छेदेन तदुभयाभावसत्त्वात् इत्याहुः॥ तच्चेति
॥ वाच्यमित्यन्वयि॥ तदभावः भूतलत्वमूर्तत्वोभयाभावश्च सद्धेतोरिति॥ प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाप्रवेशेऽयं एवं
त्यर्थः॥ ननु उभयत्वस्य विशिष्टत्वातिरिक्तत्वेऽपि सद्धेतः प्रतियोगिव्यधिकरणस्य विशिष्टत्वावच्छिन्नाभावस्य प्र- एमं०
तियोगितावच्छेदकमेवोभयत्वमतो नातिव्याप्तिः॥ विशिष्टत्वावच्छिन्नाभावस्योभयत्वावच्छिन्नाभावानतिरेकादत १०

न च विरुद्धयोरुभयत्वावच्छिन्नाभावस्यातिरिक्तत्वेऽप्यविरुद्धयोर्मूर्तत्वमूर्तत्वयोरुभयत्वावच्छिन्नाभावो विशिष्टाभाव एवेति वाच्यं २

म्राहुः नवेति ॥ तदवच्छिन्नाभावः उभयत्वावच्छिन्नाभावः तत्तदवच्छिन्नाभावात् वैशिष्ट्यावच्छिन्नाभावात् लिंगत्व
त्वायेन अनतिरिक्तं इत्यनुषज्यते तथा चातिरिक्त एवेति भावः ॥ तच्चान्यत्रोभयाभावस्य विशिष्टाभावातिरिक्तत्वेऽपि मूर्त
त्वमूर्तत्वविशिष्टमूर्तत्वाभावस्यैव तदुभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं समनियताभावयोर्लाघवेनैकत्वादिति का
र्य्यं तावतापि हेतुमतो यादृशप्रतियोगिताश्रयानधिकरणत्वं तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य मूर्तत्वमूर्तत्वो
भयत्वेऽनपायादतिव्याप्तेस्तादवस्थ्यादिति भावः ॥ उभयत्वस्येति ॥ प्रत्यक्षसिद्धत्वादिति पूरणीयम् ॥ तथा च विरुद्धयो
विरुद्ध रिवैकाधिकरणयोरप्युभयत्वमतिरिक्तमेव विरुद्धाविरुद्धस्थलीयप्रतीत्योः समानाकारत्वानुभवात् मूर्तत्वमू
र्तत्वयोर्विरुद्धत्वभ्रमदशायामप्युभयत्वस्य प्रत्यक्षत्वेति भावः ॥ नचेति ॥ वाच्यमित्यग्रेणान्वयः ॥ तत्र मूर्तत्वमूर्तत्वोभ
यत्वोनिरुक्तव्याप्तिरेवेति तथा च तस्य लक्षणतया वक्तुं रूपप्रयासोऽनुचित इति भावः ॥ तथात्वेपीति ॥ उभयत्वाश्रयमूर् स्य
र्तत्वस्य मनसि सत्त्वेऽपीत्यर्थः ॥ तथा च हेतुमत्वावच्छेदेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नवत्तास्थल एव व्याप्तिरतो नैतल्लक्षणमि
ति भावः ॥ वृत्तिमतिव्याप्त्यभावस्याव्यभिचारनियतत्वात् व्यभिचारसंग्राहकमिति ॥ नेति ॥ अग्रेति ॥ मूर्तत्वाश्रये मनसीत्यर्थः

न्मूर्तत्वादित्यादौ ३ उभयत्रैवोभयत्वप्रतीतेः ५

११ ननुवह्न्यादिभेदमादायाव्याप्तेः प्रतियोग्यसमानाधिकरणपदेनैववारणादत्यंतपदं व्यर्थमत आह ॥ अत्यंतपदं चेति ॥ अत्यं-
ताभावत्वनिरूपकं यत्प्रतियोगित्वं तदाश्रयवैयधिकरण्यविवक्षायाः फलमाह ॥ अन्यथेति ॥ तद्धेतस्य स्वसमानाधिकरणा-
भावान्तरभेदस्य स्वस्वरूपानतिरिक्तत्वेति ॥ अनवस्थाभयेनेत्यादिः ॥ दुर्लभत्वापत्तेरिति हेतुसमानाधिकरणाभावमात्रस्य
वस्त्वात्मकभेदप्रतियोगि यदभावान्तरं तत्समानाधिकरणत्वादितिभावः ॥ ४ ॥ वृत्त्यभावस्वरूपाभावस्यैव प्रतियोग्यसमानाधि-
करणस्य संभवेपीति वाच्यं ॥ तस्यापि स्वसमानाधिकरणाभावान्तरभिन्नत्वात् ॥ अभावमात्राधिकरणकट्वस्त्राभावस्य
घटप्रतियोगिकोपि विशिष्टाभावो घटत्वात्मकोऽभावोऽधिकरणभिन्नो नेत्यपि तल्लाघवात् अपेक्षणीयस्य सोऽप्यस्य घटक-
संबंधेन प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्य वह्निमान्धूमादित्यादौ घटाद्यभावे सत्त्वान्न सर्वत्राप्रसिद्धिः ॥ किंतु स्वरूपसंबन्धेना-
भावस्य साध्यतायामेवेति सूचयितुमप्रसिद्धेरिमपहाय दुर्लभत्वमुक्तं ॥ अत्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगितानवच्छेदक-
त्वविवक्षायाः फलमाह ॥ सर्वेषामिति ॥ भावभेदस्यातिरिक्तत्वस्वीकारे तादृशाभावसाध्यक इति ॥ तथा च घटभिन्नं राम०
पटत्वादित्यादौ पटत्वसमानाधिकरणस्य निरुक्तप्रतियोग्यधिकरणगोत्वाद्यभावस्य घटभेदभिन्नत्वात्तादृशभेदस्य ११

चगोत्वाद्यभावस्य सत्त्वात्· तत्प्रतियोगितावच्छेदकमेव घटभेदत्वमित्यव्याप्तिरिति भावः॥ संप्रदाय इत्यस्य रसस्तद्बीजं तु उक्तविवक्षा
यामपि सर्वेषां हेतुसमानाधिकरणात्यंताभावानां अत्यंताभावत्वनिरूपकेण पूर्वक्षणादिवृत्तित्वविशिष्टत्वाभावात्मकेन प्रति
योगिना समं सामानाधिकरण्यात् अभावसाध्यकाव्याप्तिरितो वस्थ्या॥ यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्यानधिकरणं हेत्व
तु धिकरणं तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रवेशेऽप्यर्थमेवात्यन्तयद्दीपितिध्येयं॥ गोत्वध्वंसवत्त्वेनेति॥ प्राचीनमते त्वत्यंताभावस्य
त्रितयप्रतियोगिकत्वात्· गवात्यंताभावस्य गोध्वंसविरोधित्वादित्याशयः॥ न च दैशिकविशेषणतया यत्र गोध्वंसस्याधिकर
णं तत्रैव गवात्यंताभावस्य विरोधात्· कालिकसंबंधेन गोध्वंसवत्यपि प्रलये तदत्यंताभावसत्त्वे बाधकाभावान्नातिव्याप्ति
रिति वाच्यं॥ प्राचां मते भूतलादिदेशस्यैव कालस्यापि दैशिकविशेषणतया ध्वंसवत्त्वात्· अतएव तत्तद्वस्तुसंयुक्तकाले विशेषणा क्त
साक्षात्कारः तया वायुनाशाधीनवायुस्पर्शनाशस्याहुः शब्दानित्यतायां मिश्रैरुक्तः॥ यद्यप्येवमपि नातिव्याप्तिसंभवः कालिकसंबं भिहितः
धावच्छिन्नगवात्यंताभावस्यैव प्रकृते कालिकसंबंधेन वर्तमानत्वात्· ध्वंसादिमति दैशिकसंबंधेनैवात्यंताभावस्यानुपगमा
त्· तथापि प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितस्य अव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयलक्षणस्यावश्यं दैशिकविशेषणतया हेतुसामाना याऽभावस्य

गवादि ५

१२ धिकरणघटितत्वात्तस्यैवाशातिर्व्याप्तिर्बोध्या॰ नचकालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यदैशिकविशेषणतयाहे
तुमन्निष्ठाभावस्याप्रसिध्यातथापिनातिव्याप्तिरितिवाच्यं॰ सृष्टिकालवृत्तित्वादिविशिष्टगोत्वात्यंताभावस्यैवतादृशस्यप्र
12 सिद्धत्वादितिभावः॥ मिश्रमतंनिरसितुमाह संसर्गाभावेतिश्चत्यंताभावपदेनेत्यादिः तथाचप्रलयेगोत्वावच्छिन्नध्वं
भावः ससत्वादेवनातिव्याप्तिरिति॰ नचगोध्वंसस्यगोत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्वीकारेपिसाध्यतावच्छेदकसंबंधीभूतकालि कालिक
कविशेषणतावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहात्कुतस्तमादायातिव्याप्तिवुदासइतिवाच्यं॰ साध्यतावच्छेदकसंबंधान्य
संबंधानवच्छिन्नस्यैवहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वस्यलक्षणेप्रवेशनीयत्वात्तस्यचध्वंसप्रतियोगितास
धारणादितिभावः॥ यत्रस्पंदइति स्पंदवतिखंडप्रलयेसर्गांतरीयद्व्यणुकेप्रागभाववत्त्वेनद्व्यणुकत्वावच्छिन्नध्वंसवि स
रहादतिव्याप्तिः॰ खंडप्रलयेस्पंदसत्वेमानाभावः ब्रह्मणवर्षशतमित्यागमप्रसिद्धेरेवमानत्वात्॥ नहिक्रियांविनामुहूर्ता
दिघटितस्यवर्षस्यसंभवइतिभावः॰ ननुमहाप्रलयपूर्वतृतीयक्षणेद्व्यणुकत्वावच्छिन्नध्वंससत्वान्नातिव्याप्तिः तदानीमपि राम॰
चरमद्व्यणुकनाशानुगुणस्यपरमाणुस्पंदस्यसत्वात्तत्कालोत्पन्नपरमाणूत्तरसंयोगेनप्रलयपूर्वक्षणेएवप १२

दि ४

ऽदुःखस्य क्षणे साक्षात्कारासंभवादिति प्रमाणाभावाच्च ५

स्यात्तस्य विनाश्यत्वान्नादृष्टनाशपरम्पराया उत्तरसंयोगस्य च कार्यद्वयेऽपि सहेतुत्वस्वीकारात् न नित्यत्वमाश्रयनाशादेव तन्नाश
संभवादित्यत आह यद्वादृष्टेति · केचित्तु स्वमते तद्गुणकस्याभावात् स्पंदस्य च खंडप्रलयेपि नैवलवत्तत्प्रमाणाभावा
द्वादृष्टेत्याद्युक्तमित्याहुः तच्चिंत्यं नित्यज्ञानमादाय सहेतुत्वकारणाय तन्न्यूनपदमिति नित्यसुखाभिव्यक्तेर्मोक्षत्वम
तेऽसद्धेतुत्वमाशंक्य साध्यांतरमाह दुःखेति न तु कार्यमात्रं प्रति अदृष्टस्य हेतुत्वात्प्रलये यस्याकृष्टरोपितस्य सत्वं तथा
च तदानीमेव दुःखत्वावच्छिन्नध्वंसस्यत्वान्नातिव्याप्तिः दुःखादेः स्वसाक्षात्कारनाश्यतया तदानीमसंभवात् किंच यथा
वहूनां ज्ञानानां युगपत्प्रलयानभ्युपगमेऽन्त्यज्ञानं तरस्थितदुःखमादाय सहेतुत्वापमत आह यदा तस्यैति स्वत्र च तदीयसु
षुप्त्यादिसमये तदीयज्ञानविरहाद्व्यभिचारः स्फुट एव विधिध्वंसादिप्रतियोगितायां सामान्यधर्मावच्छिन्नत्वे मानाभा गोत्वादि
वो वः गौर्नष्टेत्यादिप्रतीतेर्गोप्रतियोगिकध्वंसावगाहित्वस्यैवोपपत्तेः बाधनिश्चयादिप्रतिबंधकत्वावघटनुरोधेनैव भेदात्यं
घ ताभावयोर्गोत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वोपगमात् न चैवं तद्गोत्वावच्छिन्नवत्ताबुद्धिं प्रति तद्गोत्वावच्छिन्नाभाववत्ता घ
निश्चयत्वेन विरोधितया तद्गोत्वात्यंताभावस्येव तद्गोध्वंसस्यापि तद्गोत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमावश्यकमिति वाच्यं।

त्तः ध्वंसत्वस्याभावत्वाघटितत्वे न तदवगाहिबुद्धेरत्यंताभावसाधारण्यायोगाच्चे

१२ एकसंबंधेन तत्तद्वात्यंताभावग्रहेपि संबंधांतरेण तद्धोगावच्छिन्नकालात्तु [redacted] द्यात्योदात्संबंधविशेषमंतर्भाव्यैवात्यंताभावग्रहस्यप्रतिबंधकतया ध्वंसवत्तासाधार

13 णयासंभवा[redacted]त्याशेयेनाहमते वीतितत्संबंधातिरिक्तसंबंधानवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वात्तादृशाभावत्वेन ध्वंसप्रागभा

वसाधारणा[redacted]रूपेण प्रतिबंधकत्वं तदापि तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नत्वस्वीकारेपि तयोः प्रतियोगितायां सामान्यधर्मावच्छिन्न

त्वप्रमानाभावः वस्तुतस्तु प्रतिबंधकत्वात्तुरोधेन नान्योन्यात्यंताभावयोरपि प्रतियोगितायामवच्छेदकत्वं कल्प्यते किंत

वच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्तिमंतर्भाव्यैव तत्संभवात्परंतु प्रतिबंधकताभावानां तद्धर्मावच्छिन्नाभावत्वेन का

य रणत्वात्तुरोधेन तु न तु प्रतियोगिमतइवेत्यसिद्धं तत्रात्यंताभावानुपगमोदत आह ध्वंसस्येति ध्वंसेत्यंताभावस्य प्रतिगवात्यं

ग ताभावस्येत्यर्थः तेन गोत्वांताभावस्य गोविशिष्टगोत्वाद्यभावस्य वा प्रलय तद्वृत्तित्वेपि न क्षतिः कालमात्रेति गवात्यंताभा

तए वस्य दैशिकविशेषणतया कालमात्रावृत्तित्वं प्राचीनैरिष्यते ध्वंसदातनत्वव्यवहारस्य कालिकविशेषणतयैव संभवादि अत्र

मस्य ति तु विभावनीयं ननु प्रतियोगिविशिष्टेपि काले तदत्यंताभावसत्वे गवावच्छेदेनैदानीं गोत्वं नास्तीति प्रतीतिः स्याद राम०

१३

घ१ [redacted] नापी१ तस्येति· गोत्वादिनागवादेरु

ति१ कथनर

४ द्व्यर्थः साहचर्यं तच्चानुभयमानत्वेन ४

तस्मादिहेदानीं घटो नास्तीति एकस्य प्रतियोगिमतः कालस्य देशभेदः प्रतियोगिमता धारस्य देशः तथात्वं च स्वतत्प्रतियोग्यभाववत्त्वं स्वप्रप
सेतिघटो नास्तीत्यादिमतः कालस्येत्यर्थः स्वरूपावच्छिन्नमिति निरवच्छिन्नमित्यर्थः तथा च भिन्नविषयत्वं नान्वयः न चेदानीमत्र घटो न
त्वमित्यादि प्रतीतेः तत्कालवृत्तित्वाभ्युपगमे तद्देशकालयोरेव तत्प्रतियोगिताभावावगाहित्वोपपत्तौ देशस्य कालवृत्तित्वावच्छेदकत्वे
मानाभावः स्वतन्त्रादिदेशवृत्तित्वे तया चानुभव एव देशस्य कालवृत्तितावच्छेदकत्वे मानं स्वतन्त्र्यथा गृहे नेदानीं घटो नास्तीत्यादि प्र
त्यय बलादुक्तादि देशस्य गवातत्प्रतियोग्यभाववत्त्वायामपि कालेनानवच्छेदकः स्यात् तत्रापि काकाद्यभावे गृहे वृत्तित्वेन तत्कालवृ
त्तित्वोभयावगाहितायाः सुवचत्वादिति भावः नन्वेवमपि प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितस्याव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थली
यलक्षणस्य गोमानश्वत्वादित्यादावतिव्याप्तिः अश्वाद्यभावस्य सृष्टिकाले प्रतियोगिसमानाधिकरणतया लक्षणघटक
त्वादत आह तत्रेत्यादि तत्र स्पष्टमित्यर्थः तथा च यत्किंचिदधिकरणावच्छेदेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यं यद्देशस्या
भावस्य गवाद्यभावेपि सत्वान्न तत्रातिव्याप्तिरिति भावः न चेति वो च्यमित्यन्वयः संसर्गाभावविशेष इति सदा न संसर्गाभा
व इत्यर्थः संसर्गेति स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गेणाधःप्रतियोग्यारोपस्तज्जन्यप्रतीतिविषयो योभावस्तत्वमित्यर्थः

तया

व्याप्ति

पिलक्षणे

त

१४ संसर्गस्तु तादात्म्यभिन्नोऽभावः तेन भेदस्य व्युदासः प्रागभावध्वंसयोरपि उत्तरकालपूर्वकालावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावितिता
भ्यामेव संबंधाभ्यां प्रतियोग्यारोपः प्रागभावध्वंसयोः प्रत्यक्षे हेतुरतो नाव्याप्तिरिति प्राचामाशयः घटितापि तिलतयाच चक्र
14 कादिप्रसंग इति भावः तत्रजन्यत्वेनि यन्मातरस्य साध्यसंबंधितावच्छेदकरूपवत्वादि स्वरूपस्येत्यर्थः नन्वभावबुद्धौ प्रतियो
ग्यारोपस्य हेतुत्वे विमानाभावादनुमानसंसर्गाभावत्वघटितव्याप्तिलक्षणस्यासंभवः कथंचिदभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रतियारो
पस्य हेतुतास्वीकारेऽप्यतीन्द्रियसाध्यकव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिस्तत्र हेतुसमानाधिकरणसाध्याभावस्यातीन्द्रियत्वानि
रुक्तसंसर्गाभावत्वविरहात् तत्राह स्वप्यतेचेति भेदभिन्नाभावत्वं संसर्गाभावत्वं सदातनत्वविशिष्टं वा तदेवात्यंताभा
तु वत्वं भेदत्वं संसर्गविषयतादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेऽप्यनुयोगितविशेषो वेत्यन्वयः यत्तु भेदत्वादिवत्संस न्या
र्गाभावत्वमप्यखंडोपाधिरिति तत्तुच्छं भेदत्वादेवदखंडस्य संसर्गाभावत्वस्यानुभवेनाविषयीकरणात् लौकिकव्यवहारस्य
भेदभिन्नाभावत्वादिनाप्युपपत्तेः वक्ष्यमाणेति मतुरुद्याह स्वत्वनुपदमितिविवेचयिष्यत इति तदपि वानोपादेयमित्यादि राम०
ग्रंथेनेतिशेषः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितं लक्षणमभिप्रेत्याह प्रयोजनविरह इति धूमादि १४

परभेदत्वरूपस्यघटभेदत्वात्यंताभावस्यपटत्वात्यंताभावस्य ४

समानाधिकरणस्यवह्न्यादिभेदस्यप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादेवतमादायाव्याप्तिविरहादितिभावः व्याप्यवृत्तिसा
ध्यकस्थलीयलक्षणस्यसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकेतित्वाद्ददभिप्रेत्याह व्याप्तिरेवेतितादात्म्येनगगना
दे साध्यतायांतुतत्संबंधावच्छिन्नात्यंताभावाप्रसिद्धा सोन्याव्याप्तिरित्यर्थः इदमप्यभाववृत्तिरभावोनाधिकरण
स्वरूपेणवाधर्मात्यंताभावस्यधर्मिणोभेद इतिमतेनान्यथापटात्यंताभावस्यरूपस्यघटात्यंताभावभेदस्यतादात्म्यसं
बंधावच्छिन्नत्वात्पटत्वात्यंताभावस्य पटभेदस्वरूपस्यगगपटीनिष्ठप्रतियोगितायामेवतादात्म्यसंबंधावच्छिन्नत्वाद
व्याप्तिविरहादिति ध्येयं ननुविषयतापाहृत्यतियामकत्वमतेज्ञानाभावस्यगगनादौसद्भावात् एवप्रतियोगिव्यधिकर
णत्वात्नातिव्याप्तिरतआह विशेषगुणेतिस्वत्रव्यभिचारनिरूपकः कालोदिक्चतत्रकालिकसंबंधेनदिशिच
त दैशिकसंबंधेनविशेषगुणस्य सत्त्वादभावोनप्रतियोगिव्यधिकरणइतिभवत्यतिव्याप्तिः विशेषपदं व्यभिचारित्वरक्षा
येद्दस्यसत्वादस्तुकोसंबंधसामान्येनविशेषगुणस्यमनस्यसत्वान्नातिव्याप्तिसंभवः कालोपाधित्ववद्दिगुपाधित्वस्यापिम
नस्यसत्वात्तेस्वत्रन्यथामनसः कालोपाधित्वमपिस्यादतउक्तंमनोन्येतियत्तुमूर्त्तमात्रस्यदिगुपाधित्वं महादिगुत्तितापाम ग्र
रुद्व्यावर्तकत्वा १

मवेर

१५ वच्छेदकत्वं नत्वधिकरणत्वमिति प्राचां मते संबंधसामान्ये नैव तस्य विशेषगुणानधिकरणत्वान्मनोन्यपदमिति तन्मंदस्य
व मयवच्छेदकता संबंधेनैव मनसो विशेषगुणवत्त्वाभावात्संध्वेन मनोन्यपदवैयर्थ्यापत्तेः ननु मते [redacted] दिक्कालयोरीश्वरान
15 तिरिक्तत्वात्तद्व्याप्तिरेव स्यात्तत्र व्याप्यज्ञातीति न च ज्ञाते व्याप्यवृत्तित्वे तया तत्साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेशादव्यना
तिव्याप्तिरिति वाच्यं। समवायेनाव्यापकत्वग्रहदशायामपि संबंधसामान्ये नप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितव्यापकत्वज्ञा
नात्समवायेन ज्ञानस्य तु भिन्नाधिकरणे वृत्तेरेव प्रकृते तिव्याप्तिपदार्थत्वाज्ज्ञानपदेऽपि प्रागुक्तव्याप्यवृत्तित्वविरहान्नातिव्याप्तिर्ये
जयति साध्यस्य स्वेतिविशेषणात्तादृक्कालिकी वस्तु कार्ये तिसमवायस्यापि स्वात्मक एव स्वरूपः संबंध इति तत्रापि
जन्ये कार्ये समवायोस्तीत्याशयः प्रतियोगितेति तथा च ज्ञानाद्यभावस्य तादृशेन समवायसंबंधेन घटादेः प्रतियोगिव्य
धिकरणत्वान्नातिव्याप्तिः। न च तादृशयत्किंचित्संबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावोक्तौ वह्निसामान्याभावस्यापि
धूमवत्त्ववत्तावच्छेदेन महानसीयसंयोगेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः स्वप्रतियोगिता एम०
वच्छेदकसंबंधसामान्येन तथात्वोक्तौ च ज्ञानवान्ज्ञातत्वादित्यादावतिव्याप्तिः समवायेन ज्ञानाभावस्यैव तादात्म्येन ज्ञा १५

४भावत्वात्समवेतत्वादित्यपि केचित्४

तिमद्वृत्तित्वात्तस्य च स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेनयज्ज्ञातिसंबंधितद्वृत्तित्वेनप्रतियोग्यधिकरणत्वाभावादि
तिवाच्यं स्वप्रतियोगित्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नं तादृशसंबंधेनयत्प्रतियोगिसंबंधितद्वृत्तित्वाभावस्योक्तत्वात् संयोगसामा
न्यावच्छिन्नवह्न्यभावप्रतियोगितायामहानसीयसंयोगत्वादिविशिष्टानवच्छेदकतयावह्न्यभावस्याप्येतादृशमहानसीयसं
योगत्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावे पि व्याप्तिविरहादिति ध्येयं नतु समवायाद्यवच्छिन्नवह्न्यभावमादाय धूमा
दावव्याप्तिवारणाय मध्ये साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितं निवेशनीयं तथा च कपिसंयोगवत्त्वतादात्म्येन सा
ध्यतायामेतद्वृक्षत्वादावव्याप्तिः भेदमात्रस्यैव स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणाप्रसिद्धेरेतद्वृ
क्षसंबंधिवेतित्वं च तादात्म्येन वस्तुमात्रस्यैवाव्याप्यवृत्तित्वात्तादृशसंबंधेन साध्यतायां प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशादिदस
वृक्षादौ ३ युक्तमिति वाच्यं मूललाघवच्छेदेन कपिसंयोगवदेतद्वृक्षस्य स्वयमंगीकारात्तादात्म्येन कपिसंयोगवतो प्यव्याप्यवृत्तित्वात्तन्नैवं प्रति
योग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावेत्यग्रिमग्रंथे ष्यप्रतीकारः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनयेप्रतियोगिसंबंधिनं तद्व्यक्ति त
त्वावच्छिन्नभेदकूटविशिष्टहेतुमद्वृत्तित्वस्यैवतत्रवक्तव्यतात्वस्तत्तादात्म्येनापिनेकस्यचित्सत्त्वागुरुकव्याप्यवृत्तित्वं मतोयथा

(५देवघटयति·भवतिचेति·न४)

संबंधे१

१६ भूतमेव सम्यक् केचित्तु प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां यद्धर्मावच्छिन्नत्वयत्संबंधावच्छिन्नत्वोभयाभ
वत्वादि वक्ष्यमाणनिष्कर्षस्य तादात्म्येन साध्यतायां व्यभिचारिणापत्तिव्याप्तिरतः प्रतियोग्यनधिकरणत्वं च परित्यज्य प्रति
16 योग्यसंबंधित्वमवश्यं तत्र निवेश्यमित्याशयेन संबंधित्वमुक्तमित्याहुः ननु कपिसंयोगाभावस्यापि गुणादौ प्रतियोग्यसमाना
धिकरणत्वात्कपिसंयोगी एतत्वादित्यादावव्याप्तिरतस्त्राह तद्विशिष्टस्येति प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावविशिष्टस्येत्यर्थः त
था च हेतुमति वृक्षादौ संयोगवद्भिन्नत्वाभावविशिष्टः संयोगाभावो नास्तीति नाव्याप्तिः विशिष्टनिरूपिताधेयत्वमर्थान्तरं क्तमित्या
स्ये शयेनेदं यद्यपि तद्विशिष्टत्वस्य हेत्वधिकरणान्वयस्तत्र च [illegible]ऽधिकरणत्वं तेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावविशिष्टस्या
धिकरणं यद्धेत्वधिकरणं तद्भिन्नत्वमभावे वाच्यमित्यर्थः यद्यपि प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं हेतुविशेषणीकृत्य प्रतियोग्यसा अत्र
मानाधिकरण्यविशिष्टो यो हेतुस्तदधिकरणवृत्त्यभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं [illegible]व संयोगी एतत्वादित्यादावव्याप्त्यसंभ ख्यांश्येयेत्या
वे वृक्षस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नहेत्वधिकरणत्वाभावात् तथापि कर्मणि च संयोगाभावः प्रतियोग्यसमानाधिकर राम०
णइत्यप्रिमसत्त्वरसे नैव हेतुसमानाधिकरणाभावस्यैव विशेषणं प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वद्दलं मतस्तावान्नयासइ १६
नाव्याप्तिसंभावना२ ना२

दोसंयोगानधिकरणीभूततगुणावृत्तित्वमेववासंयोगाभावाप्

त्त्वबोधेयं ननु भेदस्यव्याप्यवृत्तितया प्रतियोगिसमानाधिकरणाभिन्नत्वोक्तैवप्रागुक्ताव्याप्तिवारणासंभवेत द्विशिष्टस्येत्या
दिकं विफलमत [redacted] आह तद्वृत्तीति प्रतियोगिमद्वृत्तिभिन्नत्वमित्यर्थः अत्रेति अत्र स्वरसादित्यन्वयः न तदभाववत्त्वमिति त
या च संयोगीसत्वादित्यादावतिव्याप्तिरिति भावः ननु संयोगाभावे गुणे न संयोगसामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिबलादेव गुण
वच्छेदेन संयोगाभावे प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावसत्वान्नातिव्याप्तिरत आह स्वप्रतीतेरिति उक्तप्रतीतिः संयोगाभावनिष्ठ स्त्र
स्य संयोगसामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकत्वाभावमेव गुणादावगाहत इति भावः वेत्यपिमूलकारः तच्चतदपि हेत्वधिकर
णाइतितेन कपिसंयोगाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकीभूतगुणाद्यवच्छिन्नत्वेऽपि कपिसंयोगी एतत्वादित्यादौ नाव्या
प्तिरिति भावः ननु हेत्वधिकरणे प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्नत्वं प्रतियोगिसामानाधिकरण्यानवच्छेदकीभूतहे
त्वधिकरणवृत्तित्वं तच्च व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकत्वविरहादप्रसिद्धं गुरुतरं चेत्यत आह प्रतियोग्यनधिकरणेत्यादि कस्यचिदिति प्र
त्व नधिकरणीभूतिपरेणान्वयः तद्धात्वं तत्तदितिप्रतियोगिव्यक्तीयं यत्तरेत्यर्थः स्वमते संयोगसामान्याभावस्यैकत्वान्नाधिकत्वं तस्य सा
ध्यकं सत्वादिकं सद्धेतुरेवातः साध्यं तस्मादूहेद्यत्वाभावेति पर्यवसितत्वाभावस्य व्याप्यवृत्तित्वात् साध्यके प्रतियोगिवैयधिकर

१७ ण्याप्रवेशादिदमयुक्तंनचात्रकालिकसंबंधावच्छिन्नद्रव्यत्वाभा[redacted]वःसाध्यःसचगुरुलाघवविच्छेदेनका
लिएवाव्याप्यवृत्तिरिति वाच्यंतथासतितस्यकेवलान्वयित्वान्नतत्साध्यकसत्वादेःसद्धेतुत्वेनततत्रातिव्याप्तेरुपन्यासानौचित्या न्या
17 ततथापिसत्वहेतौद्रव्यत्वाभावस्यव्यभिचारवीदशायामप्रतियोगिसामानाधिकरण्यसत्वान्निरुक्ताभावप्रतियोगितानवच्छे
दकंद्रव्यत्वाभावत्वमित्याकारकव्यापकतांज्ञानादनुमित्यापत्तेरेवात्रातिव्याप्तिशब्दार्थःवस्तुतोद्रव्यत्वाभावस्यापिनप्रा
योज गुक्तव्याप्यवृत्तित्वमिति ध्येयंमूलमसाध्येतियावत्सिद्धायेप्रतियोगिव्यधिकरणोभाववत्तइतितत्प्रतियोगीतितस्यसंयोगात्मनःसाध्या
भावस्ययःप्रतियोगीसंयोगविशेषाभावस्तद्वत्वादित्यर्थःद्वितीयेतिव्याप्तिसंयोजयतेनित्यत्वादीतिनित्यत्वादिविशिष्टंय
द्रव्यत्वेतदभावात्मकोयःसाध्याभावस्यप्रतियोगीतदधिकरणत्वात्साध्याभाववतोद्रव्यस्येतिपूर्वेणान्वयःनेनुविशिष्ट
द्रव्यत्वाभावोनद्रव्यत्वस्वरूपस्यसाध्याभावस्यप्रतियोगीकिंतुविशिष्टद्रव्यत्वस्यैवेतिद्रव्यत्वप्रतियोगिव्यधिकरणमेवेत्य वे
तस्याहस्वाभावेतिहंनित्यवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वंनचनित्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वाभावस्याभावोनविशिष्टद्रव्य[redacted]त्वंविशिष्ट एप०
स्यानतिरिक्ततयाजन्यद्रव्येपिनित्यवृत्तित्वविशिष्टद्रव्यत्वस्याभावोनास्तीतिप्रतीतिप्रसंगात्किंतुनित्येकत्वादिकमेवेति १७

नातिव्याप्तिरितिवाच्यंविशिष्टाधिकरणतयाप्रतीतिनियामकतयैवातिप्रसंगभंगेदूषणत्वमप्येष्यनित्यानंतसंख्यापरिमा

णादौतादृशाभावत्वकल्पनायांगौरवात्अभावाभावस्यैवप्रतियोगित्वमितिसिद्धांतप्रघट्टोदाहृतनन्त्वेवमपिनित्यत्वाभावा वा

नांस्वाश्रयतन्त्रघटकवृत्तित्वविशिष्टयत्त्वेतदभावात्मकस्वप्रतियोगिनासहसमानाधिकरणत्वात्प्रतियोगिव्यधिकरणाभावा

प्रसिद्ध्याचनातिव्याप्तिःएकमात्रवृत्तीनांगुणाद्यात्मकाभावानामपिघटवृक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्यस्वस्ययोऽभावस्तादृशप्रति

योगिनासार्द्धंसामानाधिकरण्यात्नचैववृक्षमाणतादृशाप्रसिद्ध्यागगनाद्यभावस्यप्रतियोगिव्यधिकरणःतस्यापिनित्य

गि वृत्तित्वविशिष्टायोगगनाभावस्तदभावात्मकेनस्वप्रतियोगिनासमानाधिकरणत्वात्गगनाभावस्यैवस्वयोग्यादिसंबंधेनाभाव

त्वावच्छिन्नाभावतयातादृशाप्रसिद्ध्यापि[redacted]नस्यप्रतियोगिव्यधिकरणत्वासंभवात्एतेननित्यत्वादिविशिष्टस्य

गगनाद्यभावस्ययोऽभावस्तदभावत्वंनगगनाभावस्यतस्यकेवलान्वयितयाजन्यत्वेपिनित्यत्वविशिष्टस्यगगनाभावस्याभावो

नास्तीतिप्रतीतिप्रसंगतःकिंतुनित्यत्वादेरेवतथात्वमित्युक्तावपिननिस्तारइतिचेदत्रनव्याःयथाश्रुतस्यप्रागुक्तक्रमेणप्रति

योगिव्यधिकरणाभावस्याप्रसिद्ध्यावह्निमान्धूमादित्यादौदोषःकिंतुस्वप्रतियोगित्वंयादृशसंबंधावच्छिन्नंतादृशसंबंधेनस्वप्रति

संबद्धोता

सर्वत्रासंभवस्यादतो १

१८ योगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यानधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तन्निष्ठाभावस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितान
वच्छेदकत्वमेव लक्षणे प्रवेशनीयं· तथा च सद्धेतुस्थले द्रव्यत्वाभाववान् सत्त्वादित्यत्रापि संयोगेन घटाद्यभाव एव प्र
18 तियोगिव्यधिकरणस्तदीयं घटनिष्ठप्रतियोगित्वं यादृशसंयोगसंबंधेनावच्छिन्नं तादृशसंयोगसंबंधेन साधनवतो द्रव्यस्य
तदीयप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यानधिकरणत्वात्· न चैवमपि तदीयस्य साध्यतावच्छेदकीभूतस्वरूपसंबं
देग धावच्छिन्नप्रतियोगित्वस्याप्रसिद्ध्यानैसंगतिः पूर्वक्षणावृत्तित्वादिविशिष्टस्य घटाद्यभावस्याभाव एव तत्र प्रसिद्धेरिति प्राहुः
॥ स्वावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नयन्निरूपकस्याभावप्रतियोगिसामान्यानधिकरणाद्धेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितासामान्य
यत्संबंधावच्छिन्नत्वयद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वमिति लक्षणाभिप्रायेणेदं· संयोगेन घटाद्यभावस्यैव प्रतियोगिवैय
धिकरण्यसत्त्वस्यादित्यपि वदंति· प्राचां मते संयोगसामान्याभावसाध्यकमात्रस्य तत्त्वं विरुद्धमतः कपिसंयोगसामान्याभाव
उक्तः वृक्षाद्यवृत्तित्वकालावच्छेदेन गुणसामान्याभाववत्त्वाद्वृक्षत्वादिकं परित्यज्यात्मत्वं हेतुरुक्तः· यद्यपि वृक्षादेः स्व एप०
समवेतकपिसंयोगसामान्यस्वरूपाभावप्रतियोगिनः समवेतसामान्याभावस्य द्रव्यमात्रसमवेताभावस्य चानधिकर १८

गुणत्वाद्व्याप्यत्वादेरपिहेतुतायामव्याप्तिःसंभवत्येवतथापिसत्ताद्रव्यत्वयोरेकसमवेताभाववद्द्रव्यमात्रसमवेताभावयोरभा
वत्वंलाघवान्नतुकपिसंयोगाद्यात्मक समवेतमात्रस्यतथात्वंगौरवादित्याशयः गुणसामान्याभावस्यसंयोगप्रतियोगि
त्वमाविष्कर्तुंगुणानामित्युक्तं तत्प्रतियोगितेति कपिसंयोगीयप्रतियोगितावच्छेदकेत्यर्थः नचगुणसामान्याभावस्या
भावेद्रव्यत्वमेवलाघवान्नतुगुणाः गौरवादतः संयोगप्रतियोगित्वंनगुणसामान्याभावस्येतिवाच्यं घटादावुत्पन्नदृश
यांगुणसामान्याभावस्यैवसत्त्वेनद्रव्यत्वस्यतदभाववत्त्वासंभवादभावाभावस्यप्रतियोगित्वनियमाच्चेतिभावः यादृशेति
तथाचगुणसामान्याभावनिष्ठप्रतियोगितायांअवच्छेदकंयद्गुणसामान्याभावत्वंहेतुमत्स्तदवच्छिन्नानधिकरणत्वेपिक
पिसंयोगाभावत्वस्यतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वान्नतादृश्येणसाध्यतायामात्मत्वेहेतौनाव्याप्तिः द्रव्यत्वाभाववान्सत्त्वादि
त्यादौतुद्रव्यत्वाभावत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वंयद्धेतुमत्तस्मिन्निष्ठाभावस्यतादृशप्रतियोगितावच्छेदकमेवद्रव्यत्वाभावत्वमतो
नातिव्याप्तिरितिभावः नचवन्हिमान्यवेतत्वादित्यादेरन्तद्वान्हिसंयोगसंबंधेनसाध्यतायामव्याप्तिः तत्संबंधावच्छिन्नघटाघ
भावप्रतियोगिनस्तेनसंबंधेनाधिकरणाप्रसिद्धेरितिवाच्यं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपितस्व

निरूका[redacted]धिकरणत्वाभाववत्वंचहेतुमतो ४ तत्साध्यकएतत्वादौ ४

रूपसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणतासामान्याभाववत्वं हेतुमतस्तेन संबंधेन तादृशप्रतियोगितान
वच्छेदकत्वस्य विवक्षितत्वात् घटत्वावच्छिन्नाधिकरणतासामान्यस्यैव वन्हन्हृत्ति निरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नाधिकरण
तानिरूपितस्वरूपसंबंधेनाभावस्य हेतुमतिसत्वेन तादृशसंबंधेन घटाभावस्यैव प्रतियोगिव्यधिकरणत्वसंभवात्. वाद
शाभाववत्वं चौनिरवच्छिन्नविशेषणतयैव वाच्यमतः कपिसंयोगाधिकरणत्वाभावस्य वृक्षहृत्तित्वेपि नाव्याप्तिः अत्र च प्र
तियोगितावच्छेदकधर्मेणावच्छिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन ग्राह्यं. तेनायः पिंडस्यापि कालिकसंबंधेन धूमत्व
विशिष्टत्वात्तादितस्य संयोगेनाधिकरणत्वेपि धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधेन तद
वच्छिन्नत्वनिवेशे तु प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन ग्राह्यमन्यथा विषयि
तासंबंधेन रूपत्वावच्छिन्नस्य ज्ञानादेः पृथिव्यादौ समवायेनाभावसत्वाद्रूपवान्पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात्. वस्तु
तः साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नयत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वं तन्निरूपितस्वरूपसंबंधेनैव निरूक्तप्रतियोगिताव
च्छेदकत्वस्याभावः साध्यतावच्छेदकधर्मे वक्तव्यः तेन वन्हिमान्धूमादित्यादौ पर्वतीयवन्हित्वेन रूपित समवायादिसंबंधेनव

न्नित्वादेः साध्यतावच्छेदकत्वं तत्र तादृशसंबंधावच्छिन्नस्य प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याप्रसिद्ध्या
वपिनस्तेतिरिति ध्येयं ॥ अत्र यादृशप्रतियोगितावच्छेदकधर्मिता दृशप्रतियोगिताश्रयाधिकरणीभूतपर्वतौक्तौ निष्ठाधिकरणता द्य
स्य नवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वं च हृयोर्व्यतिरेकस्तत्तद्व्यक्तिभेदकूटवत्त्वमेव यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्ना
नधिकरणत्वमित्यस्यार्थो बोध्यः ॥ तेन धूमवदिन्नादिप्रतीतिस्वरूपकृताभिः पर्वतत्वचत्वरत्वादितत्तद्धर्मविशिष्टधूमत्वावच्छि
न्नाधिकरणताभिरेवोपपत्तौ धूमत्वाद्यवच्छे धर्मावच्छिन्नाधिकरणतायां मानाभावात् ॥ धूमादेः सामान्याभावप्रतियोगितावच्छे
छेदकं यद्धूमत्वादिकं तदवच्छिन्नाधिकरणताप्रसिद्ध्या वा यद्धूमवान् वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः धूमाधिकरणतत्तद्व्यक्तिभेदकू
यत्र टस्यादाय वै धूमसामान्याभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवैयधिकरण्यासंभवादिति ध्येयं ॥ न च प्रतियोगित्वं नातिरिक्त
पदार्थः प्रतियोगित्वादिकं तु स्वरूपसंबंधविशेषः इत्युक्तग्रंथविरोधात् किंतु स्वरूपसंबंधविशेषः स च यदि प्रतियोगिस्वरूपः तदा स्व
वह्निमान् धूमादित्यादौ सर्वत्रासंभवः घटादिस्वरूपस्यैकस्यैव घटाद्यभावप्रतियोगित्वस्य घटत्वसमवेतत्वज्ञेयत्वाद्यवच्छिन्नतया
तादृशावच्छेदकीभूतज्ञेयत्वाद्यवच्छिन्नस्य हेतुमति सत्त्वात् प्रतियोग्यधिकरणाभावाप्रसिद्धेः न च प्रतियोगितावच्छेदकस्वरू

२० २०

पमेवप्रतियोगित्वमित्यदोषः समवायेन वन्हेः साध्यत्वे धूमादावतिप्रसंगात्समवायावच्छिन्नवन्ह्यभावस्य वन्हित्वस्वरूपं यत्प्रति
योगित्वं समवायवत्संयोगस्यापि तदवच्छेदकसंबंधतया स्वावच्छेदकीभूततादृशसंबंधेन साधनवतः प्रतियोग्यनधिकरणत्वाभा
वात्प्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचित्संबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वोक्त्या तद्वारणे तु संयोगेन वह्निसाध्यके धूमादावव्या संबंधेनाप्य
प्तिः समवायावच्छिन्नवन्ह्यभावस्यैव समवायेन प्रतियोग्यधिकरणस्य वन्हित्वस्वरूपं यत्प्रतियोगित्वं तस्यैव संयोगेनावच्छि
न्नत्वादिति चेदत्र वदंति प्रतियोगिस्वरूप[redacted]मवच्छेदकस्वरूपं वा यत्प्रतियोगित्वं तदपि कस्यचिदभावस्य केनचिदेव धर्मेण सं
बंधेन चावच्छिन्नं व्यवहारबलात्तत्र तु स्वेन धर्मेण संबंधेन वा समवायावच्छिन्नवन्ह्यभावप्रतियोगित्वं संयोगसंबंधावच्छिन्नमित्या
य दिव्यवहाराभावान्न तथा च यदभावीययत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन तदभावीयतत्प्रतियोगित्वनिरूपितावच्छेदकीभूतध य
र्मावच्छिन्नासंबंधित्वं हेतुमतस्तदभावीयतत्प्रतियोगित्वनिरूपितावच्छेदकताश्रयत्वं साध्यतावच्छेदके विवक्षितमित्यदोषः।
यत्प्रतियोगितेत्यपहाय यादृशप्रतियोगितेत्यभिधानादेव तादृशार्थलाभात् तन्न च प्रतियोगितावच्छेदकस्वरूपं प्रतियोगित्वं त श्रीराम ०
त दायदभावीययादृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन तदभावीयतादृशप्रतियोगितावच्छिन्नस्यानधिकरणत्वं हेतुमतस्सेव स २०

यदि २

म्यकप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वप्रवेशो व्यर्थ इति वाच्यं वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तेः हेतुमन्निष्ठा साप
त्रस्यैव वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिमत्वादित्यस्य हेत्वधिकरणाश्रयत्वसामानाधिकरण्य इति साध्यसामानाधिकरण्य
इत्यर्थः संबंधविशेषेणैव साध्यसाधनयोः सामानाधिकरण्यज्ञानादनुमितिः तद्ग्रहप्रतिबंधकतयैव विरोधस्य हेत्वाभासत्वमिति
मतेनेदं यदि तु येन केनापि संबंधेन साध्यसाधनयोः सामानाधिकरण्यज्ञानादनुमितिः स्वव्यापकसाध्यसंबंधितामात्रं वा व्या
प्तिः व्यापकत्वदले साध्यसाधनयोः संबंधविशेषप्रवेशादेवातिप्रसंगभंगादिति विभाव्यते तदा परामर्शे साधनस्यानुमि न
त्यां च साध्यस्याश्रयत्वं यत्प्रकारकधर्मितावच्छेदकधर्मेणावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं तत्र प्रविष्टाया दृशः संबंधस्य यो बोध्यः धूमवा
न्वह्नेरित्यादौ महानसीयसंयोगेन संदिग्धे तौ संयोगमात्रेण हेतुमत्ताज्ञानादायाप्याप्तिः एवं द्रव्यत्वसाध्यके घटानुयोगिकसमवा
येन सत्त्वादिहेतौ समवायमात्रेण तद्धेतुमत्ताज्ञानादायापीत्यतो यः संबंध इत्यपहाय यादृशः संबंध इत्युक्तं साध्यस्य चेति प्राग्वत्सा
न मानाधिकरण्ये प्रविष्टस्य यः धूमाधिकरणे तत्तत्संयोगेन वह्निसामान्याभावसत्त्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरतो त्रा
पि यादृशेत्युक्तं तेन संबंधेन यो हेतुमानित्यस्य फलमाह धूमसमवायीति प्रतियोगितायाइति स्वावच्छेदकत्वेपि वह्नित्वस्य त

२१ न्वयः साध्यस्य चेत्पादेः फलमाह धूमसंयोगीत्यादिनन्तु तादात्म्येन गवादेः साध्यत्वे सास्नादावव्याप्तिः तत्र साधनवन्निष्ठान्योन्याभा
वप्रतियोगितायाः साध्यताघटकतादात्म्यसंबंधावच्छिन्नत्वे मानाभावस्य स्वरूपमेव वक्ष्येऽधिकारो टिप्पण्यामुक्तत्वात् एवं धनी
चैत्रत्वादित्यादौ वृत्तिनियामकस्वामित्वादिसंबंधेन साध्यतायामपि तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेः तत्राह यद्धेति
यत्नु प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन तद्धेत्वधिकरणप्रवेशस्य पुनः प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वविवक्षा
यां गौरवात् यद्धेत्यादिकल्प इति तत्संबंधानवच्छिन्नत्वं तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेदकूटघटितत्वेन यद्धेत्यादिकल्प
स्येव गुरुत्वात् इत्याहुः संबंधभेदेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेन नतु संबंधविशेषेण साध्यसाधनयोः सामानाधिकरण्यप्रवेशात्
दात्म्येन हेतुसाध्यभावेऽव्याप्तिः तत्संबंधेन साध्यसाधनयोरधिकरणाप्रसिद्धेः तत्राह एवं स्थित इति संबंधविशेषनिवेशे सिद्धे
ते इत्यर्थः सामानाधिकरण्यादावित्यादिपदे तद्धेतुसामानाधिकरण्यनिविष्टहेत्वधिकरणस्य परिग्रहः प्रयोजनमाह तथा
चेति धर्मिणापीति तादात्म्येन व्याप्यत्वं व्यापकत्वं च निर्वहतीत्यर्थः अन्यथा तादात्म्येन हेतोः साध्यस्य चाधिकरणाप्रसिद्ध्या राम॰
न तन्निर्वाह इति भावः योऽन्योन्याभाव इति योऽभाव इत्येव वक्तुमुचितं अन्योन्याभावत्वनिवेशे वैयर्थ्यादिति ध्येयं तदनवच्छे २१

नयोक्तमतइयत्वन्यपर्वताधडयोगितर्कस्य संबंधितदन्यसंबंधेऽस्मयत्रवृत्ति प्रति तावेशेषणताविशेषणाचाताद्दशप्रतियो

योगेन साध्यतायां तत्तद्वमेऽव्याप्तिः तादृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिनो यदधिकरणं तदन्यत्वस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्प्रतियोगि
तिवाच्यं तादृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपितविशेषणताविशेषेण साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपि
ग्याधिकरणत्वसंभवात् सामान्याभावस्योक्तत्वात् अन्यथा कालिकादिसंबंधेन सर्वस्यैव हेतुमतः प्रतियोग्यधिकरणतावत्त्वात्प्रतियोग्यनधिकरण

[illegible]

३ एवमिति सामानाधिकरण्यादौ संबंधितनिवेशे कृते इत्यर्थः धर्मिणा इति वस्तुत इत्यर्थः तथा च गौः साक्षात्वताहृङ्गिमान्धूमो इत्यादौ तादात्म्यसंबंधेन व्यापकताल्या पर्वपि संगच्छते इति भावः ३ =ता=

म दकवन्हित्वेति । वन्हिमत्त्वं वन्ह्यधिकरणत्वं तथाधिकरणव्यक्तीनां भेदे किन्नाभिन्नमेवेत्याशयेनेदं अत्र साध्यसाधनयोरिवत

दीयसंबंधयोरपि भेदेन व्याप्तेर्भेदात्तादात्म्येन हेतुसाध्यत्वस्थले हेतुनिष्ठाभावप्रतियोगिसाध्यतादात्म्यमेव व्याप्तिर्वक्तुमुचिता

लाघवादिति वदंति । ननु तादात्म्येन धर्मिणो धर्मव्याप्यतायामप्रसिद्धा तद् इत्यत आह अत एवेति धर्मिणो धर्मव्याप्यत्वादे

तत्रतत्र वित्यर्थः व्यतिरेक्यादिस्थले न तु समवायेन जलत्वादेः पृथिवीत्वाभावव्याप्यत्वे परतयैव तद्दुर्घसंगतिरित्याशंक्य तथा सति

पृथिव्यां जलत्वादिभेदसाधनार्थं तदुपन्यासो न स्यात् व्यापकभावेन व्याप्यताघटकसंबंधावच्छिन्नव्याप्याभावस्यैवासिद्धे

रित्यन्यापि निदृष्टांतपूर्वकं परिहरति यथा चेति पक्षविशिष्टेति पक्षविषयकेत्यर्थः प्राचां मते पक्षविशिष्टकृत्स्नाव

स्यैव पक्षप्रकारकज्ञानस्यापिकारणत्वात् धूमावयव इति वन्हिधीरित्यन्वयः महानससंयोगेनेति नतिवर्तते इत्यन्व त

न यः संयोगावच्छिन्न[illegible]भावानुमितौ भासते इति तदर्थः निवर्त्तते चेति धूम इति पूर्वेणान्वयः तादात्म्येनैवेति सम

वायेन व्याप्यतायां तु समवायेन जलत्वस्यात्यंताभावस्यैवासिद्धेरिति जलभेदसाधनार्थं तन्न तं थावत्तोऽन स्यादिति भावः

नन्वेतावतापि तादात्म्यावच्छिन्नजलत्वाभावः सिद्धो न तु जलान्योन्याभाव इति तत्दोषतादवस्थ्यमत आह स एवेति ध

२२ म्निरोधधर्मव्याप्यत्वेप्राचांसंवादमुपन्यस्यधर्म्मिरोधधर्मिव्याप्यत्वेतन्मा हृ इत्यमेव चेति · धर्मिरोधव्यापकत्वेयुक्तिमप्याह, अत्र
द्रू तु एव चेति · धर्मिरोधधर्मव्यापकत्वादेवचेत्यर्थः तत्वयंगोरित्यनुमितिर्गवेतरावृत्तित्वरूपायाः शुद्धगोत्वानिरूपितव्याप्ते
22 र्ज्ञानात् सम्भवपि मानिरवच्छिन्नगोत्वसाध्यकेऽनुभविष्यतिसाध्यवदन्यावृत्तित्वरूपायाश्चापिव्याप्तेरनुमितिहेतुत्वस्यापि
वाच्यत्वात्तस्तादृशानुमित्यनुरोधाद्धर्मिरोधव्यापकत्वस्वीकारोऽनुचितइत्यत आह गोत्वत्वेति · गोत्वत्वावच्छिन्नतरावृत्तित्वंत त
थाच गवेतरावृत्तित्वरूपायागोत्वव्याप्तेर्ज्ञानदशायामुत्पन्नायाः अयंगोरित्यनुमितेर्गोत्वत्वविधेयकत्वासंभवात् गोविधे द्र
यकत्वमेवेतितदनुरोधादवश्यंधर्मिरोधव्यापकत्वंवाच्यमितिभावः ननु गोः साध्यत्वेपि गोत्वे हेतुमन्निष्ठाभावप्रति
व्याप्ति योगितानवच्छेदकमित्याकारकधियोऽनुमितिहेतुत्वात्तत्र च धर्मितावच्छेदकविधेयैव गोत्वत्वग्रहस्यापेक्षिततत्वा
त्तद्ग्रहे गोविधेयकानुमितिरप्यनुपपन्नेत्यत आह हेत्वादीति · आदिनापक्षधर्मतापरिग्रहः तथा च गवेतरावृत्तित्वरूप
वच्छेदकता व्याप्तेः साध्यव्यापकतांशे हेतुधर्मितावच्छेदकतयोर्यास्यतिधीर्व्यपितोहिशिहस्ययत्रनपक्षधर्मताधीस्तत्रैवायंगोरि एम०
त्यनुमितेर्गोविधेयकत्वमावश्यकमितितदनुरोधेनैवतादात्म्येनव्यापकत्वंवाच्यमित्याशयः । यत्तुशुद्धगोत्वावच्छिन्न २२

४ न्‌ अन्यथा ४

विधेयकानुमितिंप्रतिनिरवच्छिन्नगोत्वनिष्ठविशेष्यताकभेवप्रतियोगिज्ञानवच्छेदकत्वज्ञानं हेतुरतो गोत्वत्वाग्रहेपि
गोत्वेसास्नादिव्यापकतावच्छेदकत्वग्रहसंभवाद्गोसाध्यकानुमितेर्नानुपपत्तिः अभावलौकिकप्रत्यक्षएवाधिकरण
तावच्छेदकरूपेणोपस्थितेर्हेतुत्वादितिमतं तत्तुच्छं व्यभिचारज्ञानप्रतिबध्यतया तादृशव्यापकताग्रहस्यानुमित्य
हेतुत्वात्तुल्ययुक्त्या [redacted] शुद्धगोत्वविधेयकानुमितिंप्रतिनिरवच्छिन्नगोत्वविशेष्यताकस्यप्रतियोग्यनधिकरणहेतुम
त्त्वाभावप्रतियोगित्वज्ञानस्यहेतुत्वाद्यगोरित्यनुमितेर्गोत्वत्वाद्यनुपस्थितावपि गोत्वरूपधर्मसाध्यकत्वस्यदुर्वा
रतापत्तेरितिदिक्‌॥ प्रांचस्तु गोतादात्म्यस्यसास्नाव्यापकत्वग्रहादेवगोस्तादात्म्येनसिद्धिसंभवान्नतदनुरोधेनगोस्ता
दात्म्येनव्यापकत्वस्वीकारोयुक्तः संबंधगतव्यापकत्वग्रहादेवसंबंधिनोऽनुमितेर्मिश्रादिसंमतत्वात्तदुक्तंगोत्वत्वा
द्यग्रहदशायामिति गोतादात्म्यत्वाद्यग्रहदशायामित्यर्थः इत्यप्याहुस्तच्चेत्यं गौरितिसिध्यतीतिपरेणान्वयः गोव्यतिरेका
दितितादात्म्येनेत्यनुषज्यते एवं चेति सामानाधिकरण्यादौ संबंधित्वनिवेशेचेत्यर्थः। संयोगत्वेन संयोगमात्रस्यप्रति
योगितावच्छेदकसंबंधत्वेतस्यनियामकसंयोगस्यापितत्वंसर्वसिद्धमतोमात्रपदं संबंधरूपत्वेति अन्यथा तादृश

३ गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामित्यस्य गोतत्वेनाग्रहेयस्मादितिव्युत्पत्त्यागोत्वस्यबाधनिश्चयदशायामित्यर्थः तथा च तदानीमयं गौरित्यनुमित्यर्थं धर्मिणो धर्मव्यापकत्वमवश्यं

कार्यइत्यादिवदंति ३

२२ संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रसिद्ध्या गगनादेः पृथिवीत्वादिव्यापकत्वं दुर्घटमेव स्यादिति भावः। तादृशसंबंध
स्यप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि द्वितीयकल्पानुसारेण व्यापकत्वं संपादयति· साध्यतावच्छेदकसंबंधेनेति· तथा च सं
बंधांतरावच्छिन्नघटाद्यभावमादाय एव लक्षणसमन्वय इति भावः। द्रव्यत्वस्य गगनासंयुक्तविभ्वंतरे तु व्यभिचारित्वादु
त्वतस्मादिह पृथिवीत्वादीति· व्यापकत्वमपीति· गगनादेरिति पूर्वेणान्वयः। नन्वेवं निरुक्तव्याप्तिज्ञानादृते गगनवानि
त्यनुमितिः प्रमा स्यात् तस्या हृ सिद्धिरपीति· तथैव वृत्तिनियामकसंयोगेनैव· तथा च तादृशसंबंधेन गगनानुमितेः प्र
मात्वमिष्टमेवेति भावः। तेनो संबंधित्वादिति· येन संबंधेन साध्यसामानाधिकरण्यपरामर्शो भासते तेनैव संबंधेन सा
ध्यानुमितेः फलत्वादिति भावः। सामानाधिकरण्यघटितो हेतुत्वस्य तदंशे संबंधविशेषनिवेशस्य वानंगीकारमते प्या
ह अव्यापकत्वाच्चेति· तेनेत्यनुषज्यते· तथा च यादृशसंबंधेन साध्यस्य हेतुव्यापकत्वं गृह्यते तेनैव संबंधेन साध्यसिद्धिः
फलं न तु तेन वृत्तिनियामकसंबंधेन व्यापकत्वासंभवादेव न तेन साध्यस्य प्रमानुमितिरिति भावः। ननु वृत्तिनियामक राम॰
संयोगेनापि गगनस्य पृथिवीत्वादिव्यापकत्वं दुर्वारं तादृशसंबंधेन गगनसंबंधप्रसिद्ध्या गगनाभावस्य प्रतियोगि २२

व्यधिकरणत्वाभावान्नादृशाभावांतरप्रतियोगित्वस्य च गगनादावसत्वादत आह व्यक्तीत्यादि · इदं वृत्तिनियामकसंबंधेन गग
प्रतियोगिर नादेरव्यापकत्वं तथा च निरुक्तप्रतियोगिकत्वेत्यादिना वक्ष्यमाणप्रतियोगिवैयधिकरण्यं वृत्तिनियामकसंबंधेन गगनाभा
पि वे दुर्घटमस्तीति भावः। कालिकसंबंधेन गोत्वादौ साध्ये घटादिकालोपाधिमात्रवृत्ति घटत्वादिहेतौ नाव्याप्तिः भिन्नकालीन
तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावस्यैव घटादौ प्रतियोगिवैयधिकरण्यसंभवादत उक्तं अन्यद्रव्यातिरिक्तेति · पृथिव्यादिचतुष्टया
तु तिरिक्तेत्यर्थः गगनादेः कालत्वविरहादेवमुदासादिति ध्येयं।। कर्मात्मकत्वं उ कालस्यापि भिन्नकालीनतत्तद्व्यक्तित्वाव
च्छिन्नाभावप्रतियोग्यनधिकरणत्वप्रसिध्या तन्मात्रवृत्तिस्पंदत्वादिहेतौ नाव्याप्तिरत उक्तं महाद्रव्यपदं तथाविधकालत्वाप
वप्युक्तदिशा नाव्याप्तिरतो मात्रपदं तादृशधर्मस्य महाकालत्वादेः समवायादिना व्यापकत्वं संयोगाद्यव्याप्यवृत्तेः स्तु घटम
ये त उक्तं विशेषणतेति · कालिकविशेषणतेत्यर्थः व्याप्यवृत्तिप्रमेयत्वादेः प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितमेव कालिकसं
बंधावच्छिन्नव्यापकत्वं संभवत्यत उक्तं अव्याप्यवृत्तीति · तादृशसाध्यं च घटादिकं द्रव्यत्वादिकं च तद्धेतोरपि कालस्य तदनधि
करणदिशावच्छेदेन कालिकसंबंधावच्छिन्नतदभाववत्वात् · नन्वेवं विशेषावाच्यत्वादिः तदनधिकरणदेशाप्रसिध्यात द

महाकालेऽप् दैशिकविशेषणतया

२४ घ वच्छेदेन कालिकसंबंधावच्छिन्नवाच्यत्वाभावस्य कालेऽसंभवादिति भावः। तस्मादिति। तथा च कालो घटवान्महाकालत्वा
दित्यादौ व्याप्तिलक्षणाव्याप्तिरिति भावः। प्रथमविवक्षानुसारेणादोषं संगमयति। स्वावच्छेदकेति। प्रतियोगितावच्छेद
कसंबंधेनेत्यर्थः। काले महाकालत्वतत्संबंधावच्छिन्नत्वस्य साध्यतावच्छेदकीभूतकालिकसंबंधावच्छिन्नत्वस्यासंभवादित्यर्थो
२५ ऽन्वयः। द्वितीयविवक्षानुसारेणाह तेन संबंधेनेति। साध्यतावच्छेदकीभूतकालिकसंबंधेनेत्यर्थः। ननु महाकालान्यत्ववि
घ शिष्टघटाभाव एव प्रतियोगिव्यधिकरणः सुलभः न चात्र विशेषणताविशेषणादे[illegible]ने [illegible] महाकालनिरूपितविशेषण
तायाः एव विवक्षितत्वात् एतादृशसंबंधेन निरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणप्रसिद्धेरुक्ताभावस्यापि प्रतियोगिवैयधिकरण्यासंभ
मात्र वादिति वाच्यं तथा सति कालवृत्तिधर्मस्य तादृशविशेषणतया किमपि व्यापकं तस्मादित्यस्यैव सम्यक्त्वेऽष्टद्रव्यातिरिक्ते त्या
द्यभिधानस्य संदर्भविरोधापत्तेः स्वरूपसंबंधेन गगनादेर्वृत्तिमत्त्वे चित्यग्रिमग्रंथविरोधप्रसंगाच्च। महाकालीयविशेष
णतया गगनादेर्वृत्तिमत्त्वेपि तादृशसंबंधसामान्ये महाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविरहात्तादृश ता रा म०
घटत्वावच्छिन्नाभावस्य निरुक्तस्य प्रतियोगिव्यधिकरणत्वसंभवेन पूर्वमतस्यैव सम्यक्त्वादिति चेन्न। इदानीं महाका २४

लान्यत्वविशिष्टो घटः कालोयं महाकालान्यत्वविशिष्टघटवानित्यादिप्रतीत्या महाकालस्यापि तत्तत्कालोपाध्यवच्छे-
देन महाकालान्यत्वविशिष्टघटवत्वात् अन्यथोक्तप्रतीत्या खंडकाल एव विशिष्टघटवत्वावगाहने वस्तुमात्रस्यैव महाकालेऽ-
सत्वप्रसंगात् इदानीं तदानीमित्यादिप्रतीतिव्यतिरेके च महाकालविषयिण्याः प्रतीतेः स्वरसतः कुत्राप्यसत्वात् न चैवं
खंडकालस्याधिकरणत्वे मानाभावः पटध्वंसविशिष्टः कालः पटवदन्य इत्यादिप्रतीतेः प्रमाणत्वानुरोधेनैव खंडकालस्य तत्
२। यात्वादिति सिद्धांतानुसारी पंथाः ॥ परे तु महानसीयवह्नित्वेन वह्निघटोभयत्वेन वान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य धूमसमा-
नाधिकरणाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं वह्नित्वेप्यस्तीत्यव्याप्तिभियाऽवश्यं साध्यतावच्छेदकाघटको यः साध्यवृत्ति-
धर्मः तदनवच्छिन्नैव हेतुसमानाधिकरणाभावस्य प्रतियोगिता निवेशनीया प्रत्येकमुभयत्र पर्याप्तिसंबंधेनासतो धर्मस्य
तादृशसंबंधेनोभयवृत्तित्वासंभवेन हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणभिन्नत्वस्य निवेशायोगात्
एवं च प्रकृते महाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदकाघटकेन महाकालान्यत्व-
वैशिष्ट्यरूपसाध्यनिष्ठधर्मेणावच्छिन्नत्वात् तादृशप्रतियोगिताकाभावमादाय न प्रतियोग्यव्यधिकरणाभावस्याप्रसिद्धिसंभा-

२५ वनापीति प्राहुः तच्चिंत्यं प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणतादृशप्रतियोगिताकाभावाप्रसिध्याऽव्याप्तिप्रसं
२५ गात् वस्तुतो यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्यानधिकरणत्वं हेतुमतः तत्त्वावच्छेदकवैशिष्ट्यमेव सूपं साध्यतावच्छेद
कताघटकसंबंधेनैव वाच्यं अन्यथा तत्साध्यः पिंडस्यापि कालिकसंबंधेन धूमत्वविशिष्टं यद्वन्ह्यादिकं संयोगेन तदधिकर
णतया धूमवान् वन्हेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः इत्थं च यत्र समवायेन घटत्वादिविशिष्टस्य कालिकसंबंधेन साध्यता तत्र म
हाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वावच्छिन्नाभावस्य साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वमप्रसि
द्धं स्वरूपसमवायाभ्यामेव तत्र तथात्वात् विशिष्टनिरूपितसमवायानभ्युपगमात् अतस्तादृशाभावमादाय न प्रसिद्धिसं
भव इति ध्येयं न केचित्तु साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्भिन्नत्वाद्विशिष्टसाध्यकस्थले एव यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्ना
नधिकरणत्वं हेतुमतः इत्यादिवक्तव्यं अविशिष्टसाध्यकस्थले तु यादृशप्रतियोगिताश्रयानधिकरणत्वं हेतुमतः इत्येव ला
घवाद्वाच्यं तथा च शुद्धघटस्य साध्यतायां महाकालान्यत्वविशिष्टघटस्याभावोऽपि प्रतियोगिसमानाधिकरण एव प्रतियोगि राम०
ताच प्रतियोगितावच्छेदकधर्मस्वरूपैव लाघवान्न तु प्रतियोगिस्वरूपा तथा सति अनेकत्वेन गौरवात् अतो नैकप्रतियोग्यनधिकर २५

न्या

रणता मादा पसंयोगे पतत्वादिना साध्यव्याप्तिरित्याह नन्विति । कालो घटवान् महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिवारणार्थमेव विशिष्टसाध्य
कत्वस्थले पि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वप्रवेशस्य प्रामाणिकतया गौरवस्याकिंचित्करत्वादिति ॥ सार्वभौमम
तमाशंक्य निराचष्टे नचेति वाच्यमिति परेणान्वयः तादृशसंबंधेनेति साध्यतावच्छेदकसंबंधेनेत्यर्थः इदं चाग्रे ज्ञीत्यस्य प्रतियो
गिवृत्त्यन्तेन तादृशपदस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधपरत्वे पुनरग्रे प्रतियोगितासाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वाद्यनुक्त्या ता
दृशसंबंधेनेत्यस्य फलमाह सत्त्वादीति । विषयतायावृत्त्यनियामकत्वे सत्त्ववति घटादौ ज्ञानाभावस्य सहजत एव प्रतियो
गिवैयधिकरण्यसंभवत्वात् संयोगसामान्यस्य चेति । नातिप्रसंग इति । ज्ञानवान् संयोगत्वान्वा सत्त्वादित्यादौ नातिप्रसंग इत्य
र्थः सत्तावद्भिन्नत्वसामान्याभावस्य संयोगादावभावात् उक्तातिव्याप्तिवारणमेव यत्किंचिदित्यस्यापि प्रयोजनमित्यवधे
यं । प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टेत्यस्य फलमाह । भूतत्वेति स्वयं मनसः संबन्नात् भूतत्वमूर्तत्वोभयसाध्यकस्थले चस्पस
द्धेतुतामाशंक्याह गुणकर्मान्यत्वेत्यादि विशिष्टोतद्रूपं मनेगुणयोः क्रमेणान्वितौ विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वं विशिष्टधर्माव इदं च
च्छिन्नाधेयत्वस्य चातिरिक्तत्वमित्यभ्युपेत्य भूत्यथोभयत्वस्य एक विशिष्टापरत्वे भूतत्वमूर्तत्वोभयगुणकर्मान्यत्वविशि रूपत्वे

२६ मूर्त्तत्वयोरतिरिक्ततया तयोः सद्भ्रान्त एवमनेन गुणाद्यवृत्तित्व प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टेत्यभिधानस्यासंगतत्वापत्तेरिति
ध्येयं॥ सामान्यपदस्य फलमाह संयोगसामान्यं त्विति। तथा च संयोगी द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिवारणायैव सामान्यपद
26 मिति भावः॥ विशिष्टस्येति। विशिष्टनिरूपिताधेयत्वस्येत्यर्थः तथा च विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादावतिव्याप्तिरिति
भावः। ननु तादृशसंबंधावच्छिन्नयत्किंचिद्धेत्वधिकरणवृत्तितानवच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदककत्वसामान्यकांतेन वि
वक्षितमतो नोक्तदोष इत्यत आह समवायेनेति। ननु समवायेन जातेर्व्याप्यवृत्तित्वान्न साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्य
मेव न देयं। देयं चा व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयनिरुक्तौ साध्यतावच्छेदके व्याप्यवृत्तिता न वक्तव्यं च विशेषणमतो न तत्र तल्ल छेद
लक्षणे ऽस्यैव जातिव्याप्तिरस्त्वत आह संयोगादीति अत्र विशिष्टनिरूपिताधेयत्वस्यातिरिक्तत्वोपगमे स्वप्रतियोगिताव
च्छेदकावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभाववद्धेत्वधिकरणायत्किंचिद्वृत्तित्वसामान्यकत्वस्य विवक्ष
न्नोरू णां कोपि दोष इत्यस्मद्गुरुचरणाः। न व्यासज्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणयावद्धेत्वधिकरणाकोयोभयस्तदन्य णाम०
त्वं प्रतियोगिवैयधिकरण्यं वाच्यं मतो गगनाभावमादायैव प्रसिद्धेर्न कोपि दोषः। न चैवं पर्याप्तिसंबंधेन यद्धर्मावच्छिन्नानधिक २६

रणं हेत्वधिकरणं तत्तत्संबंधान्यसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव लाघव [redacted] वाद्व्याप्तिरस्तु
तथा च घटवान्महाकालत्वादित्यादौ समवायेन घटाद्यभावो ऽपि प्रतियोगिव्यधिकरणः संभवतीति वाच्यं। घटवृत्तित्वविशि
ष्टद्रव्यत्ववान् घटत्वादित्यादावव्याप्तिः केनापि संबंधेन हेतुमतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वासंभवादिति प्राहुः।
त्र ताहृशसंबंधसामान्य इत्यस्य पूर्ववदर्थो बोध्यः कुचित्साध्यतावच्छेदकसंबंधवृत्त्येव पाठः विवक्षितत्वादिति ॥ अभावांतमू सामान्य
लग्रंथेनेत्यादिः तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये याहृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणी
भूतयत्किंचिद्धर्म्यनुयोगिकत्वसामान्योभया [redacted] भावस्ताहृशप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसा
मानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यर्थः संबंधसामान्ये इत्युक्तौ कालिकसंबंधे धूमप्रतियोगिकत्वायःपिंडानुयोगिकत्वोभयसत्वाद्धू
मवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदकेति॥ समवायिनः संयोगेन साध्यतायां जातिमत्वादावतिव्याप्तिः साध्यतावच्छे
दकीभूतसमवायात्मकधर्मे समवायावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वगुणानुयोगिकत्वोभयसत्वेन साध्याभावस्यालक्षणाघटकत्वाद
फलं तः संबंधपदं ॥ यद्धर्मावच्छिन्नसंसर्गताकप्रकृतसाध्यानुमितिः तद्धर्मावच्छिन्नसामान्य इति तु फलितार्थः घ संयोगे पर्वतात्र से टीय

२७ 27 योगेवाहेतुमन्महानसानुयोगिकत्ववन्हिप्रतियोगिकत्वोभयाभावसत्वाद्वन्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरतः प्रथमं सामान्य
यद्वं तथा च महानसीयवन्हिसंयोग एव तद्वृत्त्योभयाभावविरहान्नाव्याप्तिः संयोगसामान्यस्यैव च हेतुमद्योगोलकानुयोगिकत्व
धूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावसत्वाद्धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः संयोगसामान्यस्यैव समवायनिष्ठस्य पर्वतानु
योगिकत्वस्य वन्हित्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्य च द्वयोरभावसत्वान्नैव वाव्याप्तिरतः सामान्योभयेति। तादृशोभयाभावश्च स्व
रूपसंबंधेन बोध्यः तेन समवायादिना तदुभयाभावस्य संबंधमात्रे सत्वेपि सद्धेतौ नाव्याप्तिः। एतद्घटवान्कालांतरीयघटत्वादि ततृ
त्यादौ एतद्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविशिष्टतद्घटानुयोगिकत्वाप्रसिद्धेरभावांतरमादायातिव्याप्तिः गगनप्रतियोगिकत्व
विशिष्टमहाकालानुयोगिकत्वाप्रसिध्या गगनाभावमादाय प्रकृताव्याप्तिवारणासंभवश्च स्यादतो निरुक्तप्रतियोगिकत्व
विशिष्टयत्किंचिद्धेत्वधिकरणानुयोगिकत्वसामान्याभावं परित्यज्य तदुभयसामान्याभाव उक्तः। न चैवं तादृशप्रतियोगितावच्छे
दकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविशिष्टसंबंधसामान्ये हेत्वधिकरणयत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकत्वविशिष्टसाध्यतावच्छेदकसंबं रम०
धत्वस्य तथाविधसंबंधसामान्ये वा यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्य व्यतिरेकः तादृशप्रतियोगितान २७

वछेदकत्वमेव साध्यतावछेदकस्य कथं नोक्तमिति वाच्यं· द्रव्यवान्प्रमेयत्वादित्यादौ संयोगेन साध्यतायामतिव्याप्त्या
यत्नेः प्रमेयानुयोगिकसंयोगसामान्यस्य द्रव्यत्वावछिन्नप्रतियोगिकत्वेन साध्याभावस्य लक्षणाघटकत्वादिति ध्येयं·
एवं च कालिकसंबंधसामान्ये महाकालानुयोगिकत्वसत्वेपि गगनप्रतियोगिकत्वविरहाद्गगनाभाव एव घटवान्महाका
लत्वादित्यादौ प्रतियोगिव्यधिकरणतया प्रसिद्ध इति भावः। ननु हेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकत्वं यदि तद्वृत्ति
त्वं तदा धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः धूमप्रतियोगिकस्यापि संयोगस्य कालिकसंबंधेनायोगोलकवृत्तित्वात् यदि च साध्य
तावछेदकसंबंधस्य संसर्गतानियामको यः संबंधस्तेन हेत्वधिकरणवृत्तित्वमेव तदनुयोगिकत्वं तदा संयोगेन द्रव्यस्य साध्य
तायां द्रव्यं जात्यन्यतरत्वादावतिव्याप्तिः जातौ समवायेन वृत्त्यप्रसिद्धेः न च साध्यतावछेदकसंबंधावछिन्नाधिकरणतासा
मान्ये निरुक्तोभयाभाववत्वं विवक्षितं तत्र च हेत्वधिकरणवृत्तित्वस्वरूपसंबंधेनैव वाच्यमिति सांप्रतं· अत एवेत्यादिवक्ष्य
माणग्रंथासंगतिप्रसंगात् समवायस्यैकत्वेपि तदवछिन्नद्रव्यत्वाधिकरणतायां निरुक्तोभयाभावसत्वेन द्रव्यं जातेरित्यादा
वतिव्याप्त्यभावादिति केचित्। संयोगः पर्वतवन्ह्योः संबंधः न तु वन्हेः पर्वतस्येत्यादिप्रतीत्या हि किंचिदनुयोगिकः किंचित्प्रतियो

प्रतियोगि२

२८ 28 गिकसंबंधत्वमनुभवसिद्धं कुत्रचिदेव संयोगादौ नतु सर्वत्र तत्त्व स्वरूपसंबंधविशेषोऽतिरिक्तो वेत्यन्यदेतत् । तथाच साध्यताव
च्छेदकसंबंधसामान्ये निरूक्तप्रतियोगिकसंबंधत्वहेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकसंबंधत्वोभयाभावस्यावि
वक्षणाद्धूमसंयोगस्यायोगोलकानुयोगिकसंसर्गत्वविरहादेव नातिप्रसंगः तत्र यथार्थविशिष्टधीनियामकस्यैव तदनु
योगिकसंबंधत्वात् । एतेन वह्निमान्वह्निरूपादित्यादावतिव्याप्तिः पर्वतवह्निसंयोग एव वह्निप्रतियोगिकत्वहेत्वधिक
रणीभूतवह्न्यनुयोगिकत्वोभयाभावविरहेण वह्निसामान्याभावस्य लक्षणाघटकत्वादित्यपास्तं । पर्वतवह्निसंयोगस्य
हेतुमद्वह्निवृत्तित्वेपि वह्न्यनुयोगिकसंबंधत्वविरहेण तत्र तादृशोभयाभावसत्त्वात् इदंत्ववधातव्यं । यत्रैकसंयोगव्य
क्त्यापन्नयोर्द्वयोः परस्परं विशिष्टधीः प्रमा तत्र तयोरेकस्मिन्संयोगेन साध्ये तदीयस्यादौ व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः त
दुभयसंयोगस्य निरुक्तोभयाभावविरहादिति । यत्किंचिदित्यस्य फलमाह धूमसंयोगइति । अन्यथा वह्न्यधिकरणम
होनसानुयोगिकत्वधूमप्रतियोगिकत्वोभयस्यैव धूमसंयोगस्यत्वेन धूमाभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाद्धू राम०
मवान्वह्नेरित्यत्रातिप्रसंगस्यादिति भावः । षष्ठ्यंतत्रयविरहादित्यन्वयिः निरूक्तपदस्य घटकत्वतः फलमाह चैत्रान्यत्वे २८

ति॰ निरुक्तपदानुक्तौ चैत्रान्यत्वविशिष्टेन दण्डेन वानेन दण्डादित्यत्र चैत्रवृत्तेन दण्डसंयोगएव चैत्रान्यत्वविशिष्टेन दण्डाभावप्रति
२ प्रतियोगिक योगित्वहेत्वधिकरणीभूतचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभाववविरहात्तादृशदण्डाभावस्य लक्षणघटकतयातिव्याप्तिः स्यात्॰
तदुपादाने तु चैत्रान्यत्वविशिष्टेन दण्डत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्याभावादेव तत्रोभयाभावसंभवदिति नातिव्याप्तिरिति भा
च वः। यदि प्रतियोगितावच्छेदकाश्रयं नानैव न त्वेकेति मतं तन्न दा चैत्रान्यत्वविशिष्टदण्डत्वावच्छिन्नं यत् चैत्रावृत्तिदण्डनिष्ठप्रतियो
गित्वं तदाश्रयप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणीभूतचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभावस्य संयोगसामान्यएव सत्त्वान्निरुक्तपदं वि
नापि नातिव्याप्तिः संभवतीति तन्मते साधारणेपनातिव्याप्तिरक्षार्थमुक्तमेतदिति॰ दण्डसामान्यस्य हेतुत्वे एतद्दण्डप्रतियो
स्थ गिकसंयोगसामान्यएव दण्डांतराधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकत्वाभावादेवोभयाभावसत्त्वादतिव्याप्तिविरहः स्याद
तो हेतावेतदिति॰ संयोगेन साध्यतायां निरुक्तपदव्यावृत्तिमुक्त्वा समवायेन साध्यतायां तामाह गुणकर्मा न्येति इदं च सम न्य
वायस्य नानात्वमभिप्रेत्य तस्यैकत्वे तु तत्र गुणानुयोगिकत्वविशिष्टसत्ताप्रतियोगिकत्वोभयसत्त्वे नातिव्याप्तितादवस्थ्या
त्। साध्यतावच्छेदकसंबंधतासामान्ये तादृशोभयाभावघटितमेवेदं लक्षणमित्यभिप्रायेणावेदं बोध्यं॥ यद्यपि योदृशप्र

२९ तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नेत्याद्युक्तौ वह्निधूमोभयवान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः संयोगसामान्येनैव वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्न
२५ प्रतियोगिकत्वधूमाधिकरणपर्वतानुयोगिकत्वोभयाभाववत्त्वात्तन्न च निरुक्तप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवत्त्वाप्रमायां
सांसर्गिकविषयत्वमेव निरुक्तप्रतियोगिप्रतियोगिकत्वं वक्तव्यं तच्च पर्वते वह्निधूमयोः प्रत्येकसंयोगस्याप्युक्तौ तेनाव्या
वा प्तिः अन्यथा पर्वतः संयोगेन वह्निधूमोभयवानित्यादिप्रमाया दुर्धरत्वापत्तेरिति वाच्यं तथा सत्यग्रे तस्यैवेत्यादिना वक्ष्य
माणाया वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यत्राव्याप्तेरसंगत्यापत्तेः वह्निधूमोभयवत्तौ नियामकसंयोगमात्रस्यैव द्वित्वाधिक धूमा
रणीभूतायोगोलकानुयोगिकत्वाभावेन वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभाववन्महाह्रदे वातिव्याप्त्यसंभवात् तथापि साध्य
साधनभेदेन व्याप्तिभेदात्तत्तत्सत्त्वप्रवृत्तिधर्मेण साध्यतायां निरुक्तपदमपहाय यादृशप्रतियोगिताश्रयप्रतियोगिकत्व
घटितोभयाभावस्यैव प्रवेशान्नोक्तस्थलेऽव्याप्तिः न चैवमुभयत्वेन साध्यतायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः तद्दोषस्यात्र
एवेत्यादिना वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यादौ ग्रन्थकृतैवाग्रे वक्ष्यमाणत्वादिति । वस्तुतः संबंध [redacted] स्यैकप्रतियोगिकाप राम०
रानुयोगिकत्वनियमेन वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंधत्वाप्रसिद्ध्यैव तदुभयत्वावच्छिन्नाभावस्य लक्षणा २८

ग्रे घटकत्वान्नाव्याप्तिरत एवं वन्हिधूमोभयवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्तिः पूर्वग्रंथस्य तेन न च वन्हिधूमोभयत्वावच्छिन्नप्रकारित्वा
दावेव तादृशोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंधत्वप्रसिद्धिसंभवः प्राचां मते प्रकारित्वादेः संसर्गत्वाभावात् - विशिष्टधीनि
था यामकस्यैव तत्त्वादिति ध्येयं॥ नचैवमपि घटवन्निरूपज्ञानेत्वादित्यत्राव्याप्तिः विषयितासंबंधे गगनीयत्वनिरूपज्ञानानुयो
गिकत्वोभयसत्वेन गगनाभावमादायापि प्रसिध्यसंभवादिति वाच्यं · तादृशसंबंधेन घटादेः पवृत्तितया तत्साध्यके प्रतियो व्यो
त्वात्वायादि गिवैयधिकरण्यस्यैवाप्रवेशादिति ध्येयं॥ अत्र ब्रूमः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रकृतसाध्याधिकरणतानिरूपितस्वरू
दभाव पसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणतासामान्याभाववत्वं हेतुमन्नस्ति तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य दभाव
साध्यतावच्छेदके विवक्षणे नैव सामंजस्यं निरुक्तप्रतियोगिकेत्यादिरवश्यं प्रसिद्धिर्विफला · कालो घटवान्महाकालत्वादि
त्यादौ कालिकसंबंधावच्छिन्नघटाधिकरणतानिरूपितस्वरूपसंबंधेन पटत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणत्वसामान्याभावस्यैव हे
तुमति सत्वेन पटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यैव निरुक्तप्रतियोगिव्यधिकरणस्य सुलभत्वा[illegible]तु[illegible]यं॥ एवं यादृशप्रतियोगितावे
च्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबंधसामान्ये साध्यतावच्छेदकसंबंधत्वं हेत्वधिकरणीभूत यत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकत्वोभया संबंध

३० भावस्तादृशप्रतियोगिता कथं नोक्तेति चिंतनीयं॥ कालस्य जगदाधारत्वप्रवादमनुसृत्याह स्वरूपसंबंधेनेति· कालिकवि
शेषणतयेत्यर्थः गगनादेरवृत्तित्वप्रवादस्तु संयोगसमवायपरः तथा चोक्तप्रनोत्यापि गगनाभावो न प्रतियोगिव्यधिक
रण इति घटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिस्तदवस्थैवेति भावः।· निरुक्तेति· प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन यादृशप्र
तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधित्वं हेतुमतस्तादृशप्रतियोगिता सामान्यमित्यर्थः तथा च संयोगादिना घटाद्यभावमादा
यैव घटवान्महाकालत्वादित्यत्र संगतिः घटाभावप्रतियोगितायां धूमत्वावच्छिन्नत्वसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावस
त्वेन धूमत्वादिनो वन्ह्यादिव्यापकत्वापत्तिवारणाय सामान्येति· तथा च धूमनिष्ठतादृशप्रतियोगितायामेव तदुभयसत्वाददोषः
यत्संबंधेति· समवायेन संयोगेन साध्यतायां घटत्वादिहेतावव्याप्तिः साधनवन्निष्ठस्य समवायेन संयोगिसामान्याभावस्यप्र
तियोगितायां संयोगसमवायोभयावच्छिन्नतासत्वादतो धर्मिसंबंधपदयोरुपादानं· तथा च तदभावप्रतियोगितायां धर्मविधया स
अत्र च मवायेन संबंधविधया संयोगेन चावच्छेदकत्वाभावान्नाव्याप्तिरिति भावः। क्वचिद्यादृशसंबंधावच्छिन्नेत्यपि दृष्टव्यं· शब्दे कयस्या राम०
नुपादेयत्वात्· तेन धूमवति तत्र तत्संयोगसंबंधेन वन्हिसामान्याभावसत्वेपि नाव्याप्तिः तत्र संयोगावच्छिन्नप्रतियोगितायाः ३०

त्वस्य संबंधविधया वच्छेदकतावच्छेदकत्वैनै १

संयोगसामान्यानवच्छिन्नत्वात्. संयोगा [redacted] त्वस्य तादृशसंबंधता
वच्छेदकत्वस्य छत्त्वस्यैव तथात्वात्. एवं यद्धर्मावच्छिन्नेत्यत्रापि कचिद्यादृशधर्मावच्छिन्नेति बोध्यं. तेन दंडि मान् दंडि संयोगादित्या
दौ तादृशप्रतियोगितायां तत्तद्दंडावच्छेघत्वसंयोगावच्छेघत्वोभयवत्वेपि नाव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छेघत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधावच्छे
घत्वाप्रसिद्ध्याप्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादावव्याप्तिरितीविशिष्टाभावमपहायतादृशोभयाभावउक्तः न च निरुक्तप्रतियोग्यनधि
करणहेतुमन्निष्ठाभावीययद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्येयत्संबंधावच्छिन्नत्वाभावस्तत्संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नंव्यापकमित्य
स्तु धर्मांतरावच्छिन्नाभावाप्रवेशेन लाघवादिति वाच्यं. घटत्वविशिष्टद्रव्यत्ववान्घटत्वादित्यादावव्याप्तेः तादृशद्रव्यत्वभे
दमादाय कथंचिन्नत्रलक्षणासमन्वयेपि पदधित्वविशिष्टप्रमेयवान्पूर्त्तदधित्वादित्यत्राव्याप्तिः केनापि संबंधेन हेतुमतः साध्य स्थ
तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वासंभवात्. तत्रापि द्यंत्तस्तुयोगिकसमवायादिसंबंधेन हेतुमतः प्रकृतसाध्यानधिकरणत्वेत
उक्तक्रमेणापि व्यापकत्वस्तु त्वमिति तुविभावनीयं तेन संबंधेनेति. न चैवं संयोगेनापि रूपस्पेष्टथिवीत्वव्यापकत्वापत्तिः तेन
संबंधेन रूपाभावप्रतियोग्यधिकरणाप्रसिद्धेरिति वाच्यं. तथात्वेपि तेन संबंधेन सामानाधिकरण्याप्रसिद्धैवव्याप्तिलक्षणाति

तावच्छेदक१

३१ व्याप्तिविरहात्। यद्धर्मेत्यत्र धर्मस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतानिरूपकत्वेन विशेषणीयत्वाद्वा। नच वृत्त्यनि
यामकसंबंधेन साध्यतायाम् व्याप्तिः तादृशसंबंधस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकत्वपक्ष एवैतन्निरुक्तत्वाददोषः। निरुक्तप्रतियोगिता
सामान्ये यत्संबंधातिरिक्तसंबंधानवच्छिन्नत्वयद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेन संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नस्य व्यापकत्वमिति तु न युक्तं
वृत्त्यनियामकसंबंधेन साध्यतायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्त्यापत्तेः यद्वा स्वावच्छेदकताघटकसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदका
नधिकरणं हेत्वधिकरणं तादृशप्रतियोगितासामान्ये यद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वयत्संबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वोभयाभा
स्य वस्तेन संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नं व्यापकत्वं विवक्षितं वृत्त्यनियामकसंबंधस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि प्रतियोगितावच्छेदक
ताघटकसंबंधत्वं सर्वसंमतमेव। चैत्रो न पचतीत्यादौ वृत्त्यनियामकानुकूलत्वसंबंधेन पाकविशिष्टायाः कृतेरभावस्य चैत्रादा
वन्वयदर्शनात् व्यभिचारिणि तु साध्यवत्सामान्याभावप्रतियोगितायामेव तादृशोभयाभावविरहान्नातिव्याप्तिरिति तु नव्याः। न
नु व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले उक्तक्रमेणैव व्यापकत्वं निर्वाच्यं अन्यथा दंडिमानित्यादौ दंडित्वादिप्रकारेणाव्यापकत्वानुपपत्तेः राम०
तथा च प्रमेयवान् घटत्वादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नत्वस्याप्रसिद्धेः न च प्रकारित्वादौ तत्प्रसिद्धिः प्रतियोगितानिष्ठायाः ३१

वावच्छेद्यतायाः प्रकृते तन्निवेशनीयत्वात् । अन्यथा प्रकारित्वप्रतियोगित्वसाधारणैकावच्छेदकत्वविरहेणाव्यभिचारिणापत्तिव्याप्याय
त्वेऽपि विशेष्यितया च प्रमेयत्वविशिष्टस्य ज्ञानादेरभावप्रतियोगितायां प्रमेयत्वावच्छिन्नत्वस्याप्रसिद्ध्यापि स्वस्य संबंधेन साध्य
तावच्छेदकतावच्छेदकेन तदवच्छिन्नत्वस्याप्रसिद्धेरत आह समवायेनेति । ननु स्वरूपसंबंधेन गगनादेर्वृत्तिमत्त्वेऽपि प्रकृतसा
ध्यीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्यतादृशोभयाभावविवक्षयैव सामञ्जस्ये कृतं विवक्षान्तरेण । घटवान् महाकालत्वादि सर्व
तादृश त्यत्र घटीयविशेषणतायां पदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविरहेण पराभावस्यैव प्रतियोगिवैयधिकरण्यासंभवात् । कालत्वः
प्रमेयवान् महाकालत्वादित्यत्र च कालिकसंबंधेन प्रमेयसामान्यस्याव्याप्यवृत्तितया तत्र प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्यैवानु
पादेयत्वेन निर्दोषत्वादतः पूर्वकल्पे दोषान्तरमाह अत एवेति । यद्यपि संयोगमात्रस्य वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वविरहाद्व
ह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभावमादायैव नातिव्याप्तिसंभावना तथापि वह्निधूमोभयवान् वह्नेरित्यादौ संयोगस्य वह्नित्वावच्छिन्नप्र
तियोगिकत्वविरहेऽपि समवायस्योभयवत्त्वेन द्रव्यं ज्ञातेरित्यादौ नातिव्याप्तिरिति योजना विरुद्धेऽपि चेति चकारस्तु प्रामादि
क इति प्राचः । वस्तुतः संयोगस्य संबंधमात्रस्य वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वाप्रसिद्ध्यापीत्यर्थः तथा च संबंधमात्रस्यैकप्रति
कत्वेन द्रव्यत्वप्रतियोगिकत्वगुणानुयोगिकत्वयोर्

योगिकापरानुयोगिकसंबंधत्वनियमेन वन्हिधूमोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंधस्याप्रसिध्यात्तादृशप्रतियोगित्वस्यालस क
३२ वा त्वाघटकत्वेपि वन्हिधूमोभयान्यत्वेन्हिरित्यादौ नातिव्याप्तिःप्रकारित्वादेःसंबंधत्वेमानाभावादितितुप्रागेवप्रपंचितमस्माभिः।कि
चितु·वन्हिरित्यत्रधूमादितिनातिव्याप्तिरित्यनंतरंचाव्याप्तिरपिनिर्वतिपाठं कल्पयंतोद्रव्यंज्ञानेरित्यादावतिव्याप्तिंवन्हिधूमो
भयवान्धूमादित्यत्रचाव्याप्तिमेवपूर्वलक्षणेदोषंसंगमयंति ननुस्वरूपसंबंधात्मप्रतियोगित्वस्यविशिष्टधीजनकत्वरूपसं क
बंधताघटकनियमघटितत्वात्तादात्म्याश्रयत्वमतस्त्राह प्रतियोगितेदिरितिस्त्रादिना [redacted] वच्छेदकत्वपरिग्रहः नसंबंधत्वेनेतिप्र
तियोगितात्वादिधर्मांतरप्रकारेणहेतुमन्निष्ठाभावीयत्वप्रकारेणैववातत्प्रवेशादितिभावः संयोगत्वादिनैवेति [redacted] संबंधवि
धयेत्यादिः ननुप्रतियोगितात्वमपिस्वरूपसंबंधएवेत्युक्तदोषतादवस्थ्यं किंचवृत्तनियामकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकेनेतेन सं
बंधेनहेतुसंबंधित्वस्यावश्यंप्रवेशएवेत्यतःसंबंधत्वेननिवेशोपिनक्षतिरित्याशयेनाह दर्शितंचेतिविशेष्यत्वविशेषणत्वा
न्यविशिष्टधीविषयत्वस्यैवसंबंधतास्वरूपत्वादितिभावः भावभिन्नत्वस्याभावत्वस्यप्रवेशेतुघटत्वाभाववान्द्रव्यत्वादि रापं०
संता त्यादावतिव्याप्तिरित्याह भावत्वंचेति इदमिहत्यादिइदं चान्योन्या [redacted] संतताभावत्वयोरभावत्वगर्भतामभिमेत्यतयोस्तद् ३२

रूप२

भेतायांत्वाह तदपिवेति अभावत्वमपिवेत्यर्थः अपेक्षाबोधः अतिरिक्तविषयतापक्षस्यनैयायिकेनापिकेनचित्स्वी
कारात्तस्यदृष्टांततातत्वादीतिविषयतात्वादीत्यर्थः केचित्तुतत्वंतन्नाम्नादिनाचेदंत्वस्योपग्रहः तत्वेदंत्वयोः पदार्थांत
रत्वंविनादुर्वचत्वात्तत्रैवपर्यवसानादित्याहुः तत्वेतिप्रतियोगितात्वाधिकरणतात्वेत्यर्थः॥ इतिसिद्धांतग्रंथजागदीशी
संवत् १८६० मितिकार्तिकशुक्लषष्ठीवारसनीचरसंपूर्नकीहा ॥ ॥ ॥ ॥

इत्यनवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वंअवच्छेदकत्वपदार्थः विशिष्टसत्तात्वसमनियतस्यसत्तात्वस्यलघुनोपिनविशिष्टाभावप्र
तियोगितावच्छेदकत्वंगुरुणादौवपिसत्तानास्तीतिप्रतीतिप्रसंगात् पृथिवीसमवेतत्वासमनियतस्यापिचसमवेतत्वस्यपृ
थिवीसमवेताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वंअनतिप्रसंगात् एवंघटरूपत्वस्यासमनियतमपिरूपत्वंअधिकरणासंयोगादि
संबंधावच्छिन्नघटरूपाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकं अतः समनैयत्यमकिंचित्करंपस्यावच्छेदकत्वस्वीकारेऽतिप्रसंगाद्यभा
वः सएवावच्छेदकइत्यभिप्रायेनाह संभवतीति अतिप्रसंगाद्यनापादकेलघौसंभवतीत्यर्थः प्रमेयधूमत्वस्यताद्दृशप्रतियो
गितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधूमत्वानतिरेकादाह कंबुग्रीवेति नचकंबुग्रीवादिमत्वंकंबुग्रीवादिव्यक्तिरेवसाचप्रत्ये

घोग्राह्यगंधत्वस्यैवावच्छेदकत्वंबोध्यं ५ अत्र ५

३२ कं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदिकैवेति कुतः इति व्याप्तिरिति वाच्यं परंपरयासंबद्धानगतकंबुग्रीवादिमत्वजातिमत्वस्यैवसा

ध्यतावच्छेदकत्वात् तत्स्यच परंपरयावच्छेदकत्वकल्पनामपेक्ष्य लाघवेन घटत्वस्यैव साक्षात्तथात्वादिति भावः [redacted]

र्यी ननु पृथिवीत्वतेजस्त्वादिनासंकरेण घटत्वं यदि नाना तदानेकमपि घटत्वं कंबुग्रीवादिमत्वसमनियतमतत्राह

घ्राणेति घ्राणग्राह्यगुणत्वापेक्षया लाघवेन घ्राणग्राह्यगंधत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति भावः अन्यथा परमाणौ गंधत्वेन

न सह घ्राणग्राह्यगुणत्वस्य समनियतत्वाभावात् गंधत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति भावः घ्राणग्राह्यगुणत्वं घ्राणग्रा [redacted]

ह्यविशेषगुणत्वव्यापकजातिमत्वं तेन गंधत्वस्य लघोः समनैयत्येपि तात्पर्यमित्यपि कश्चित् अभिन्नाश्रितस्यैव परमेयत्वादौ स्व

रूपसंबंधात्मिकायाः इति प्रतियोगिव्यक्तिभिन्नत्वे हेतुः तत्तदभावप्रतियोगिता उभयस्वरूपायाः इति तदर्थः तत्र प्रतियोगिमात्रस्व

रूपत्वे सामान्याभावविशेषाभावयोः प्रतियोगितयोरविशेषापत्तेरिति ध्येयं धूमत्वादेरपीति तयोश्च धूमवान्वह्नेरित्यादौ [redacted] राम०

व्याप्तिलक्षणा ति व्याप्तिरिति भावः नचेति वाच्यमित्यग्रेणान्वितं तथाविधेति यत्किंचित्पदं व्याप्यवृत्तिसाध्यकहेतौ लक्षणाभिप्रा ३२

नाप्तीति तादृशप्रतियोगितायास्तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमपिनेत्यर्थः तेन साध्याभावप्रतियोगिताप्रतियोगिकाभाववद्वृत्तित

याधूमत्वादेरवच्छेदकत्वाभावादतिप्रसंगसंभवात् स्वरूपसंबंधात्मिकायाः स्यात् [redacted] नवेयं पर्य्यन्त व्याप्तिमग्रंथविरोध इति ध्येयम् ४

येणतथा च तथाविधो हेतुसमानाधिकरणो यो यत्किंचिदभावस्तत्प्रतियोगितात्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं तत्रार्थः तथा
विधाभावीयप्रतियोगितासामान्यभूत्प्रत्वमप्रसिद्धं सर्वेषामेव वस्तूनां तादृशयावत्त्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावत्त्वादत उ
क्तं यत्किंचिदिति समनियताभावयोरैक्यानुपगमाच्च घटादिसामान्याभावस्यैव घटीयादिसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्या
भाववत्तया पुनर्नाप्रसिद्धिः एकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं चैकपदं स्वव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयतिरस्कारेयाभिप्रा
येणतथाविधोपि कधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितात्त्सामान्यभूत्परत्वमिति योजनेया यत्प्रतियोगितायाः अवच्छेदकीभूत यधर्मावच्छि
न्नानधिकरणत्वं हेतुमतस्तत्प्रतियोगितायाः अवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यभू[illegible]त्वं तत्रार्थ इति वक्तुं गतिः न्यायवृत्ति
एकपदं स्वमगम्याद्धिके तथा तत्तदभावस्य वैशार्थभि[illegible]तितुरिक्तं मच्चः तन्निवेशस्य वैयर्थ्यात् यत्किंचित्पदेनैव तादृशार्थलाभा
दिति ध्येयं यद्यपि प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौ समवायेन साध्यतायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियो
गितासामान्यभूत्परत्वाप्रसिद्धेः तादृशाभावांतरस्यानिरूपकप्रतियोगितानवच्छेदकतायाः प्रमेयत्वे सत्त्वात् तथापि तादृश
यत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितात्वं यद्धर्मव्यापकतावच्छेदकं तत्त्वं विवक्षितं अस्ति च प्रमेयत्वव्यापकतत्वं प्रमेयसामान्याभा

४ग्रो हेतुसामानाधिकरण्यस्य वैयर्थ्या ४
=प्रवेश=

३४ वप्रतियोगितायामित्पदोषः ननु स्वावच्छेदकत्वं स्यात एवेति यत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितासङ्केः प्रवेशादेवेत्यर्थः यदि सामा
न्याभावो नास्ति तदा वह्निमन्निष्ठतन्नूमाभावप्रतियोगितासामान्यशून्ये धूमान्तरे वर्तमानतया धूमत्वस्य निरुक्तावच्छेदकत्वं
नस्यात् इति व्याप्तिलक्षणातिव्याप्तिनिरासार्थमेव सामान्याभावः साधयिष्यते तथा च धूमसामान्याभावस्यैव वह्न्यनुसमानाधि
करणस्य प्रतियोगितासामान्यशून्ये घटादाववृत्तेर्धूमत्वस्यावच्छेदकत्वमिति भावः ननु तादृशप्रतियोगितायाश्च न्यूनानन
तुन तिरिक्तवृत्तित्ववाच्यं वह्नित्वे घटवृत्तितादृशप्रतियोगितान्यूनवृत्तेः तस्यादृष्टतारीति स्वाति प्रसंगादितितत्थाच व्याप्तिलक्षणा तारणी
संभव इति भावः एतेन नेत्यादिकाचित्कः पाठः एतेन तारणीतारीभियाभावमादाय दत्तदोषेण सामान्याभावप्रतियोगित्वमेक
मेव समस्तप्रतियोगिवृत्तीति तदनतिरिक्तवृत्तेर्धूमत्वस्य तेनोक्तातिव्याप्तिरिति प्रगल्भोक्तं दूषयति स्वातस्वेति उक्तरीत्या
वह्नित्वादाववच्छेदकत्वप्रसंगादेवेत्यर्थः ननु प्रतियोगितानवच्छेदकमित्यत्रावच्छेदकत्वं स्वरूपसंबंधरूपं वा व्यासज्यावच्छे
च घप्रतियोगिताकत्वेन साध्यतावच्छेदकं पुनर्विशेषणीयं स्वातोणुहधर्मेण साध्यतो पानाति व्याप्तिरेतस्याहृ लघुरूपेति न ए८०
नु घटवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिभियैव गुरुरूपेण साध्यतायामतिव्याप्तिभियाश्च प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभाव पि ३४

घटितंलक्षणंवाच्यंश्रतस्तदपिदूषयतिलघुरूपेत्यादिनाइत्यपिकश्चित्वह्नित्वादिलघुरूपसमनियतंयत्प्रमेयवह्नित्वा
दिकंतादृश्यरूपसाध्यतायांधूमादौव्याप्तिरित्यर्थः प्रतियोगितावच्छेदकेतिहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायायेदव
च्छेदकंतदभाववद्वृत्तित्वस्यधूमलक्षणप्रतियोगितावच्छेदकांतेनविवक्षितत्वादित्यर्थः अन्वयेनसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदक च
त्वेतेनैवतदभावोग्राह्यस्तेनधूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यघटत्वादेःकालिकादिसंबंधेनाभाववत्यामादौ [redacted]
[redacted] :वह्नित्वादेःसमवायेनाहत्वावपिनोक्तावच्छेदकत्वंनवाधूमत्वादेः
संयोगेनस्वाभाववतिसमवेतत्वेपिस्वावच्छेदकत्वहानिः यत्तुसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनैवतदभावोग्राह्यइतितन्न
तुधूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान्वह्निरित्यादावतिव्याप्तेः लघुतयाहेतुमन्निष्ठतादृशप्रमाविशेष्याभावप्रतियोगिता
वच्छेदकीभूतस्यधूमत्वादेःस्वरूपसंबंधेनाभाववतिधूमएवतादृशप्रमाविशेष्यत्वस्यवृत्तेः नह्यदवृत्तित्वंचस्वरूपसंबंधे
नतद्वृत्तिसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनावर्तमानत्वंनातोधूमत्वाभावस्यैवकालिकसंबंधेनाधिकरणेधूमेसमवायेनस्व
रूपसंबंधेनचतदाश्रयेस्पंदादौकालिकतयाधूमत्वस्यवर्तमानत्वेप्यवच्छेदकत्वहानिः नचसमवायेनप्रमेयस्यसाध्यतायां

भावत्वादावति[illegible]
३५ [illegible] व्याप्तिः प्रमेयत्व
35 स्वरूपस्यावच्छेदकस्याभावाप्रसिद्ध्या प्रमेयाभावस्य लक्षणाघटकत्वादिति वाच्यं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे
दकं यद्धर्मान्यूनवृत्तितत्त्वस्यैव विवक्षितत्वात् अत एव समवायेन सत्त्वाभ्नयस्य साध्यतायामपि तादृशावच्छेदकीभूतस
त्त्वस्याभाववति साध्यतावच्छेदकतया घटकीभूतसमवायेन वृत्तेरप्रसिद्धावपि भावत्वादिहेतौ नातिव्याप्तिः इदं तु चिंत्य
नितादृशप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वभिन्नत्वापेक्षया नञर्थद्वयाप्रवेशेन लाघवात्तादृशावच्छेदके यावत्तत
न्यू त्त्वैकातिरिक्तवृत्तित्वं स्वेन वृत्तितादृशयावदवच्छेदककत्वपर्यवसितं साध्यतावच्छेदकस्य विशेषणं वक्तुमुचितमि
ति ननु धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्द्रव्यत्वादि तन्निष्ठं यावत्त्वं तदनतिरिक्तवृत्तेस्यैव वह्नित्वादिकमिति व्याप्ति
लक्षणासंभवीत्यत आह स्वसमानेति स्वमनतिरिक्तवृत्तित्वेनाभिमतं तथा च स्वसमानवृत्तिकं यद्धेतुमन्निष्ठाभा राम०
वप्रतियोगितावच्छेदकं तदनतिरिक्तवृत्तित्वमर्थः यावत्त्वस्य वह्नित्वव्यापकत्वेऽपि वह्नित्वसमानवृत्तिकत्वाभावादेव न ३५

१स्वसमानवृत्तिकत्वं स्वान्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं तथा च १

तस्यतादृशावच्छेदकत्वमितिभावः ननु वह्निनिष्ठयावत्त्वादेरपि समवायादिनावह्नित्वादिसमानवृत्तिकत्वमेवातस्त्वाह
तत्त्वं चेति स्वप[redacted]र्याप्तीति नच वह्नित्वपर्याप्त्यधिकरणे यावत्त्वे [redacted] वह्निवृत्तियावत्त्वादेः पर्याप्तत्वाद्वह्नित्वस्यावच्छेदकत्व
दुर्वारमितिवाच्यं स्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वस्योक्तत्वात् वह्नित्वस्य पर्याप्त्यवच्छेदकीभूततत्तद्वह्नित्वा
वच्छेदेन यावत्त्वादेरपर्याप्तत्वात् नचैवमनतिरिक्तवृत्तित्वांशस्य वैयर्थ्यं वह्नित्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकं
तत्तद्वह्नित्वादिकमादाय वह्नित्वस्यापि पारिभाषिकावच्छेदकत्वापत्तेरिति भावः यावत्त्वादिकमिति आदिना
तार्णतारणोभयत्वादिसंग्रहः न तथेति न वह्नित्वपर्याप्त्यधिकरणापर्याप्तवृत्तिकमित्यर्थः ननु पर्याप्तिः समवायः स
च तार्णतारणोभयत्वादावप्यक्षत एवेत्यत आह पर्याप्तिश्चेति स्वरूपाद्वौ द्वित्ववानिति प्रतीत्योरविशेषप्रसंगात् इ
ति भावः नचायमेक इत्यादिप्रतीतेः समवायेनैवोपपत्तावेकत्ववह्नित्वादेः पर्याप्तिसंबंधेमानाभावात्ताद्रूप्येणासा
ध्यतापाव्यभिचारिणमिति व्याप्तिरिति वाच्यं इदंत्वावच्छिन्ने वह्नित्वमेकत्वं च पर्याप्तं न तु द्वित्वमित्याद्यनुभवबला
तद् देवास्युपगमादिति भावः व्यासज्यवृत्तित्वं तदन्यत्वात्यन्तरूपेणैव समानवृत्ति [redacted]

४ एको घट इति एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छेदेन घटत्वस्य पर्याप्तिं दर्शयितुं। इमौ द्वाविति उभयवृत्तिधर्मावच्छेदेनैव द्वित्वस्य पर्याप्तिं दर्शयितुं ४

२कःवोक्तावपिनाह्नितादिवारणसंभवात्स्वपर्याप्तीत्यादिपर्यंतानुधावनस्यप्रयोजनमाह त्रित्वादिकमिति तथा चधूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य वह्नि धूमघटात्रिर
२तयत्वस्यव्यासज्यवृत्तितयास्वसमानवृत्तिकस्य तस्यैवानतिरिक्त वृत्तित्वं वह्नि धूमोभयत्वस्यापीति ताद्रूप्येणसमानवृत्तिकत्वोक्तौ वह्नि धूमोभयत्वा धूमादि स्यादार
२वेवव्याप्तिलक्षणाव्याप्तिः स्यादितिभावः यद्यपि तात्वीं तात्वीं भयत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकताघटकः संसर्गः पर्याप्तिरेव न तु समवायः तात्वीर
२मात्रसत्वेपितात्वीतात्वोभयं नास्तीति प्रतीतिः तथा च प्रतियोगितावच्छेदकतानिर्वाहकपर्याप्तिसंबंधेन तादृशोभयत्वाभाववति प्रसेकवह्न्यादिवृत्तित्वादेववह्नित्वादेरवर
२च्छेदकत्वासंभवात्स्वसमानवृत्तिकेत्यर्थे तथापि प्रसेकवह्नौ पर्याप्तिसंबंधेनापि न तात्वी × यी × तात्वोभयत्वादेरभावः २

३६ [redacted]ः किंतु घटादावेव अन्यथा तत्संबंधेन प्रत्येकावृत्तिधर्मस्य तत्संबंधेन समुदायावृत्तित्वनियमात् उभ

36 येत्रैकप्रत्येकं द्वित्वाभावसत्वादिमौ न द्वावित्यपि प्रतीत्यापत्तिः न चैवमयं द्वावित्यपि प्रतीतिः प्रमास्यात् एकमात्रावपि प्रसक्ष

द्वित्वस्य पर्याप्तिसंबंधेन सत्वादितिवाच्यं मूलावच्छिन्नो वृक्षः कपिसंयोगीत्यादिप्रतीतिर्मूलावच्छेदेन समवायेन कपिसं

योगावगाहित्ववदयं प्रतीतिरेपीदंत्वावच्छेदेन पर्याप्तिसंबंधेनैव द्वित्वावगाहितया प्रमात्वायोगात् एकमात्रेपीदंत्वा

वच्छेदेन पर्याप्तिसंबंधेन द्वित्वरहितत्वादिदंत्वावच्छेदेन पर्याप्तिसंबंधेनयो द्वित्वस्याभावस्तद्वत्तित्वदवगाहित्वात् स्वस्मात एवा

प यं न द्वावित्याकारकप्रतीतेः प्रमात्वमुपपद्यते न चेदंत्वावच्छेदेन पर्याप्त्यप्रसिद्धिः एकत्वविशिष्टत्वादौ तत्संभवात् एकत्वं

वह्नित्वचेदंत्वावच्छिन्नपर्याप्तं न तु द्वित्वादिकं इत्यनुभवस्य सर्वसिद्धत्वात् न चैकस्य द्वित्वपर्याप्त्यधिकरणत्वे घटद्व

यमन्येपि एहादावत्रघटपि वितिप्रतीतिः प्रमास्यादितिवाच्यं तद्वृत्तिनिष्ठघटेघटद्वयत्वावच्छेदेन तद्वृत्तित्वविरहात् घट दे रामं०

दे द्वयत्वावच्छेदेन तद्वृत्तित्वावगाहिन्याः प्रोक्तप्रतीतेर्भ्रमत्वात् अतएव घटो न तद्वृत्ति निष्ठाविति धीस्तत्र प्रमात्वशालिन ह ३६

त: अतस्त्वायं न द्वावित्याकारकप्रतीतेः प्रमात्वमप्युपपद्यते ३५

वसंभव

द्वे स्यापि घटस्य घटद्वयत्वावच्छेदेन तन्निष्ठत्वाभावात् घटपटयोर्न घटत्वमित्यादिप्रतीतिः प्रमात्वानुरोधेन व्यासज्यवृत्तिध
र्मावच्छिन्नाधिकरणताकस्य प्रतियोगिमत्त्वेऽपि तदभावस्य सर्वसंमतत्वात् न च घटपटोभयवृत्तित्वाभावस्य उक्तप्रती घटत्वादौ
तिविषयः सामान्यघटयोर्न समवायेन घटत्वमित्यादौ सामान्यघटोभयसमवेतत्वप्रसिद्ध्या तदभावस्य भानासंभवादि
ति संप्रदायविदः परे तु तदनतिरिक्तवृत्तित्वमत्र न तदभाववदवृत्तित्वं तथा सति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं प
वह्निधूमोभयत्वं प्रत्येकं तदभाववान् वह्निर्धूमश्चेति तदुभयवृत्तित्वस्यैव वह्निधूमोभयत्वे सत्त्वात् तादृशरूपेण साध्यतायां व
ह्न्यादिहेतावतिव्याप्त्यापत्तेः किंतु तादृशप्रतियोगितावच्छेदकवती यावती व्यक्तिस्तद्भेदकूटस्वदवृत्तित्वमेव तथात्वं वाच्यं
तथा च वह्निमान् धूमादित्यत्राव्याप्तिरेव तादृशावच्छेदकीभूतं येन तेन रूपेण तदुभयत्वादिकं तद्वृत्तेर्निखिलवह्नेः प्रत्येकभे
त्वं दकूटवति वह्नित्वस्यावृत्तेरतः स्वसमानवृत्तिकदेयमेवेति वदन्ति तन्तुच्छं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वं तत्
दभाववति पर्याप्तिसंबन्धेन वह्निधूमोभयत्वस्यावृत्तित्वादेव तादृशरूपेण साध्यतायां वह्निहेतावतिव्याप्त्यभावाद्भेदकूटनिवे
शो व्यर्थतापातादिति केचित्तु तार्णतारणोभयं नास्तीत्यादिप्रतीत्या प्रतियोगितावच्छेदकतानिर्वाहकः समवाय एव संबं

३७ धोभासते ननु पर्याप्तिः दंडिपुरुषत्वाश्रयस्य सत्वेन तदवच्छिन्नाभावव[redacted]त्ता दृशोभयत्वाश्रयस्य तादृशोभयस्य सत्वेपि तादृ

37 शोभयत्वावच्छिन्नाभावो न विरुद्धः तदवच्छिन्नाधिकरणतया साहित्यस्य विरोधात् एवं च यथाश्रुतमेव सम्यगित्याहुः तच्चिं मेव

त्यं समवायेन तद्वृत्तेः धिकरणे तदवच्छिन्नानधिकरणत्वस्य समवाये व्यक्तत्वतः समवायेन प्रमेयसाध्यकभावत्वहेतौ व्याप्त्या

सिवारणार्थमवश्यं प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्य हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यदन्यूनवृत्ति

त्र्चा तत्त्वमर्थो वाच्यः तेन न्यूनवृत्तित्वं न प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधेनाप्रात्यं वह्निधूमोभयवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्त्या

पत्तेः हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्वह्निधूमोभयत्वं तस्य तादृशोभयत्वपर्याप्त्यधिकरणाय द्वह्निधूमोभयं तन्म

त्येकनिष्ठस्य पर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगित्वेन ततरन्यूनवृत्तित्वात् किंतु स्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेनैव तत्त

यात्वं वाच्यं तथा च वह्निनिष्ठयावत्वताप्तितारणोभयत्वादेरपि स्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन वह्नित्वादिकं प्रत्यन्यूनवृत्तित्वा य

त्वह्निमान्धूमादित्यादौ वह्नित्वादेरवच्छेदकत्ववारणाय स्वसमानवृत्तिकत्वेनावच्छेदकं विशेषणमिति युक्तमुत्पश्यामः ननु एम०

त्वं प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यत्र प्रतियोगितावच्छेदकं यदि प्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तित्वरूपं तदा तारणता ३७

प्रतियोगिता

र्गोभयत्वावच्छिन्नाभावमादाय वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वमपि पारिभाषिकावच्छेदकं स्यादतस्त्वाह घटकमिति प्रतियो
गिताधर्मिकोभयाभावघटितेत्लक्षणे गुरुरूपेणासाध्यतायोग्यव्याप्तिमयाकर्तुमाह एवं चेति न तु धूमत्वमेकस्मिन्नेव धूमेप
र्याप्तमित्यादिप्रतीतिः अस्येकवृत्तिधर्मावच्छिन्नाधिकरणताकत्वावगाहित्वये वोपपत्तौ धूमत्वादेः पर्याप्तिसंबंधेमानाभावइ
ति धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः स्वपदेन धूमत्वस्य ग्रहीतुमशक्यत्वात् एवं सत्तात्वस्य विशिष्टसत्तात्वानतिरिक्तवृत्तितयास
त्तासाध्यकजातिमत्त्वादिहेतावव्याप्तिरतस्त्वाह स्वेतरेति स्वेतितदवच्छिन्नेति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभू
ततत्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववत्त्वसंबद्धं यद्धर्मिविशिष्टसामान्यं तदेव पारिभाषिकावच्छेदकमित्यर्थः अत्र तदाश्रयप्रतियोगिका
भावेत्युक्तौ तादृशधूमत्वाश्रयप्रतियोगिकोभयाभावादिमेति प्रमेयधूमत्वादिविशिष्टस्य संबद्धतयावच्छेदकत्वं न स्यात् किं
तु गगनत्वादेरेव तथात्वं स्यादत उक्तं तदवच्छिन्नेति प्रतियोगित्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यान्यघटितेनायं घटएतत्वादित्यादौ
हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्व्याप्यत्वसंबंधसामान्येन कालिकसंबंधेन वा तदवच्छिन्नाभाववति गगनादौ घटे
त्वत्वविशिष्टस्यासंबद्धत्वेपि नाव्याप्तिः पर्वतादिवृत्तिकालावच्छेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमसामान्याभाववत्त्वात्तत्र च

३८ धूमत्वविशिष्टस्यसंबद्धत्वात्तत्संबद्धत्वविशिष्टसामान्यकंगगनत्वादिकमुपादाय धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरतः प्रतियोगि
व्यधिकरणत्वेन तदवच्छिन्नाभावो विशेष्यः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधीतदवच्छि
न्नाभाववान्स्यादित्यर्थ इति तु पर्यवसितार्थः ते न संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावस्यैव धूमवत्यवृत्तेः तादृशसमवायादिसंबंधेन प्रति
योग्यव्यधिकरणत्वेपि धूमत्वस्य तावच्छेदकत्वहानिः न वा द्रव्यं घटत्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यत्तद्घ
टभिन्नद्रव्यत्वत्वप्रतियोग्य नधिकरणे तदवच्छिन्नाभाववति गुणादौ द्रव्यत्वत्वविशिष्टस्यासत्वेप्यव्याप्तिः वस्तुतो निरुक्त
प्रतियोग्यनधिकरणत्वमेव तदवच्छिन्नाभाववतः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वाच्यं न तु प्रतियोगितायास्तत्संबंधावच्छिन्नत्वंस्व
रूपनियामकसंबंधेन साध्यतायां तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताऽप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिप्रसंगादिति ध्येयं न च घटवान्महाकालत्वा
दित्यादौ तादृशप्रतियोगितावच्छेदकं यद्गगनत्वं तदवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरिति वाच्यं अ
घ त्रापि साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येन तादृशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वयदनुयोगिकत्वोभयाभाववत्तत्संबद्धत्वस्यैव विवक्षि एम०
तत्वात्तत्संबद्धत्वमपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन बोध्यं तेन घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति घटत्वे गगनत्वादिविशिष्टस्यापि यथा ३८

यत्र

कथंचित्तादात्म्यादिना संबद्धतया न पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनो व्याप्तिलक्षणासंभवः धूमवन्निष्ठाभावप्रतियो
गितावच्छेदकीभूततत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नाभाववृत्तिवह्नित्वविशिष्टस्य तत्तद्वह्नेरसंबद्धत्वात् वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वमप्यव
कालि च्छेदकं स्यात् अत्र तत्‌ः सामान्यपदं तन्तुकादिसंबंधेन गगनत्वादिविशिष्टं घटादि तस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वा
द्यवच्छिन्नाभाववृत्तिसाध्यताघटकसंयोगसंबंधेन संबद्धत्वात् पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्या व्याप्तिलक्षणासंभवः न च साध्य
तावच्छेदकताघटकसंबंधेन स्वविशिष्टस्याभिधानात् नैष दोषः पुरुषनिष्ठसंयोगसंबंधेन दंडवत्त्वः कालिकविशेषणतया साध्य नि
तायां महाकालत्वादिहेतावव्याप्त्यापत्तेः गगनत्वादेः पुरुषनिष्ठसंयोगसंबंधेनासत्त्वात् पारिभाषिकावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेः न च हेतु
मन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नं तेनैव संबंधेन स्वविशिष्टस्याभिधानात् घटत्वगगनत्वादेः पारिभा
षिकावच्छेदकत्वं स्तु नाम मितिवाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवान् वह्नेरित्यादौ साध्यतावच्छेदकमपेक्ष्य लघोर्धूमत्वस्यैव
समवायेन हेतुमन्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकतया समवायेन च धूमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वस्या
वृत्त्यात् तस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वं भावप्रसंगात् न च साध्यत्वतादृशप्रतियोगित्वयोरन्यतरावच्छेदकताघटकसंबंधेनैव स्व

३९ वैशिष्ट्यस्य विवक्षणान्नोक्ताव्याप्त्यतिव्याप्त्योः प्रसंग इति वाच्यं तादात्म्येन धूमवतः संयोगेन साध्यतायां द्रव्यत्वादावतिव्या
प्त्यापत्तेः धूमापेक्षया लघुत्वेन हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वं तदवच्छिन्नाभाववति प्रतियोगितावच्छेदक
39 ताघटकसमवायसंबंधेन धूमविशिष्टस्य परमाणोः साध्यताघटकसंयोगसंबंधेन संबद्धतया धूम स्य पारिभाषिकाव
च्छेदकत्वविरहादिति चेत् अत्राहुः यद्यत्संबंधेन यद्धर्मविशिष्टसामान्यं निरुक्तधर्मावच्छिन्नाभाववति साध्यतावच्छेदकसंबं
तत्र धेनासंबद्धं तत्तत्संबंधेन तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यताभिन्नं यत्साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नं विशेष्यत्वं तद
वच्छेदकसाध्यतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य विवक्षितत्वान्न कोपि दोषः समवायेन वह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यताया स्वरूपादिसं
प्रसिद्ध बंधेन गगनत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यताभिन्नत्वादेवावच्छेदकत्वं निवेशनासंभवस्तु दासादिति नन्वेवमपि विशिष्टसत्ताया अन्त्याते
रिक्तादावतिव्याप्तिः तादृशद्रव्यत्वाद्यभाववृत्त्यपि गुणादौ विशिष्टसत्त्वस्य बद्धत्वात् समस्ततादृशधर्मावच्छिन्नाभाववन्निष्ठसं सं
बंधितानवच्छेदकत्वविवक्षया कथंचित्तद्दारेऽपि सत्तावान्भाव त्वादित्यादावतिव्याप्तिः सामान्याद्यवच्छिन्नाभाववति सा रा०म०
मान्यादौ साध्यताघटकसमवायसंबंधेन संबंधित्वाप्रसिद्धेः सत्तात्वस्य निरुक्तावच्छेदकत्वाभावात् न च साध्यतावच्छेदक ३९

संबंधसामान्येतदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वयद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभाववत्त्वं विवक्षितमतो नोक्तदोषः तथा
सति प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः धूमत्वघटिततादृशोभयत्वमपेक्ष्य प्रमेयधूमत्वघटिततादृशोभयत्वस
गुरुतया तदवच्छिन्नप्रतियोगिताप्रसिद्धेरित्यस्वरसादाह स्वविशिष्टेति स्वं पारिभाषिकावच्छेदकत्वेनाभिमतं तच्च हेतुसमाना
तादृशाभावः धिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं स एव पारिभाषिकावच्छेदकः त
द्वत्त्वं साध्यतावच्छेदकविशेषणमिति अत्र स्वविशिष्टसंबंधित्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेन प्रतियोगितावच्छेदक
मात्रस्यैव यथाकथंचित्संबंधेन यत्स्वविशिष्टसंबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि न पारिभाषिकावच्छेदका
प्रसिद्धिः अभावश्च प्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः तेन घटत्वाद्यवच्छेदकमात्रस्यैव स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसंयोगसंबंधावच्छि व
न्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि पारिभाषिकावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्या वह्निमान् धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेद
कसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोग्यसंबंधित्वं स्वविशिष्टसंबंधिनो विशेषणं देयमिति तु फलितार्थः तेना
भावमात्रस्यैव यथाकथंचित्कालिकादिसंबंधेन प्रतियोगिनः संबंधिनिष्ठत्वादपि न क्षतिः न वा हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो

प्रतियोगिव्यधिकरण ३

४० गितावच्छेदकीभूतस्यविशिष्टसत्तात्वादेः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगि
40 तानवच्छेदकत्वेपिसत्तावान्जातेरित्यादावव्याप्तिः तादृशाभावप्रतियोगित्वंतुसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नंग्राह्यंते
नघटत्वादेरपिस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठसमवायाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिनवह्निमान्धूमादित्यादाव
वच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनोदोषः वस्तुतः पूर्ववदिहापिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेननिरुक्तप्रतियोग्यसंबंधित्वमेवस्ववि
क शिष्टसंबंधिनोवाच्यंतेनतृणत्वनियामकसंबंधेनसाध्यतायांतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धावपिनाव्याप्तिः न
न्वुक्तपारिभाषिकावच्छेदकद्वयस्यप्रवेशेमूलोक्तप्रतियोगिव्यधिकरणपदस्यप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्य
गिव्य ऽधिकरणतार्थकत्वंविफलंहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यद्रव्यत्वत्वादेर्विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नवन्निष्ठा
भावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादेवविशिष्टसत्तावान्जातेरित्यादावतिव्याप्त्यभावात् नचसंयोगेनघटाद्यभावस्यैवत व
त्समनियतघटविशिष्टवाच्यत्वाभावत्वात्तत्प्रतियोगितावच्छिन्नस्यचवाच्यत्वस्यसर्वत्रसत्वात्प्रतियोगिव्यधिकरणा एम०
भावस्यैवाप्रसिद्धिः स्याद्घटादिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवैयधिकरण्यपदस्यप्रवेशेनस्यादितिवाच्यंयत्प्रतियोगिताव ४०

शिष्टस्यानधिकरणं हेत्वधिकरणं तत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूतधर्मो यद्वह्निशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोग्यधिकरणाभावप्र
तियोगितानवच्छेदकस्तत्पारिभाषिकावच्छेदकमित्यस्य निर्दोषत्वात् घटाभावस्य घटविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावस्वरूपत्वेपि
तस्य घटत्वविशिष्टं यत्प्रतियोगित्वं तदाश्रयव्यधिकरणत्वस्य तत्र सुलभत्वादिति न च तत्रावच्छेदकभेदेपि प्रतियोगितैक्यं
पुरुषं घटपटाद्यभावानामप्येकप्रतियोगिताकत्वापत्तेरिति चेत् अत्र प्राचः यत्प्रतियोगिताश्रयानधिकरणं हेत्वधिकरणं
तत्प्रतियोगितावच्छेदकेत्याद्यभिधाने वह्निमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः स्वरूपसंबंधात्मिकायाः प्रतियोगितायाः प्रतिव्य
क्तिभिन्नत्वात् वह्नित्वावच्छिन्नाभावीयं महानसीयवह्निनिष्ठं यत्प्रतियोगित्वं तदवच्छिन्नानधिकरणहेतुमत्पर्वतादिनिष्ठ
वह्निसामान्याभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतवह्नित्वादेः स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठनिरुक्तप्रतियोग्यधिकरणाभावप्रति
योगितानवच्छेदकत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवैयधिकरण्यप्रवेशे तु तादृशप्रतियोगिताया अवच्छेदकं यद्वह्नि
त्वादिकं तदवच्छिन्नानधिकरणत्वं न हेतुमतः पर्वतादेरित्यदोष इत्याहुः परे तु प्रतियोगिभेदेप्येकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगि
ता लाघवादेकैवेति मते वह्निमान्धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः परं तु तद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्ताभावो नरूपत्वादित्यादावतिव्याप्ति

४१ रेवस्याघटादिप्रतियोगितावछेदकावछिन्नत्वमधिकरणाभावोमोलोनस्यात्प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगि
तावछेदकस्यघटत्वादेः सर्वस्यैवतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावछिन्नसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावछेदकत्वेनतादृशस
५१ त्तात्वस्यपारिभाषिकानवछेदकत्वादित्याहुः इदंत्ववधातव्यमत्रापिलक्षणेहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावछेदकंयद्घटत्वंस
व्याप्ति बंधेनयादृशधर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवछेदकंतत्तत्संबंधेनतादृशधर्मावछिन्नविशेष्यतान्यसाध्यता
वछेदकत्वावछेदकताघटकसंबंधावछिन्नविशेष्यतावछेदकत्वमेवसाध्यतावछेदकेदृष्टव्यंनातःप्रागुक्तदोषाणामवका
शोनवामहानसीयवह्नित्वादेःपारिभाषिकावछेदकतयातदन्यत्वस्यवह्नित्वादावसत्वेपिवह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः
विशिष्टवह्नित्वाभिन्नस्यापिवह्नित्वस्यविशिष्टवह्नित्वावछिन्नविशेष्यतान्यविशेष्यतावछेदकत्वानपायादितिनन्वेवंम र
हाकालत्वादित्यादावव्याप्तिःगगनत्वादिविशिष्टस्यकालिकसंबंधेनसंबंध्यप्रसिद्ध्यापारिभाषिकावछेदकत्वासंभवात्तच प्रासदुः
साध्यतावछेदकसंबंधसामान्येतादृशधर्मावछिन्नाभाववदनुयोगिकत्वयद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वोभयाभाववत्त्वंविव राम०
क्षितमतोगगनत्वादौसुलभमितिवाच्यंतथासतिप्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरसुकरत्वात्धूमत्वविशिष्टप्रतियो ४१

गिकत्वघटिततादृशोभयत्वापेक्षया प्रमेयधूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटिततादृशोभयत्वस्य गुरुत्वेन तदवच्छिन्नप्रति
योगिकत्वाप्रसिद्धेरिति चेदत्र वदंति स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वानि विशिष्योपादाय साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये हेतुसमाना
धिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्तद्धर्मावच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वस्य यद्धर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वेष्वक्रीनां
प्रत्येकस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः स धर्मः पारिभाषिकावच्छेदकः प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वघटितोभयत्वस्य गुरुतया
प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि तन्न्यूनप्रतियोगिकत्वघटितोभयाभावकूटमादायैव नातिव्याप्तिः कालो घटवान्कालपरिमाणा
दित्यादौ च गगनत्वमेव तादृशावच्छेदकमादाय लक्षणासमन्वय इति केचित्तु तादात्म्यसाध्यताघटकान्यतरसंबंधेन यः स्ववि
शिष्टसंबंधी तन्निष्ठो यस्तदन्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणोऽभावः तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तत्त्वमुक्तलक्षणार्थः
तथा च तादृशान्यतरतादात्म्यसंबंधेन गगनत्वविशिष्टसंबंधिन्याकाशे वर्तमानोपि गगनाभावो न तादृशान्यतरसंबंधेन प्रति
योगिव्यधिकरणस्तस्य तादात्म्येन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् किं तु घटाद्यभाव एव तथा च तत्प्रतियोगितानवच्छेदकमेव द्र
तुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतं गगनत्वमिति तदादायैव कालो घटवान्महाकालत्वादित्यादौ संगतिः नन्वेवं धूम

धर्मः प्रतियोगिव्यधिकरणतदवच्छिन्नाभाववत्त्वावच्छेदेन साध्यताघटकसंबंधावच्छिन्नसंबंधितानिरूपितविशेषणतया
नै प्रतियोग्यनधिकरणवृत्त्यधिकरणतावच्छेदकत्वसामान्यस्य प्रकृतसाध्याधिकरणतावच्छेदकत्वनिरूपितस्वरूपसं
कत्वस्य फलमिति ध्येयं ५

४२ गगनाभावान्यतरस्य संयोगेन साध्यत्वे वृक्षादावतिव्याप्तिः तादृशान्यतरत्वापेक्षया लघुत्वेन धूमत्वस्यैव हेतुसमानाधिकरणा
४२ भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तस्य च संयोगतादात्म्यान्यतरसंबंधेन यत्तदन्यतरत्वविशिष्टस्य संबंधी गगनाभावः तन्निष्ठ
स्य तादात्म्यसंयोगान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्य धूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया धूमगगनाभावान्यतरत्व
स्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वविरहादिति वाच्यं धूमगगनाभावान्यतरत्वस्यापि एवंरूपस्य धूमत्वतुल्यतया तस्यैव हेतुमन्निष्ठाभा
वप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदक
तया पारिभाषिकावच्छेदकत्वे नातिव्याप्तिविरहादिति प्राहुः तन्मंदं रूपवान् घटत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात् हेतुसमानाधिकर
णाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वं तस्य रूपत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिक
रणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन रूपत्वस्यापि पारिभाषिकावच्छेदकत्वात् तथाहि तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधेन यद्रूपत्व
या विशिष्टस्य संबंधि रूपं पृथिव्यादिकं वा तत्र तादात्म्यसमवायान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरणो न रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वावच्छिन्नो भा राम०
वः समवायेन रूपे रूपत्वात्मकप्रतियोगिनस्तादात्म्येन च पृथिव्यादौ द्रव्यात्मकप्रतियोगिनः संबद्धत्वात् किंतु रूपत्वविशिष्टस्य ४२

तथाविधसंबंधिनिष्ठघटाद्यभावएव तादृशप्रतियोगिव्यधिकरणा इति हृपतत्तद्व्याप्यतरत्वे तत्प्रतियोगितानवच्छेदकत्वध्रौव्यं नच
भावस्या हेतुसमानाधिकरणस्यापि तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यस्य वक्तव्यत्वान्नैष दोषः तथा सति समवायेन घटत्वस
प्रमेयस्य वा साध्यत्वे तादात्म्येन हेतौ घटत्वे प्रमेये वातिव्याप्तिप्रसंगादिति दिक् अत एवेति वक्ष्यति तास्त्वित्यादिकल्पेसौक्तत्वादेवेत हत
र्थः यथाश्रुतस्यावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्यादरे तु सत्तावान् जातेरित्यादावव्याप्तिः स्यादेवेति भावः जातिमन्निष्ठाभावप्रति
योगितायां सत्तात्वान्यूनवृत्तिविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नत्वस्य वा यत्संबंधावच्छेद्यत्वोभयसत्त्वादवच्छेदकताघटितलक्षणस्यापि प्र य
युक्तस्य सत्तावान् जातेरित्यत्राव्याप्तिरतस्तदपि परिष्करोति एवमिति स्वसाध्यतावच्छेदकं यत्र स्ववैशिष्ट्यं साध्यतावच्छेदकताघट
कसंबंधेन बोध्यं ते न धूमवत्वादीनां कालिकादिसंबंधेन धूमवत्वादिविशिष्टस्य घटादेः संयोगिनि वर्तमानस्याभावस्य प्रतियोगिता
वच्छेदकत्वेपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः स्वविशिष्टस्य संबंधित्वं तु साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेन धूमवत्वाद्यवच्छिन्न
प्रतियोगितायां कालिकादिसंबंधेन धूमवत्वादिविशिष्टस्य संबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वविरहेपि धूम
वान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः नच सामान्यतो धूमसंबंधिनि संयोगेन सर्वस्यैवाभावसत्त्वात् धूमवन्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नभा

४३ घ वप्रतियोगितानवच्छेदकाप्रसिद्ध्या कथमतिव्याप्तिरिति वाच्यं गोत्वत्वघटाभाववत्तादावेवतत्प्रसिद्धेः संयोगसंबंधावच्छिन्नगो
त्वाभावप्रतियोगितायाल्लाघवेन गवेतरासमवेतत्वाभावत्वादिभिरेवावच्छेदात् नचैवमपि तत्त्वच्छेद्यत्वाप्रसिद्धेर्वनाति
43 व्याप्तिर्गोत्वादिभेदप्रतियोगितायां तत्सौलभ्यात् नहि सापि गवेतरासमवेतत्वमात्रावच्छिन्ना गोरूपादौ गोत्वभेदासत्वप्र
संगात् यदि च गोत्वत्वाघवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेर्वनातिव्याप्तिः गवेतरासमवेत
त्वघवच्छेद्यत्वमात्रघटितता दृशोभयत्वस्यैव लघुत्वेन प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति विभाव्यते तदा हरीत्या वह्निमान्धू न
मादित्यादावव्याप्तिवारणाय येनैव साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यद्विशिष्टस्य संबंधित्वं निवेश्यं इत्थं च निरुक्तप्रतियोग्य
नधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्यस्य साध्यवन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानव
च्छेदकीभूततोगोत्वत्वाघवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावसत्त्वाद्धूमवान्वह्नेरित्यत्रैवातिव्याप्तिः गुरु
तयोक्तकसरणतादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्या वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्वोप्यादतः प्रतियोग्यसंबंधित्वेना राम०
पि यद्विशिष्टसंबंधी विशेषणीयस्तद्धर्मप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधित्वं ४३

तेनसंबंधसामान्येनयत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधीवह्नित्वविशिष्टसंबंधीपर्वतादिस्तन्निष्ठस्यप्रलयोत्पत्तिक
र्मीत्यंताभावस्यप्रतियोगितानवच्छेदकंयत्घटत्वादिकंतदवच्छेद्यघटत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यघटत्वयोश्चसाधनवन्निष्ठाभावप्रति
योगितायांसत्वेपिवह्निमान्धूमादित्यादौनाव्याप्तिःनवाप्रतियोग्यसंबंधिसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभू
तविशिष्टसत्तात्वाघवच्छेद्यघत्वसमवायसंबंधावच्छेद्यघत्वयोःसाधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायांसत्वेपिसत्तावान्जातेरि
त्यादावसंगतःप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यसंबंधीयःसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधीतन्निष्ठाभावप्रतियो
गितानवच्छेदकंनघटाभावत्वगोत्वत्वादिकंतस्यापिसाध्यवन्निष्ठतादृशाभेदादिप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्किंतुल
घुसमनियतेगुरुप्रमेयधूमत्वादिकमेवतथातथाचतदवच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्यावह्निमान्धूमादित्यादावसंभवोऽव्याप्ति
र्वेत्यतःसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमपिसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नंग्राह्यंतेनसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वावच्छेद्यघटत्वाप्रसिद्ध्यावलक्षणासंभवःवस्तुतःप्रागुक्तयुक्त्याचापिसाध्यतावच्छेदकसंबं
धेननिरुक्तप्रतियोग्यसंबंधित्वमेवसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनोवक्तव्यंनतुप्रतियोगितापितादृशसंबंधेनग्राह्या।

४४ दिसा 44 न्न्वेवमपिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यसंबंधिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावाप्रसिद्ध्याविभुत्वविशिष्टघ
टत्वान्महाकालत्वादावव्याप्तिः महाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यैवतादृशस्यकथंचिन्महाकालेप्रसि
द्ध्यातत्राव्याप्तिवारेणापितद्वृत्तीयसंयो[illegible]गेनवृत्तेः साध्यतायांसत्वेतावद्व्याप्तिस्तत्संयोगेनयत्प्रतियोगिसंबंधितदन्यत्व
स्यतद्वृत्तिमत्त्वाभावात्महाकालेनिरूपितविशेषणतयाघटादेः साध्यतायांमहाकालत्वादिहेतावुक्तक्रमेणाव्याप्तिवार
णासंभवाद्वानेनसंबंधेनयः प्रतियोगिसंबंधीतदन्यत्वस्यमहाकालेविरहात्नचसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येसाध्यता
वच्छेदकावच्छिन्नसंबंधियत्किंचिद्वृत्त्यनुयोगिकत्वयादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभययाभावः
तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यघटत्वंनिवेश्यमतोगगनाभावद्वारैव प्रसिद्धिरितिवाच्यस्वरूपसंबंधेनगगनादेर्वृत्तिम
त्वपक्षएवप्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावगर्भनिरुक्त्यादरात्तत्रगगनाभावमादायप्रसिद्ध्यसंभवात्कालिकविशेषणता
तायांगगनत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वसाध्यवन्महाकालानुयोगिकत्वयोः सत्वादितिचेदेतदस्वरसेनैवप्रतियोगितयोरित्या राम०
दिनाप्रतियोगिवैयधिकरण्यमुपेक्ष्यलक्षणांतरंवक्ष्यतइत्यकेपरेतु निरुक्तप्रतियोग्यसंबंधिप्रकृतसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियो ४४

गितायां यद्धर्मावच्छिन्नत्वसाध्यताघटकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वप्रतियोग्यनधिक
रणप्रकृतहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये तादृशोभयाभावकूटवत्त्वं विवक्षितं स्वत्वसमवायाद्यवच्छिन्नघटाद्य
भावप्रतियोगितायां यत्कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वं तदेव प्रतियोग्यनधिकरणमहाकाल
निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपीति घटवान्महाकालत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः यद्यदिति वीप्सादरात् निरुक्तप्रतियोग्यनधिक
रणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये एवरुणत्वाद्यवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयाभाववत्त्वे धूमवान्वह्नेरित्या
दौ नातिव्याप्तिः धूमत्वावच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयाभावस्यापि तादृशत्वेन तस्यैव प्रतियोग्यनधिकरणवह्निमन्निष्ठा
भावप्रतियोगितासामान्ये विरहात् संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावप्रतियोगितायां तदसत्त्वादित्याहुः ननु स्वविशिष्टसंबंधिनि
ष्ठाभावप्रतियोगितान्यवच्छेदकैस्तत्रानवच्छेदकत्वं न तादृशावच्छेदकप्रतियोगिकभेदमात्रं धर्ममात्रस्यैव तादृशत्वात् किंचिद
वच्छेदकाभिन्नत्वेन व्याप्तिलक्षणासंभवप्रसंगात् किंतु तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकोभेदस्तथा चाव
च्छेदकगर्भायां निरुक्तेः प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः स्वावच्छेद्यत्वगर्भायां तु प्रमेयवह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः प्र

=वह्निमान् द्रव्यत्वादि ९=

पि

व

४५ मेयवह्नित्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकवृत्तिप्रतियोगितायालाघवेनवह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदक
त्वेनैवावच्छेदात्तस्यतत्त्वाद्प्रतियोगिताघटितत्वादृशावच्छेदकानिष्ठप्रतियोगिताव्यक्तयोविशिष्यतत्तदवच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेनप्र
45 वेशनीयाः नेत्वनुगततादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेनयतोगुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वंव्याप्तेर्दुर्वचत्वंस्यादित्यर्थः स्वविशिष्टसं
बंधिनिष्ठाभावीयप्रतियोगिताव्यक्तीर्विशिष्योपादायतत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटवत्त्वंनिवेशनीयंमिति
पव्या त्वेसिद्धान्तस्यानंतत्तत्प्रतियोगिताविशेषितावच्छेदकत्वव्यक्तीनांवास्तविकतत्तदवच्छेदकत्वव्यक्तीरपेक्ष्यगुरुत्वेनतत्तत्प्रतियो
गितानिरूपितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदानामप्रसिद्ध्यादुर्वचत्वतादवस्थ्यात्तयदिचसमनियतानाधर्मावच्छिन्नप्रतियोगि
त्वस्यभेदे, मान्याभावः तदातत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटस्यप्रवेशेपिनक्षतिः तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्व
स्यतत्तदवच्छेदकत्वसमनैयत्याभावेनगुरुत्वस्याकिंचित्करत्वादितिध्येयंसंबंधभेदमितिइदंचप्रागेवनिरुक्तव्याख्यायांप्रपं
चितंननुप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायाःसंयोगत्वावच्छेदेपिसंयोगत्वस्यहृत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठा एम०
भावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभावात्संयोगीसत्वादित्यत्रापतिव्याप्तिरतस्त्राहृत्त्वभावस्वादिनिरुक्तित्रयेपीतिशेषः तथाच ४५

प्रतियोग्यनधिकरणत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं संयोगत्वेप्यक्षतमिति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
यास्तदवच्छेद्यत्वादेवनातिव्याप्तिरिति भावः नन्वेवं गोमान्महाकालत्वादित्यत्राव्याप्तिः गोत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठस्याभावमात्रस्ये
महाकाले वसाध्यताघटककालिकसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकरणतयास्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावप्रति
योगितावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेरतस्त्राह कालिकेनेति तथा च स्वावच्छिन्नानधिकरणसाध्यवत्त्वं कालनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे
दकतयैव तन्निरुक्तित्वे निरुक्तावच्छेदकत्वं सुलभमिति भावः ननु हेतुमन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोतियोगिता
वच्छेदकमात्रस्यैव घटत्वादिविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्पारिभाषिकावच्छेद
काप्रसिद्ध्या वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारकं द्वितीयनिरुक्तावभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यांशनिवेशपर्यन्तं त्ववच्छेद्यताघटितत्व
एव तीयनिरुक्तावपि हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये धूमत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितान
त्वा वच्छेदकीभूतगोत्वेऽघवच्छेद्यत्वाभावाद्धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिवारणार्थमभावे तद्विशेषणं दीयतां प्रथमनिरुक्तौ तु प्रतियो
गिवैयधिकरण्यमभावविशेषणं किमर्थमित्याशंकते तेन चेति वाच्यमिति परेणान्वयः संयोगी द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिवा

रणांमौलस्य फलमन्यथोपपादयति संयोगत्वाद्यवच्छिन्नेति वृत्तेरिति अव्याप्यनवकाशादित्यग्रेन्वयः संयोगीसत्वादित्यादाव
४६ सं तिव्याप्तिवारणामिदमीयस्य फलमन्यथाकुरुते गुणादीति द्रव्यत्वं द्रव्यान्यासमवेतत्वविशिष्टसकलद्रव्यसमवेतत्वं तच्च न
46 समवायसंबंधेनाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं लाघवेन द्रव्यान्यासमवेतत्वस्यैव तथात्वादित्यतस्तथैवाह द्रव्यमात्रेति द्र
व्यान्यासमवेतत्वेत्यर्थः अवृत्तेरिति अव्याप्यनवकाशादितियोजना धूमवानिति द्रव्याणामव्याप्यवृत्तित्वे तया धूमत्वा
द्यवच्छिन्नाभाववत्त्वेपि धूमत्वादिविशिष्टस्य सत्वादिति भावः ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पदयोगोल
कासंयुक्तत्वं धूमत्वविशिष्टस्य तदवच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वादेव नातिव्याप्तिरत आह नहीति इदं चावच्छेदकनिरुक्तौ थं
धौव्ये प्रतियोगिवैयधिकरण्यप्रवेशे संभूलोक्तहेतुसमानाधिकरणाभावेपि तदवश्यं निवेश्यमन्यथा हेतुमन्निष्ठाभावप्रति
योगितावच्छेदकीभूतसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नस्याधिकरणे गुणादौ संयोगत्वा
दिविशिष्टस्यावृत्तेः संयोगी द्रव्यत्वादित्यत्राव्याप्तिरिति भावः लाघवमभिप्रेत्याह प्रतियोगितयोरिति मौलेदमीयप्रति रा.म०
त्न योगित्वयोरित्यर्थः तया च हेतुमन्निष्ठाभावीयतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नतत्तत्स ४६

त्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकधर्मकत्वमर्थः। तत्तत्संबंधावच्छिन्नत्वपर्यवसन्नस्यैकसंबंधावच्छिन्नत्वस्याननुगमा
द्विशेषणताविशेषाव[redacted]च्छिन्नत्वप्रवेशावश्यकत्वे नसंबंधांतरप्रवेशोगौरवान्त

संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसंबद्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वंप्रथमस्यद्वितीयस्यतुस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभा
वीयतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतहेतुसमानाधिकरणाभावीयतत्तदपेक्षयालाघवमर्थैः(?)स्वत्वाद्वि
शेषणतेतिस्वभावीयविशेषणतायालक्षणघटकत्वमभिप्रेत्याहतदन्यत्वतेतिप्रमाविषयत्वीयविशेषणतायास्तथात्वम
भिप्रेत्याहतस्यतत्वप्रकारकेत्यादिसाध्यवत्वस्यावश्योपस्थितिकतयातदितिधर्मस्योपस्थितिलाघवान्नमादायैवातिव्याप्ति
वारणंसुघटमित्याशयेनाहसाध्यवत्वेत्यादिनन्वेवंहेतुमन्निष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यस्य ए
द्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छे
दकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावःसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनतद्धर्मावच्छिन्नोहेतुव्यापकइत्युक्तक्रमेणतृतीयस्यार्थः
फलितःतथाचविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यएवसाध्यतावच्छेदकीभूतसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्वा
भाविनतादृशोभयाभावसत्वाद्धूमवान्वह्नेरित्यत्रातिव्याप्तिःनचहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायांविशेषणताविशेषाव
च्छिन्नत्वंनदेयमितिवाच्यंवह्निमत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वादीनांसंयोगादिसंबंधेनाभावस्यहेतुमतिसत्वेनवह्निमा

४७ धूमादित्यादौ सर्वत्राव्याप्तिप्रसंगादित्यत· साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वांशपरित्यागेनतत्तीयस्यार्थं निष्कृष्य दर्शयति
47 तथा चेत्यादिना यद्धर्मेति यत्पदं साध्यतावच्छेदकपरं तत्संबंधावच्छिन्नेति विशेषणताविशेषावच्छिन्नेत्यर्थः अत्र पदद्वयान्निरु
क्तदिशा बोध्यान्न च निरुक्तप्रतियोगितासामान्ये यद्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगि
तावच्छेदकावच्छेद्यत्वं साधनेतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव लाघवाद्व्याप्तिरुच्यते इति वाच्यं सामान्यपदस्य व्यापकता
वाचित्वेन निरुक्तप्रतियोगितात्वव्यापकतावच्छेदकं यद्धर्मावच्छिन्नवह्निष्ठविशेषणताविशेषावच्छिन्नाभावप्रतियोगिताव
च्छेदकावच्छेद्यत्वमित्यर्थपर्यवसानेन तत्र प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः प्रमेयधूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगिताव
ता च्छेदकावच्छेद्यत्वस्य गुरुधर्मतया वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्ववह्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तादृशप्रतियो
गितात्वव्यापकतावच्छेदकत्वात् अस्माकं तु प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नवह्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यदयःपिंडमदे
त्वं तदवच्छेद्यत्वाभावस्यैव साधनवह्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वव्यापकत्वाभावेनातिव्याप्त्यसंभवात् एतेन साधनसमानाधि रम०
करणाभावसामान्ये यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाभावत्वं तादृशाभावप्रतियोगितासामान्ये वा यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधि ४७

करणाभावप्रतियोगितात्वं साधनेतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यापेक्षैव व्याप्तिः लाघवादित्यपि प्रत्युक्तमिति ध्येयं साध्यसाध
नभेदेन व्याप्तिर्विभिन्नतया प्रमेयवह्नित्वादिना गुरुधर्मेण साध्यतास्थले एव साध्यतावच्छेदकावच्छेदत्वाप्रसिद्ध्या प्रोक्तक्रमे
ण व्याप्तिर्वाच्या वह्निमान्धूमादित्यादौ तु लघुधर्मेण साध्यतास्थले हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये यत्संबंधावच्छिन्नत्व
यद्धर्मावच्छिन्नत्वोभयाभावघटितैव सा वक्तव्या शंकैव यस्याः किंचित्करत्वात् इत्याहुः यत्र संक्षेपे तु विशेष इति नव्यमतमनुपपन्नस्य
ति गौरवेत्तियाहुः शब्दप्रतीत्या गुरोरवच्छेदकत्वासिद्धिस्तावह् शब्दबुद्धौ गौरवज्ञानस्य यद्यपि विरोधित्वं स्यात्तत्प्रमाणाभावात् गुरोरवच्छेद
कत्वं न स्यात् न चैतदस्तीति भावः यद्यपि गौरवस्य ज्ञानमात्रं नावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकं विशिष्टसत्तात्वस्य द्रव्यत्वत्वाद्यपेक्षया
गुरुत्वग्रहेपि विशिष्टसत्ता नास्तीति प्रतीत्या तदवच्छेदकत्वग्रस्यपेहृयोश्चैरपि स्वीकारात् न च तद्धर्मसमानाधिकरणधर्मिकज्ञानं तद धर्म
पेक्षया लघुत्वग्रहस्तद्धर्मस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकः नीलधूमत्वसमानाधिकरणे धूमत्वे तदपेक्षया लघुत्वग्रहेपि नीलधूमो
नास्तीति प्रतीत्या नीलधूमत्वस्यावच्छेदकत्वावगाहनस्य सर्वसंमतत्वात् नापि तद्धर्मसमनियतधर्मिकः तद्धर्मापेक्षया लघुत्व एव
ग्रहस्तद्धर्मस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधक इति सांप्रतं घटज्ञानत्वापेक्षया लघुनोपि ज्ञानत्वस्य घटज्ञानत्वसमनियतत्वाभावाद्
धर्मे२

४८ रागोपिघटज्ञानस्यैव संयोगसंबंधावच्छिन्नघटज्ञानाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वापत्तेः तथापि संसर्गमर्यादया प्रतियोगि
४८ तावच्छेदकत्वस्य ग्रहं प्रति तादात्म्येन कंबुग्रीवादिमत्त्व हृसत्त्वहुरुधर्मे प्रतिबंधक इति न कदापि संसर्गमर्यादयावच्छेदकत्वग्र तेषु
हइति प्राचां तात्पर्यं वस्तुतः संसर्गविधया कंबुग्रीवाद्यवच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वावगाहिज्ञानं प्रति समानविशेष्यत्वप्रत्यास
त्त्या कंबुग्रीवादिमत्त्वाद्यपेक्षया लघुधर्मावच्छेद्यप्रतियोगिताकतज्ज्ञानत्वेनैव प्रतिबंधकत्वं प्राचामभिप्रेतं तथा च जलादौ मि
वह्नित्वस्याग्रहदशायां वह्निमत्त्वभ्रमस्येवोक्तक्रमेरागौरवस्याग्रहदशायामपि कंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वे
नापि तादृशग्रहो जायत एव अन्यथा तदानीमुत्पन्नस्य कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति प्रत्ययस्य बाधनिश्चयविधया कंबुग्रीवा
दिमत्त्वावच्छिन्नस्य विशिष्टबुद्धौ प्रतिबंधकतानुपपत्तेः कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिताकाभावत्वेन निश्चयस्य तत्प्रतिबंधक
त्वादिति ध्येयं प्रतीते वैलक्षण्यावच्छेदकत्वावगाहित्वगुरुरूपीति तथा च स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वघटितं मूले लाघवं यथाश्रुतमे
वव्याप्तिलक्षणं सम्यक् प्रमेयधूमत्वादेरपि तादृशावच्छेदकत्वेन व्यभिचारिसाध्यतिव्याप्तिविरहादिति कृतं पारिभाषिकावच्छे रा.म.०
दकत्वनिर्वचनेनेति भावः ननु उक्तक्रमेरागोस्वज्ञानस्य विरोधित्वात्तादृशप्रतीत्यावच्छेदकत्वं हुनावगाहते किं तु कंबुग्रीवा ग ४८

दिम(त्प्रतियोगिताकाभावत्वेन निश्चयस्य तत्प्रतिबंधकत्वादिति ध्येयं प्रतीतेर्बलं स्वावच्छेदकत्वावगाहित्वं गुरुरपीतित) न्निष्ठ
प्रतियोगिताकाभावमात्रमित्याशंक्य निषेधति नचेति स्वत्वलेवनं विषयः तथाविधेति कंबुग्रीवादिमत्वाश्रये इत्यर्थः ताद्दृ
शप्रतीतेः कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिप्रतीतेः अनुदयादिति तथाच त्वन्मते कंबुग्रीवादिमदंतरस्याभावमादाय तदुदयप्रसं
ग इति भावः ननु तथाविधयत्किंचिद्व्यक्तिनिर्णये स एव प्रतिबंधकः अन्यथा विशेषादर्शनदशायामत्रापि कंबुग्रीवादिमान्ना
स्तीति प्रतीतिर्जायत एवेत्यत आह स्वत एवेति गुरुधर्मस्यावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः न प्रमाणमिति कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकाभावस्य कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकत्वे न ताद्दृशान्वयबोधो भ्रम इति ताद्दृशबो
धस्य भ्रमजनकत्वेनाप्रमाणत्वं त्वन्मते च कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावस्य सत्वाद्याघटवत्त्वाभावात् ताद्दृशप्रतीतेर्न भ्रमत्व
मिति ताद्दृशशब्दोप्यप्रमाणं न स्यादित्यर्थः ननु भ्रमत्वेस्य प्रकारभेदेन भिन्नत्वात् सर्वत्र तदभाववद्विशेष्यकत्वे न भ्रमत्व घटकं सं
मवायेन गगनादिमन्मत निवेशवैयर्थ्यात् तथाच तत्रैव प्रकृतेपि कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावप्रकारकतामात्रेण ताद्दृशान्व
यबोधो भ्रमो भविष्यतीत्यत आह प्रमाणं चेति तथाच तत्रापि कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति शब्दः प्रमाणं न स्यादित्यकामेनापि प्र

कृतेभ्रमत्वं तदभाववद्विशेष्यकत्वघटितं वाच्यमिति भावः धूमो न वह्निव्याप्य इत्यादौ भावस्य वह्निव्याप्यभावकूटार्थकत्ववत् नञो
४९ न्रो कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिनञ्घटितवाक्यस्यापि कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिकाभावकूटबोधकत्वादेव तादृशशब्दस्य प्र
५१ माण्याद्युपपत्तिः अन्यथा धूमालोकसाधारणानुगतधर्मस्याभावादालोकगर्भव्याप्यत्वावच्छिन्नाभावस्य धूमे सत्त्वात्त
मादाय धूमो न वह्निव्याप्य इत्यादिवाक्यस्य प्रामाण्यापत्तेः एवं गुरुधर्मस्यानवच्छेदकतया तादृशधर्मावच्छिन्नस्य विशिष्ट
बुद्धिं प्रति तादृशधर्माश्रयप्रतियोगिकाभावकूटत्वज्ञानिष्क्षपत्वे नैवानन्यगत्या विरोधित्वकल्पनात् कंबुग्रीवादिमान्ना
यां स्तीति प्रतीतिदशायां कंबुग्रीवादिमानस्तीति प्रतीतिरपि नेति प्राचीनमतनिरासो गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे व्याप्तेरपि दुर्व तो
चत्वमित्याह न चेदेवमिति लघ्वीति इत्थं गुणादिविशिष्टसत्त्वादित्यादौ द्रव्यत्वसमनियतानां गुणवत्त्वविशिष्टसत्त्वादीनामभि
त्यर्थः अव्याप्तिमुपपादयति गुणादीति ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वव्यक्तीनां तत्तद्व्यक्तित्वेनाभावकू
टवत्त्वमेव साध्यतावच्छेदकांशे निवेश्यमतो नाव्र दोष इत्यत आह तत्तदिति यद्यपि गुरोरवच्छेदकत्वपक्षेपि स्वस्वप्रतियोगि रास०
व्यधिकरणाभावघटितव्याप्तेस्तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकगर्भत्वेन दुर्ज्ञेयत्वं तथापि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयव्याप्त्यभि ४९

प्रायेणेदंतत्रप्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशेनैवनिरवच्छिन्नहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेवसर्वत्रव्या ति
प्तिरप्रविष्टमित्याशयेनेदमितितुप[illegible]रमार्थः तेनैव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलेपिनदुर्ज्ञेयताव्याप्तेरितिध्येयंद्रव्यत्वेत्वेतिद्रव्य
त्व निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वापेक्षयाद्रव्यत्वत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यगुरुतयातदवच्छि त्व
न्नाभावाप्रसिद्धेरितिभावः ननुहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नाभाववत्संबद्धस्वावि
शिष्टसामान्यकभिन्नंस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूततादृशधर्मकभिन्नंवायत्साध्यतावच्छे
दकंतदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यंव्याप्तिरस्त्वत्रहेतुमन्निष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितासामान्यीय
द्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वंनास्तिसाध्येतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं
रिसत्रवा व्याप्तिर्दुर्ज्ञेयत्वाभावात्तथैवव्याप्तिर्वाच्याइत्यतआहउपदर्शितेतिस्वत्वादीतिअत्रादिपदेनव्यापकतापर्यवसन्नस्यतत्तद
वच्छेदकत्वाभावगर्भसामान्यत्वस्योपग्रहः अतएवगुरोरवच्छेदकत्वादेवसंगच्छतइतिअन्यथायोग्यगंधत्वापेक्षयागुरु ग
त्वेनघ्राणग्राह्यगुणत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्यातद्धर्मत्वरूपंव्यभिचारित्वंतत्रनस्यादितिभावः यद्यपिसाध्यव्यापक अत्र

५०

तावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमेव व्यभिचारः सच यात्यंशं ख्यावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वेनैव तत्र सुलई इत्यपि शक्य म

नेवक्तुं तथापि तद्बुद्धेः प्रकृतसाध्यानुमितिविरोधितया हेत्वाभासतानस्यात् यद्विषयवृत्त्वेन यादृशानुमानविरोधित्वं तस्यै

था वतत्रत्वादिति भावः॥ ॥ ॥ ॥तदस्तु सर्वतोमम॥ ॥संवत् १८३० मिति अगहन वदी ४ वार सुकरवार

रामं०

५०